

AUDİT

Təsisçi:

BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİ JURNAL 1999-CU İLDƏN ÇIXIR

2017 № 3

BU SAYIMIZDA

AUDİT, UÇOT VƏ STATİSTİKA

Səbzəliyev S.M. prof., i.e.d.

Maliyyə uçotu və hesabatın beynəlxalq modellərinin təşkilati aspektləri 3
Коренкова С.И. доц.

Федеральные стандарты бухгалтерского учета для организаций государственного сектора: перспективы внедрения в России..... 8

Mustafayev Y.R. dos., Quliyev Z.Q. i.f.d.

Müəssisələrin uçot siyasətinin ümumi xarakteristikası və onun təşkilati- metodik aspektləri..... 15

BÜDCƏ, MALİYYƏ VƏ KREDİT

Əliyev Ş.T. i.e.d., prof.

Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi problemləri və maliyyə-kredit sisteminin inkişafının müasir aspektləri 26

Mustafayev A.M. i.f.d., dos., Qurbanov T.M. i.f.d.

Milli iqtisadiyyatda dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyinin ilkin şərtləri..... 41
Дашдамиров С.А. д-р.

О дефиниции «регулирование банковской деятельности» 49

BAZAR İQTİSADİYYATININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Gechbaia B. prof., Mamuladze G. prof., Goletiani K. assis/prof.

The role of importance of innovative policy in terms of European integration 56

Shalimova N. doc. of econ. prof., Kuzmenko H. PhD in econ.

The system of tax relations in Ukraine in the context of international comparisons: effectiveness and information transparency..... 62

Əliyeva Ş.T. dos.

Kadr axıcılığı sosial davranışın bir növü kimi 69

Fərhadı P.O. dos., Fərhadı G.M. mag.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabətə davamlılığını xarakterizə edən göstəricilər sistem 78

Kazımova Ə.X. i.f.d.

Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda investisiya mühitinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi 86

İsgəndərova A.V. i.f.d.

Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın müasir aspektlər 98

Garlytska D.

Implementation of emission trading scheme as an important prerequisite for effective mitigation of climate change 109

Təhməzov M.A. dis.

Korporativ idarəetmənin dövlət və özəl tərəfdaşları arasında əlaqələrin səmərəliliyinə təsiri 113

Məmmədova E.Ş. dok.

Sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə edilməsi məsələləri 122

Мамед-Гасанов Е. докторант

Необходимость развития экономики посредством реинвестиции 131

HÜQUQ VƏ İDARƏETMƏ

Sadiqov R.F. dos., i.f.d.

Sağlam makroiqtisadi mühit ölkənin strateji inkişafının əsasıdır 137

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya Nazirliyində 21/I-1999-cu il tarixində qeydiyyatdan keçmişdir (**Qeydiyyat № B 80**).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin 30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol №10-R) “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı”na salınmışdır.

Baş redaktor: i.e.d., prof. İ.M.ABBASOV

Məsul katib: i.f.d. A.V.İSGƏNDƏROVA

R e d a k s i y a h e y ə t i:

ZİYAD SƏMƏDZADƏ
i.e.d., prof., AMEA-nın həqiqi üzvü

CƏMİLƏ NAMAZOVA
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

AKİF MUSAYEV
i.e.d., prof., AMEA-nın müxbir üzvü

VİTALİ İVAŞKEVİÇ
i.e.d., prof., Kazan Federal Universiteti,
Rusiya Federasiyası

SƏLİM MÜSLÜMOV
i.e.d., prof., Bakı Biznes Universiteti

LORENZO VENZİ
prof., Tuscia Universiteti, İtaliya

SÜLEYMAN QASIMOV
i.e.d., Bakı Biznes Universiteti

SERGEY ŞKARLET
prof., Çerniqov Milli Texnologiya Universiteti,
Ukrayna

ƏLİCAN BABAYEV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

MARIUS DAN QAVRİLETEA
prof., Babeş Bolyai Universiteti, Rumıniya

SAKİT YAQUBOV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

BADRİ QEÇBAYA
prof., Batumi Dövlət Universiteti, Gürcüstan

SİFARİZ SƏBZƏLİYEV
i.e.d., prof., Azərbaycan Dövlət
İqtisad Universiteti

Redaksiyanın ünvanı: Bakı, H.Zərdabi küç. 88^a, telefon: 431-91-18, 431-79-51
e-mail: relation@bbu.edu.az

«Biznes Universiteti» nəşriyyatı
® Biznes Universiteti, 2017

*Səbzəliyev S.M. i.e.d., prof.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

UOT – 336.71

MALİYYƏ UÇOTU VƏ HESABATIN BEYNƏLXALQ MODELLƏRİNİN TƏŞKİLATİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: beynəlxalq modellər, interpretasiya, prinsiplər, çoxpilləli üsul, MHBS, uçot obyektı, tanınma, konvergensiya.

Ключевые слова: международные модели, интерпретация, принципы, многоуровневый метод, МСФО, объект учета, идентификация, конвергенция.

Keywords: international models, interpretation, principles, a multilevel method, IFRS, an object of accounting, identification, convergence.

Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları (International Financial Reporting Standards) – şirkətlərin maliyyə hesabatlarının formalaşması prosesini tənzimləyən qaydalarının icmalındır. Dünya iqtisadi əməkdaşlığında müasir mərhələdə mühasibat uçotu və hesabatın inkişafı və harmonizasiyası dünyanın bir sıra ölkələrində (o cümlədən Azərbaycanda) rəsmi status səviyyəsinə yüksəlmişdir. Beynəlxalq Standartlar şirkətlərin daxili və beynəlxalq kapital bazarlarına girişi üçün meyar sayılır.

Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları MHBS üzrə Şura tərəfindən hazırlanır və qəbul edilir. Şura 1973-cü ildə Avstraliya, Böyük Britaniya, Almaniya, Kanada, Meksika, Niderlan, ABŞ, Fransa və Yaponiyanın ictimai mühasibat (auditor) təşkilatları tərəfindən yaradılmışdır və o zaman bu orqan MHBS üzrə komitə adlanırdı.

MHBS üzrə Şura qeyri-hökumət peşə təşkilatıdır və müxtəlif ölkələrin mühasibat (auditor) təşkilatları onun üzvləridir.

MHBS üzrə Şuranın Nizamnaməsində onun aşağıdakı məqsədləri açıqlanır:

- İctimai maraqları nəzərə alan yüksək keyfiyyətli, anlaşıqlı və praktikada tətbiq edilən qlobal mühasibat standartlarının hazırlanması. Həmin standartlar əsasında hazırlanılan maliyyə hesabatlarında verilən informasiyalar dünya kapital bazarlarının və informasiyaların digər istifadəçilərinin müvafiq iqtisadi qərarlarının qəbuluna kömək göstərmək məqsədi güdür;

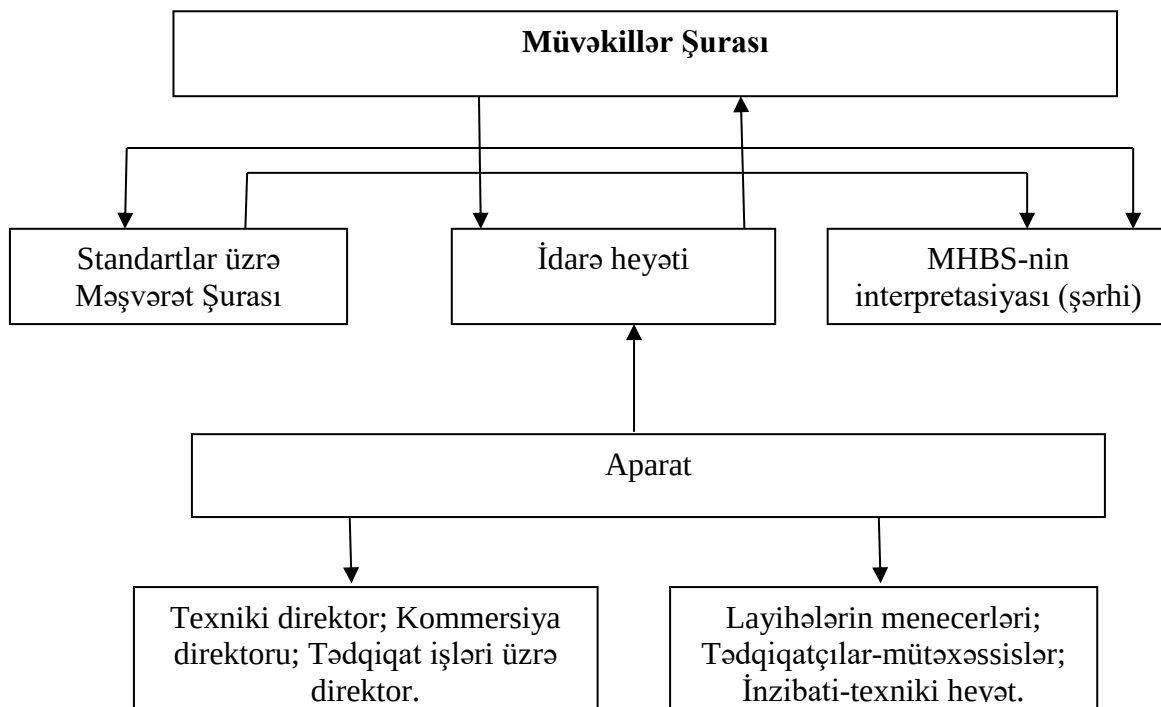
- Standartların geniş surətdə yayılması və onların vahid qaydada interpretasiyasının (şərhinin) təmin edilməsi;

- Milli standartları müəyyənləşdirilən orqanlarla fəal işin qurulması (uçotun qarşısında duran vəzifələri yüksək keyfiyyətlə həll etmək üçün həmin standartların MHBS ilə konvergensiyasına nail olmaq).

Konvergensiya prosesi milli tənzimləyici orqanlarla birlikdə MHBS Şurası maliyyə hesabatlarında verilən informasiyaların daha effektiv və daha keyfiyyətlə hazırlanmasını və təqdimatını təmin edən uçot vəzifələrini həll edir. Konvergensiya prosesi MHBS üzrə Şuranın Nizamnaməsi və prosedurları vasitəsilə təmin edilir. Qeyd olunan proseslərə aiddir: məs. ABŞ-ın, Böyük Britaniyanın, Avstraliyanın, Kanadanın milli tənzimləyici orqanları Şuranın partnyorları qismində çıxış edir; Şuranın idarə heyətinin müntəzəm surətdə (üç ildən bir olmaq şərtilə) milli tənzimləyici orqanlarla görüşü; iş planlarının koordinasiyası; konkret milli tənzimləyici orqanlarla əlaqələrə görə məsuliyyət daşıyan idarə heyəti üzvlərinin təyinatı; standartların qəbulu proseslərinin razılaşdırılması; birgə işçi qruplarının yaradılması.

MHBS – nin yayılması və təkmilləşdirilməsinə kömək çərçivəsində Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları üzrə Şura qiymətli kağızların bazarları Komissiya (IOSCO) ilə sıx kontrakda fəaliyyət göstərir. Hələ 1995-ci ildə MHBS üzrə komitə IOSCO arasında qiymətli kağızların dünyanın müxtəlif ölkələrinin, xüsusən də ABŞ-ın birjalarında kotirovkası üçün müvafiq sazişə nail olunmuşdur. Bundan başqa MHBS-nin Avropada tətbiqi maliyyə hesabatlarının məsələləri üzrə Avropa məsləhət qrupları (European Financial Reporting Advisory Group - EFRAG), habelə hesabatların tənzimlənməsi üzrə Avropa Komissiyaları Komitəsinin dəstəyi ilə həyata keçirilir.

MHBS üzrə Şura kifayət qədər mürəkkəb təşkilatdır. Onun bütün orqanlarının Nizamnamədə qeyd olunduğu kimi öz vəzifələri və funksiyaları mövcuddur. MHBS üzrə Şuranın strukturu aşağıdakı şəkildə verilmişdir (**şəkil 1**).

Şəkil 1. MHBS üzrə Şuranın strukturu.

MHBS üzrə Şuraya ümumi rəhbərliyi müvəkillər Şurası tərəfindən (etimad göstərilən idarə edənlər) həyata keçirilir. Müvəkillərin əsas funksiyalarına və səlahiyyətlərinə aiddir:

- MHBS üzrə Şuranın fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi;
- İdarə heyətinin üzvlərinin, o cümlədən milli tənzimləyici orqanlarla əlaqələrə cavabdehlik daşıyan şəxslərin təyinatı;
- MHBS-nin interpretasiyası üzrə daimi Komitənin və standartlar üzrə Məsləhət Şurası üzvlərinin təyinatı;
- MHBS üzrə Şuranın və onun idarə heyətinin strategiyasının, habelə onların fəaliyyətinin effektivliyinin hər il nəzərdən keçirilməsi;
- Mühəsibat standartlarının, Şuranın fəaliyyətinin və MHBS-nin tətbiqinin təbliği üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən strateji məsələlərin araşdırılması.

İdarə heyəti MHBS-nin hazırlanmasına və nəşr edilməsinə, layihələrin irəli sürülməsinə və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən digər məsələlərə görə məsuliyyət daşıyır. Eyni zamanda standartlara əlavələrin bəyənilməsi haqqında yekun qərar qəbul edir. İdarə heyətinin üzvlərinin auditor fəaliyyəti üzrə iş təcrübəsi, yaxud maliyyə hesabatı sahəsində mütəxəssis olmalıdır. Üzvlərin birisinin elmi işçi olması nəzərdə tutulur. Şuranın bu formada tərkibi balanslaşdırılan qərarların qəbulunu təmin edir.

MHBS-nin interpretasiyası üzrə daimi komitə üç il müddətinə təyin olunan 12 üzvdən ibarətdir. Komitənin başlıca vəzifələrinə aiddir: MHBS-nin tətbiqi qaydalarının izahı; prinsiplərin kontekstində öz vaxtında müvafiq düzəlişlərin aparılması; standartlar vasitəsilə öz həllini tapa bilən məsələlərin araşdırılması və s. Komitə, bilavasitə özünün izahını tələb edən layihələri idarə heyəti ilə müzakirələrdən sonra dərc etdirir. Eyni zamanda Komitə idarə heyəti qarşısında hesabat verir və daha sonra araşdırmaların bəyənilməsi barədə son qərarı qəbul edir.

Standartlar üzrə Məşvərət Şurası MHBS-nin inkişafında maraqlı olan mütəxəssislərin və təşkilatların geniş dairəsinin iştirakını təmin edən orqandır.

MHBS üzrə Şuranın qarşısına aşağıdakı əsas vəzifələr qoyulmuşdur: idarə heyətinə onun fəaliyyət proqramlarının formalaşması və prioritetləri məsələləri üzrə tövsiyələrin verilməsi; standartların layihələrinin hazırlanması barədə mövcud fikirlərin idarə heyətinə təqdim olunması; digər tövsiyələrin İdarə heyətinə və müvəkillərə verilməsi.

İdarə heyətinin sədri eyni zamanda MHBS üzrə Şuranın aparatına da rəhbərlik edir. O, müvəkillərlə razılaşdırılmaqla texniki, tədqiqat işləri üzrə və kommersiya məsələləri üzrə direktorları təyin edir. Şuranın ştat heyəti layihələrin menecerlərindən, tədqiqatla məşğul olan mütəxəssislərdən və inzibati-texniki heyətdən ibarətdir.

MHBS-nin hazırlanması və qəbulu, habelə onun izahı beynəlxalq xarakter daşıyır, eyni zamanda həmin prosesdə müxtəlif ölkələrin maraqlı mütəxəssisləri və peşə təşkilatları iştirak edir. Bu prosesə mühasiblər, auditorlar, maliyyə analitikləri, biznesin nümayəndələri, fond birjalrı, ədliyyə və tənzimləyici orqanlar, elmi dairələr və s. cəlb olunmuşdur.

Beynəlxalq Standartların işlənilib hazırlanması proseduru MHBS üzrə Şuranın Nizamnaməsi əsasında tənzimlənir. Standartların ən yüksək keyfiyyətini və onların dünyada geniş surətdə tətbiqini təmin etmək məqsədilə Şura, onların hazırlanması və qəbulunun bir neçə mərhələli (çoxpilləli üsul) prosesini həyata keçirir:

MHBS-nin hazırlanması mərhələləri:

- idarə heyətinin gündəliyinə daxil edilən məsələlərin həlli üçün müxtəlif sferaların mütəxəssislərindən ibarət hazırlıq komitəsinin yaradılması;

- standartlar üzrə müxtəlif mövzuların idarə heyətinin proqramına daxil edilib-edilməməsinin məqsədəuyğunluğu barədə Məşvərət Şurası ilə məsləhətləşmələr;

- açıq müzakirələr və şərhlər üçün standartların layihəsinin hazırlanması və dərc olunması. Layihələrlə birlikdə idarə heyəti üzvlərinin xüsusi fikirləri də dərc edilir. Müzakirə üçün müddət – 90 gündür;

- şərhlər nəzərə alınmaqla, standartın təminatının işçi layihəsinin hazırlanması. Onların təhlili əsasında idarə heyəti MHBS-nin layihəsini hazırlayır, onların qəbulu, yaxud rədd edilməsi lehinə alternativ qərarlar və arqumentlər təklif edir. 90 gün ərzində bütün maraqlı tərəflər standartın işçi layihəsinə özlərinin təkliflərini və iradlarını bildirir.

- MHBS-nin müddələrinin işçi layihəsinin İdarə heyəti tərəfindən təsdiq edilməsi. İşçi layihəsi üzrə irəli sürülən iradlar araşdırılır və son variant razılaşdırılır. O dərc olunmur, lakin ictimaiyyətin tələbləri üzrə təqdim edilə bilər;

- MHBS-nin layihəsinin müzakirəsi nəticəsində hazırlanılan MHBS-nin son versiyası dərc olunur.

MHBS-nin interpretasiyası, standartın layihəsi və bilavasitə standartın özü idarə heyətinin ən azı 14 üzvündən səkkizinin müsbət səs verməsi ilə təsdiq edilir. Digər qərarların qəbulu üçün idarə heyəti üzvlərinin sadə səs çoxluğu kifayətdir. Bu zaman iclasda heyətin ən azı yeddi üzvünün iştirakı vacibdir.

İdarə heyətinin, standartlar üzrə Məşvərət Şurasının MHBS-nin interpretasiyası üzrə daimi Komitənin iclasları açıq rejimdə keçirilir. Bəzi prosedur məsələləri isə (əsasən heyətlə bağlı) qapalı rejimdə həll edilə bilər. İclasın gündəliyi hökmən əvvəlcədən dərc olunmalıdır.

Standartla yanaşı, idarə heyəti nəticələr üçün əsasları da dərc etdirir. Burada standartların tətbiqində istifadəçilərə kömək göstərmək üçün digər qərarlar da açıqlanır. İdarə heyəti uçot qaydalarında opponentlərin təkliflərini əks etdirən alternativ fikirləri dərc etdirir.

MHBS-nin hazırlanılmasında standartların mövcud əsasında, habelə standartlar vasitəsilə həll olunan alternativ yanaşmaların sayının azalması yolu ilə mühasibat maliyyə uçotunun unifikasiyası istiqamətində onun gələcəkdə inkişafına nail olunur.

Maliyyə hesabatının birinci Beynəlxalq Standartı 1974-cü ildə işıq üzü görmüşdür və hazırda onların sayı 41-ə bərabərdir. Hər bir standart özündə aşağıdakı məcburi elementləri birləşdirir:

- **Uçot obyekt** – uçot obyektlərinin və əsas anlayışların tərifləri verilir;
 - **Uçot obyektinin tanınması** – uçot obyektlərinin hesabatın müxtəlif elementlərinə aid olunması meyarlarının təsviri göstərilir;
 - **Uçot obyektlərinin qiymətləndirilməsi** – hesabatın müxtəlif elementlərinin qiymətləndirilməsi metodlarından istifadə üzrə tövsiyələr əks etdirilir;
 - **Maliyyə hesabatlarında əks etdirmək** - maliyyə hesabatlarının müxtəlif formalarında uçot obyektləri haqqında informasiyalar açıqlanır.
- Standartların və onlara aid izahların hazırlanmasında maraqlı olan mütəxəssislər aşağıdakı imkanlara malikdirlər:
- İdarə heyəti tərəfindən dərc olunan müzakirə sənədinə müəyyən müddət ərzində şərhlər vermək;
 - İdarə heyəti tərəfindən dərc olunan Standartın layihəsinə müəyyən dövr ərzində şərhlər vermək;
 - İdarə heyəti tərəfindən aparılan müzakirə məsələlərinin açıq dinləmələrində iştirak etmək;
 - İdarə heyəti tərəfindən həyata keçirilən uçot qərarlarının təklif edilən təcrübi testləşmədə iştirak etmək;
 - Standartlar üzərində işləmələrdə məsləhət xarakterli kömək göstərmək üçün İdarə Heyəti tərəfindən yaradılan xüsusi qrupların işində iştirak etmək.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Mühasibat uçotu haqqında” AR Qanun. Bakı - 2004
2. Kommersiya Təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartları. Bakı-2008
3. S.Səbzəliyev, Q.Abbasov, Xidmət sahələrində mühasibat uçotu. Bakı-2015
4. S.Səbzəliyev, V.Quliyev, İdarəetmə uçotu. Bakı-2014
5. S.Səbzəliyev, Xarici ölkələrdə mühasibat uçotu. Bakı-2014

*Səbzəliyev S.M. i.e.d., prof.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

MALİYYƏ UÇOTU VƏ HESABATIN BEYNƏLXALQ MODELLƏRİNİN TƏŞKİLATİ ASPEKTLƏRİ

Məqalədə beynəlxalq modellərin inkişafının zəruriliyinin uçotun beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmasına olan tələbatdan, hər şeydən əvvəl çoxmillətli korporasiyaların və beynəlxalq valyuta bazarlarının xarici iştirakçılarının mənafeələrindən irəli gəldiyi araşdırılır. Sosial, siyasi və iqtisadi şəraitlərin müxtəlifliyi olduqca müxtəlif ideyaları, o cümlədən onların uçotun nəzəriyyəsində və praktikasında reallaşdırılması metodikasını ortaya gətirir.

*Сабзалиев С.М. д.э.н., проф.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

P E Z İ O M E

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ МОДЕЛИ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА И ОТЧЕТНОСТИ

В статье исследуются что необходимость развития интернациональной модели вытекает из потребности в международной согласованности учета, прежде всего в интересах многонациональных корпораций и иностранных участников международного валютного рынка. Разнообразие социальных, политических и экономических условий порождает и разнообразие идей, а также методики их реализации в теории и практике учета.

*Sabzaliyev S.M. DSc., Prof.
Azerbaijan State University of Economics*

S U M M A R Y

INSTITUTIONAL ASPECTS OF THE INTERNATIONAL MODEL OF FINANCIAL ACCOUNTING AND REPORTING

The article studies the need to develop an international model which stems from the need for international harmonization of accounting, primarily from the interests of multinational corporations and foreign participants in the international currency market. A variety of social, political and economic conditions entail diverse ideas as well as methods of their implementation in the theory and practice of accounting.

*Коренкова С.И. к.э.н., доц.
ФГОАУ ВО «Тюменский Государственный
Университет», Россия*

УДК – 657; 311.216; 336.717.6

ФЕДЕРАЛЬНЫЕ СТАНДАРТЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ДЛЯ ОРГАНИЗАЦИЙ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА: ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ В РОССИИ

За период существования рыночной экономики, который продолжается в России более 25 лет, происходило постепенное реформирование бюджетного процесса в Российской Федерации.

В 90-е годы XX века и в начале 2000-х гг. проведены крупные реформы, направленные на обеспечение финансовой и макроэкономической стабильности, создание основ бюджетной системы и бюджетного процесса, разработку системы планирования и бюджетных ограничений и т.д.

Реформирование нормативного бухгалтерского учета организаций государственного сектора, интенсивно реализуемое в последнее время, вызвало широкое обсуждение проблемных аспектов в части бухгалтерского учета и составления бухгалтерской отчетности государственных (муниципальных) учреждений.

Среди проводимых в настоящее время исследований данной проблемы можно выделить несколько направлений:

- нормативное регулирование, проблемы учета и отражения хозяйственных операций по конкретным объектам;
- подготовка и составление бухгалтерской отчетности;
- формирование учетной политики учреждений госсектора;
- совершенствование нормативного регулирования учета и отчетности организаций госсектора в целом.

Анализ работ таких исследователей, как Т.П. Грезина, М.М. Миллиард, М.В. Беспалов, В.В. Семенихин, Т.С. Маслова, Н.Н. Парасоцкая и др. позволил выявить нерешенность следующих проблем, связанных с учетом в государственных (муниципальных) учреждениях:

1. Проблемы учета нефинансовых активов имущества казны.
2. Наличие узких мест в бухгалтерском учете обязательств организаций госсектора.
3. Неурегулированные проблемы формирования резервов предстоящих расходов в государственных и муниципальных учреждениях.
4. Существенные проблемы в учете основных средств учреждений.
5. Наличие некоторых проблемных аспектов формирования учетной политики государственных и муниципальных учреждений.
6. Проблема регламентации принципов учета государственных и муниципальных учреждений [6].

Наличие большого перечня проблем, касающихся бухгалтерского учета и составления бухгалтерской отчетности организаций государственного сектора связано с недостаточно полной проработкой нормативного законодательства по бухгалтерскому учету названных организаций.

В течение последнего десятилетия было утверждено несколько нормативных документов, определяющих концепцию развития бюджетного процесса и, в частности, бюджетного учета в Российской Федерации [7].

В настоящее время действует Распоряжение Правительства РФ от 30.12.2013 № 2593-р «Об утверждении Программы повышения эффективности управления общественными (государственными и муниципальными) финансами на период до 2018 года». Мероприятия данной Программы направлены на обеспечение доступности финансовой информации и информационной открытости организаций государственного сектора, а также на повышение качества и полезности данной финансовой информации. Программа предусматривает следующие мероприятия:

1. Формирование системы нормативного регулирования бухгалтерского учета, составления, представления бухгалтерской отчетности сектора государственного управления посредством разработки Федеральных стандартов на основе Международных стандартов финансовой отчетности общественного сектора.

2. Утверждение порядка формирования финансовой отчетности по статистике государственных финансов Российской Федерации в соответствии с международными стандартами представления информации по государственным финансам.

3. Вовлечение делового профессионального сообщества пользователей бухгалтерской (финансовой) отчетности в процесс государственного (негосударственного) регулирования бухгалтерского учета организаций государственного сектора, что позволит повысить качество и эффективность такого регулирования.

4. Создание информационного ресурса бухгалтерской отчетности и обеспечение заинтересованных пользователей данными бухгалтерской (финансовой) отчетности экономических субъектов в электронном виде [11].

Сближение требований национального законодательства по бухгалтерскому учету организаций государственного сектора с требованиями Международных стандартов финансовой отчетности общественного сектора (далее по тексту МСФО ОС) более корректно называть гармонизацией учета и отчетности организаций на международном уровне. Как и для коммерческих предприятий, необходимость данного процесса связана с потребностью сопоставления отчетной информации о деятельности организаций государственного сектора, которая также может повлиять на решение пользователей этой информации, несмотря на то, что это решение не подразумевает извлечение прибыли [4].

Таким образом, в настоящее время процесс реформирования системы бухгалтерского учета организаций государственного сектора связан, в первую очередь, с разработкой Федеральных стандартов бухгалтерского учета.

Стоит отметить, что разработка Федеральных стандартов – только часть общего процесса реформирования бюджетного процесса Российской Федерации, другим важным мероприятием которого является внедрение информационных технологий и, в частности, государственной интегрированной информационной системы управления общественными финансами «Электронный бюджет» (далее – система «Электронный бюджет»).

Система «Электронный бюджет» является решением задач по развитию экономики и финансовой сферы на основе использования информационных и телекоммуникационных технологий, а также предоставление возможности доступа граждан к информации о деятельности организаций сектора государственного управления и в целом публично-правовых образований, предусмотренных Государственной программой Российской

Федерации "Информационное общество (2011 - 2020 годы)", утвержденной распоряжением Правительства Российской Федерации от 20 октября 2010 г. № 1815-р [2].

Помимо этого, применение системы «Электронный бюджет» позволит реализовать принцип прозрачности (открытости) бюджетов бюджетной системы РФ, определенный ст. 36 БК РФ [1]. Задачи данной системы определены в п.3 Положения о системе «Электронный бюджет», утвержденного Постановлением Правительства Российской Федерации от 30.06.2015г. № 658 [8].

Реализация проекта «Электронный бюджет» – процесс масштабный, длительный и трудоемкий. Основные трудности, которые могут возникнуть на окончательном этапе внедрения системы «Электронный бюджет», связаны, во-первых, с необходимостью переподготовки большинства специалистов бухгалтерских служб организаций государственного сектора. Учитывая территориальные особенности России, наличие большого количества сельских поселений, в которых присутствуют организации государственного сектора, и, соответственно трудности обеспечения переподготовки специалистов, можно сделать вывод о возможности дальнейшего сдвига окончательных сроков запуска данной системы в полном объеме.

Во-вторых, необходимо обеспечить надлежащий уровень технического оснащения всех организаций государственного сектора, в том числе территориально удаленных от крупных городов.

В-третьих, система должна функционировать эффективно по всем без исключения сферам деятельности организаций государственного сектора, с учетом специфики каждой из них.

В результате внедрения Федеральных стандартов бухгалтерского учета организаций государственного сектора (далее по тексту – ФСБУ ГС), основанных на МСФО ОС, изменится структура нормативно-правового регулирования бухгалтерского учета организаций государственного сектора в Российской Федерации (таблица 1).

Таблица 1.

Система российских и МСФО ОС до и после внедрения ФСБУ ГС

МСФО ОС	Российская система до внедрения ФСБУ ГС	Российская система после внедрения ФСБУ ГС
-	Федеральный закон «О бухгалтерском учете»	Федеральный закон «О бухгалтерском учете»
Концептуальные основы финансовой отчетности в общественном секторе	-	Концептуальные основы бухгалтерского учета и отчетности организаций государственного сектора
Международные стандарты финансовой отчетности общественного сектора	-	Федеральные стандарты бухгалтерского учета для организаций государственного сектора
-	Планы счетов, Инструкции по применению планов счетов бюджетного, казначейского, бухгалтерского учета и составлению отчетности	Планы счетов, Инструкции по применению планов счетов бюджетного, казначейского, бухгалтерского учета и составлению отчетности

Источник: составлено автором.

Разница в количественном составе МСФО ОС и ФСБУ ГС связана с различной направленностью данных видов стандартов. МСФО ОС предназначены для использования всеми некоммерческими организациями, в то время как ФСБУ ГС – только государственными (муниципальными) учреждениями, государственными академиями наук, государственными органами, органами местного самоуправления, органами управления государственных внебюджетных фондов, органами управления территориальных государственных внебюджетных фондов, за исключением коммерческих организаций с государственным участием [4, 9, 12].

Следовательно, общественный сектор по МСФО ОС включает в себя как организации государственного сектора, так и некоммерческие организации, не относящиеся к государственному сектору. Примером последних являются казачьи общества, адвокатские палаты, ассоциации (союзы), которые при ведении бухгалтерского учета руководствуются нормативными документами, регулирующими бухгалтерский учет коммерческих предприятий. По этой причине в России название Федеральных стандартов бухгалтерского учета уточнено именно для организаций государственного сектора, а не общественного как значатся в переводе МСФО ОС.

В соответствии с Приказом Минфина России от 10.04.2015 № 64н "Об утверждении программы разработки федеральных стандартов бухгалтерского учета для организаций государственного сектора" [9], внедрение Федеральных стандартов происходит посредством внесения изменений в действующие нормативные правовые документы (Планы счетов и Инструкции по их применению и др.), а также посредством разработки новых Федеральных стандартов. ФСБУ ГС планируется внедрить в период с 2018 по 2020 годы.

Э.С. Дружиловская в своей работе «Программа разработки Федеральных стандартов бухгалтерского учета» [5] выделила 5 этапов внедрения ФСБУ ГС, однако в связи с длительным процессом написания, рассмотрения каждого стандарта изменились не только сроки, но и количество этапов. На настоящий момент времени можно выделить 17 этапов. Актуальные этапы представлены в таблице 2.

Этапы внедрения ФСБУ ГС

Таблица 2.

№ п/п	Новые этапы	Новые сроки
1.	Разработка и утверждение пяти новых федеральных стандартов, устанавливающих правила учета основных средств, аренды, обесценения активов, требования к представлению бухгалтерской (финансовой), а также концептуальные основы бухгалтерского учета и отчетности для организаций государственного сектора.	сентябрь 2016 г. - декабрь 2016 г.
2.	Разработка и утверждение шести новых федеральных стандартов: «Учетная политика, оценочные значения и ошибки», «События после отчетной даты», «Непроизведенные активы», «Отчет о движении денежных средств», «Запасы», «Биологические активы».	декабрь 2016г. – апрель 2017
3.	Разработка и утверждение нового федерального стандарта «Сегментная отчетность».	январь 2017г. – май 2017г.
4.	Разработка и утверждение нового федерального стандарта «Раскрытие информации о связанных сторонах».	февраль 2017г. – июнь 2017г.

5.	Разработка и утверждение нового федерального стандарта «Резервы. Раскрытие информации об условных обязательствах и активах».	март 2017г. – июль 2017г.
6.	Разработка и утверждение шести новых федеральных стандартов: «Доходы государственных муниципальных учреждений, в т.ч. выручка от обменных операций и доходы от необменных операций (налоги и трансферты)», «Консолидированные и отдельные финансовые отчеты».	апрель 2017г. – август 2017г.
7.	Разработка и утверждение нового федерального стандарта «Инвестиции в ассоциированные субъекты».	май 2017г. – сентябрь 2017г.
8.	Внесение изменений в действующие нормативные документы по бухгалтерскому учету государственного сектора (Единый план счетов, Планы счетов бюджетного и казначейского учета, бухгалтерского учета бюджетных и автономных учреждений и соответствующие Инструкции по применению), порядку составления и представления годовой, квартальной и месячной отчетности об исполнении бюджетов бюджетной системы Российской Федерации и бухгалтерской отчетности государственных (муниципальных) бюджетных и автономных учреждений, формам первичных учетных документов и регистров бухгалтерского учета.	июнь 2017г. – сентябрь 2017г.
9.	Разработка и утверждение нового федерального стандарта «Нематериальные активы».	июнь 2017г. – октябрь 2017г.
10.	Разработка и утверждение двух новых федеральных стандартов: «Вознаграждение работникам», «Участие в совместной деятельности»	июль 2017г. – ноябрь 2017г.
11.	Разработка и утверждение нового федерального стандарта «Представление бюджетной информации в финансовой отчетности».	август 2017г. – декабрь 2017г.
12.	Разработка и утверждение двух новых федеральных стандартов: «Влияние изменений курсов иностранных валют», «Финансовая отчетность в гиперинфляционной экономике»	октябрь 2017г. – февраль 2018г.
13.	Разработка и утверждение двух новых федеральных стандартов: «Затраты по займам», «Раскрытие финансовой информации о секторе государственного управления»	ноябрь 2017г. – март 2018г.
14.	Разработка и утверждение нового федерального стандарта «Порядок составления и представления казначейской отчетности по операциям в системе бюджетных платежей».	декабрь 2017г. – март 2018г.
15.	Разработка и утверждение нового федерального стандарта «Концессионные договоры на оказание услуг: учет у концедента».	январь 2018г. – май 2018г.
16.	Разработка и утверждение двух новых федеральных стандартов: «Финансовые инструменты», «Строительные контракты».	февраль 2018г. – июнь 2018г.
17.	Внесение изменений в действующие нормативные документы по бухгалтерскому учету государственного сектора (Единый план счетов, Планы счетов бюджетного и казначейского учета, бухгалтерского учета бюджетных и автономных учреждений и соответствующие Инструкции по применению), порядку составления и представления годовой, квартальной и месячной отчетности об исполнении бюджетов бюджетной системы Российской Федерации и бухгалтерской отчетности государственных (муниципальных) бюджетных и автономных учреждений, формам первичных учетных документов и регистров бухгалтерского учета.	июнь 2018г. – сентябрь 2018г.

Источник: составлено автором.

Несмотря на то, что привычные к применению Планы счетов бухгалтерского учета и Инструкции по их применению для бюджетных, автономных и казенных учреждений (утвержденные Приказами Минфина № 174н от 16.12.2010г., № 183н от 23.12.2010 г. и № 162н от 06.12.2010г. соответственно), а также План счетов казначейского учета (утвержденный Приказом Минфина России от 30.11.2015 N 184н) по-прежнему будут использоваться, ФСБУ ГС вносят ряд существенных изменений:

1) Полный переход субъектов учета государственного сектора на метод начисления (такие субъекты, как финансовые органы, органы исполнительной власти и органы, осуществляющие кассовое исполнение бюджета, ведут учет кассовым методом).

2) Появление возможности выбора двух новых методов начисления амортизации: к линейному методу добавлены метод уменьшаемого остатка и метод, пропорциональный объему продукции.

3) Включение в российский учет организаций госсектора нового объекта учета – инвестиционной недвижимости.

4) Включение в российский учет организаций госсектора нового вида оценки – справедливой стоимости. При этом справедливая стоимость трактуется как «цена, по которой может быть осуществлен переход права собственности на основные средства между хорошо осведомленными, желающими совершить сделку независимыми сторонами», что отличается от трактовки понятия справедливой стоимости по МСФО ОС.

5) Определение основных методов оценки справедливой стоимости: метод рыночных цен и метод амортизированной стоимости.

6) Появление требования обязательного учета обесценения активов, т.е. уменьшение его остаточной стоимости до справедливой стоимости, исключая расходы на выбытие, что приведет к более объективной оценке основных средств в отчетности организаций госсектора.

7) Появление необходимости учета фактора времени при оценке активов, полученных по договору аренды, и обязательств, связанных с арендой – использование дисконтированной стоимости.

8) Обозначение правила признания затрат в первоначальной стоимости – признание затрат прекращается, когда объект находится в пригодном для использования состоянии [10].

Стоит отметить, что перечисленные изменения не являются исчерпывающим и полным перечнем всех изменений. В случае правильной трактовки стандартов бухгалтерами и, соответственно, правильного применения на практике, введения стандартов позволить качественно изменить бухгалтерский учет организаций государственного сектора, увеличив его достоверность и сопоставимость с отчетностью по МСФО ОС. Однако, учитывая многолетнюю практику применения Инструкций по бухгалтерскому учету, введение возможности применения бухгалтерами профессионального суждения может привести к возникновением трудностей как при формировании данного суждения, так и при попытке согласования того или иного действия с вышестоящими или контролирующими органами.

Список использованной литературы

1. Бюджетный кодекс Российской Федерации от 31.07.1998 N 145-ФЗ (ред. от 28.03.2017). – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19702/
2. Государственная программа Российской Федерации "Информационное общество (2011 - 2020 годы)", утвержденная распоряжением Правительства Российской Федерации от 20 октября 2010 г. № 1815-р. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_106767/
3. Дружиловская Т.Ю., Дружиловская Э.С. Особенности методики учета и отчетности государственных (муниципальных) учреждений в системе РСБУ и МСФО // "Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях". 2016. № 16
4. Дружиловская Т.Ю., Дружиловская Э.С. Проблемы гармонизации учета и отчетности некоммерческих организаций // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2016. № 12.
5. Дружиловская Э.С. Программа разработки Федеральных стандартов бухгалтерского учета // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях". 2015. №15.
6. Дружиловская Э.С., Маслова Т.С. Особенности нормативного регулирования бухгалтерского учета в государственных (муниципальных) учреждениях // "Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях". 2017. № 4.
7. Концепция реформирования бюджетного процесса в Российской Федерации в 2004-2006 годах, одобренная постановлением Правительства Российской Федерации от 22 мая 2004 г. № 249. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_88769/
8. Постановление Правительства РФ от 30.06.2015 N 658 (ред. от 03.03.2017) "О государственной интегрированной информационной системе управления общественными финансами "Электронный бюджет". – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_182473/
9. Приказ Минфина России от 10.04.2015 № 64н (ред. от 25.11.2016) "Об утверждении программы разработки федеральных стандартов бухгалтерского учета для организаций государственного сектора". Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_179324/
10. Проекты федеральных стандартов для субъектов сектора государственного управления. URL: <http://www.minfin.ru/ru/budget/sfo/fsfo>.
11. Распоряжение Правительства РФ от 30.12.2013 № 2593-р «Об утверждении Программы повышения эффективности управления общественными (государственными и муниципальными) финансами на период до 2018 года». – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_156759/
12. Трофимова Л.Б. Институциональная методика формирования понятия отчитывающихся субъектов финансовой отчетности организаций государственного сектора в условиях перехода на МСФО общественного сектора // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. 2016. № 16.

*Mustafayev Y.R. dos.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Quliyev Z.Q. i.f.d.
Bakı Biznes Universiteti*

UOT – 338; 657

MÜƏSSISƏLƏRİN UÇOT SİYASƏTİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI VƏ ONUN TƏŞKİLATİ METODİK ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: metodiki aspektlər, uçot siyasəti, ehtiyatlılıq, ziddiyyətlik, rasionallıq, prioritet.

Ключевые слова: методические аспекты, учетная политика, осмотрительность, противоречивость, рациональность, приоритет.

Keywords: methodological aspects, accounting policy, circumspection, controversy, rationality, priority

Müəssisə tərəfindən formalaşdırılan uçot siyasəti aşağıdakı tələblərə uyğun gəlməlidir:

- tamlıq (təsərrüfat fəaliyyətinin bütün faktlarının mühasibat uçotunda kütləvi qaydada əks etdirilməsi);
- ehtiyatlılıq (mümkün gəlirlərdənsə mühasibat uçotunda güman olunan xərcləri və itkiləri əks etdirməyə böyük hazırlıq);
- məzmunun forma üzərindəki prioriteti (hüquqi formadan deyil, onların iqtisadi məzmunundan asılı olaraq təsərrüfat fəaliyyətinin faktlarının mühasibat uçotunda əks etdirilməsi);
- ziddiyyətsiz (sintetik və analitik uçot göstəricilərinin, habelə sintetik və analitik uçot məlumatları əsasında mühasibat hesabatı göstəricilərinin uyğunluğu);
- rasionallıq (təsərrüfat fəaliyyətini şərtləndirən və müəssisələrin kəmiyyətindən asılı olaraq mühasibat uçotunun qənaətlə aparılması).

Eyni zamanda beynəlxalq praktikaya görə müəssisənin uçot siyasəti yerində olmaq, etibarlılıq və mühasibat uçotunda formalaşan informasiyaların etibarlılığını və müqayisəliliyini də təmin etməlidir.

İnformasiyaların yerində olması o deməkdir ki, onun maraqlı istifadəçilərdə mövcud olması və yaxud olmaması müxtəlif idarəetmə qərarlarının çıxarılmasına kömək göstərməyə qadirdir. İşə aid olmayan hər hansı bir informasiya ilə məşğul olmaq vaxtın boş yerə itirilməsi deməkdir.

İnformasiya o zaman etibarlı sayılır ki, onda ciddi səhvlərə yol verilmir. Qeyri-dəqiq informasiyalar düzgün olmayan qərarların qəbul edilməsinə gətirib çıxarır. Hər bir informasiya hər şeydən əvvəl obyektivliyi ilə seçilməlidir. İnformasiyaların yoxlanılmasının ən yaxşı üsulu fiziki yoxlamadır (məsələn, inventarlaşma).

İnformasiyaların müqayisəliliyi o deməkdir ki, müəssisənin müxtəlif dövrlər ərzindəki maliyyə vəziyyətində meylləri müəyyənləşdirmək, habelə müxtəlif müəssisələrin bir sıra göstəricilərini müqayisə etmək mümkün olsun,

Eyni zamanda müqayisəliliyin təmin olunması dedikdə mühasibat uçotu və uçot prosedurları qaydalarının təkmilləşdirmək üçün hər hansı bir əngəllərin olmasını aradan qaldırılması kimi başa düşülməməlidir.

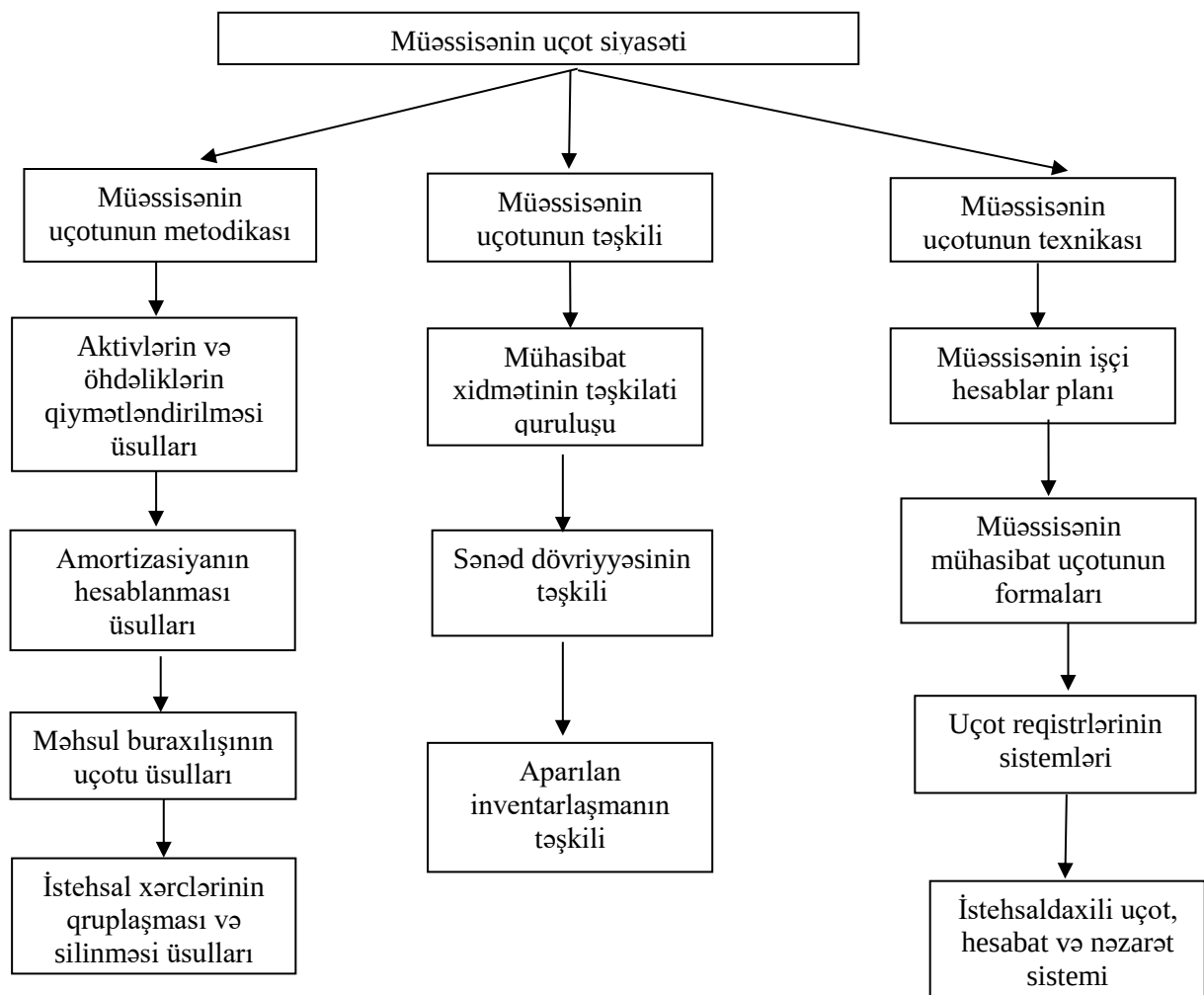
Müəssisədə təsərrüfat fəaliyyətinin hər hansı bir faktının uçotunu əvvəllər olduğu kimi aparmaq lazım gəlmir (əgər qəbul olunan uçot siyasəti yerində olmaq, etibarlılıq kimi tələblərin həyata keçirilməsini təmin edə bilmirsə və daha yaxşı alternativ mövcuddursa).

Uçot siyasəti formalaşan zaman qəbul edilən mühasibat uçotunun aparılması üsuluna variantlarla yanaşma daha məqsəduyğundur. Bu variantlara aşağıdakılar aiddir:

- təsərrüfat fəaliyyətinin faktlarının qruplaşdırılması metodları;
- mühasibat uçotu hesablarının tətbiq olunması üsulları;
- sənəd dövriyyəsinin təşkili priyomları;
- uçot registrləri sisteminin tətbiq olunması üsulları;
- inventarlaşmanın təşkili priyomları;
- təsərrüfat fəaliyyəti faktlarının qiymətləndirilməsi metodları;
- aktivlərin dəyərinin ödənilməsi metodları;
- başqa üsullar, metodlar və priyomlar.

Beləliklə, müəssisədə formalaşdıran uçot siyasəti mühasibat uçotunun təşkilinin bütün tərəflərini (metodiki, təşkilati və texniki) əhatə edir.(şəkil 1.)

Uçot siyasətini düzgün tərtib etmək müəssisədə (baş mühasib) uçotun yol verilən variantlarında mövcud normativ aktları ətraflı öyrənmək tələb olunur.

Şəkil 1. Müəssisənin uçot siyasətinin quruluşu.

Əgər, hər hansı bir konkret məsələ üzrə normativ sənəddə mühasibat uçotunun aparılması qaydası nəzərdə tutulmamışdırsa, onda müəssisə mühasibat uçotuna dair normativ sənədlərdən asılı olaraq, məsləhət firmalarının köməyi ilə müvafiq üsul hazırlayır.

Uçot siyasəti formalaşdırılan zaman müəssisənin mühasibat uçotunun aparılması üsulları illik mühasibat hesabatlarında açıqlanmalıdır. İstifadəçilərin qəbul edəcəkləri qərarlara əhəmiyyətli təsir göstərə bilən, mühasibat uçotunun aparılması üsulları hökmən açıqlanmalıdır. Bu zaman mühasibat uçotunun aparılmasının elə bir üsulları nəzərdə tutulur ki, mühasibat hesabatlarından istifadəçilər müəssisənin əmlak və maliyyə vəziyyətini, pul dövriyyəsini və yaxud fəaliyyətinin nəticələrini etibarlı şəkildə qiymətləndirmək mümkün olsun.

Mühasibat uçotunun konkret məsələləri üzrə müəssisənin uçot siyasəti haqda mühasibat hesabatlarının tərkibində açıqlanması informasiyaların tərkibi və məzmunu mühasibat uçotu haqqında müvafiq təlimatlar vasitəsilə müəyyənləşdirilir.

Əgər müəssisənin uçot siyasəti Əsasnamədə nəzərdə tutulan yol verilməldən formalaşdırılmışdırsa, onlar mühasibat hesabatında açıqlana bilməz. Lakin müəssisə bəzi kənarlaşmalara yol verirsə və bunlar mövcud əsasnaməyə uyğun gəlmirsə, onda izahatlara ehtiyac meydana çıxır. Bu zaman yol verilən kənarlaşmalar ətraflı surətdə açıqlanmalı, onların tətbiq olunması səbəbləri, onların təsirinə pul ifadəsində qiymət verilməsi son dərəcə zəruridir.

Nə qədər ki, müəssisə tərəfindən qəbul olunan uçot siyasəti ardıcıl surətdə ildən ilə tətbiq edilir. Belə bir şəraitdə hesabat ili ərzində tətbiq edilən mühasibat hesabatda uçot siyasəti haqda informasiyalara rast gəlinmir (əgər əvvəlki illərin uçot siyasətində hər hansı bir dəyişikliyə yol verilməmişdirsə).

Uçot siyasəti Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik dəyişiləndə və yaxud mühasibat uçotunu tənzimləyən digər normativ sənədlər qəbul olunanda, habelə müəssisə tərəfindən mühasibat uçotunun yeni üsulları hazırlanıldıqda və yaxud onun fəaliyyətində ciddi dəyişikliklər baş verdikdə (mülkiyyətçilərin dəyişilməsi, yenidən qrupla, fəaliyyət növlərinin dəyişilməsi) dəyişilə bilər. Mühasibat uçotunun aparılmasının yeni üsullarının tətbiqinə o zaman yol verilir ki, müəssisə uçot və hesabatda təsərrüfat fəaliyyətinin faktları haqda daha etibarlı təəvvür yarada bilsin.

Ümumiyyətlə, bütün hallarda uçot siyasətindəki dəyişikliklər, onun təsdiq olunduğu ildən ötən növbəti ildə qüvvəyə minir.

Müəssisənin uçot siyasəti «Mühasibat uçotu haqqında» qanun və «Müəssisənin uçot siyasəti» adlı əsasnamə əsasında baş mühasib və yaxud mühasib tərəfindən hazırlanılır və müəssisənin rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir. Təsdiq olunma müvafiq təşkilati-sərəncam verici sənədlərlə (əmr, sərəncam və i.ə.) həyata keçirilir. Bu sənəd daxili istifadə üçün nəzərdə tutulur və mühasibat uçotu üzrə qanunvericiliyin təşkilinə və daxili qanunvericiliyə münasibətdə həlledici həlqə sayılır. Əmr və yaxud təşkilati-sərəncamverici sənəd onun təsdiq edildiyi ildən sonrakı ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minir. Bu sənədin müvafiq maddələri yerləşdiyi yerdən asılı olmayaraq müəssisənin bütün bölmələri tərəfindən tətbiq olunur. Avropa ölkələrinin təcrübəsinə uyğun olaraq uçot siyasəti haqda sənəd özündə əsasən aşağıdakıları birləşdirir:

- sintetik və analitik uçotu aparmaq üçün zəruri sayılan və müəssisədə tətbiq edilən hesablar əsasında istifadə olunan mühasibat uçotunun hesablarının işçi planı;
- təsərrüfat əməliyyatlarını rəsmiyyətə salmaq üçün istifadə olunan ilk uçot sənədlərinin formaları;
- əmlakın və öhdəliklərin müxtəlif növlərinin qiymətləndirilməsi metodları;
- əmlakın və öhdəliklərin inventarlaşmasının aparılması qaydası;

- sənəd dövriyyəsinin və uçot informasiyalarının texnologiyası qaydası;
- təsərrüfat əməliyyatlarına görə nəzarət qaydası, həmçinin mühasibat uçotunun təşkili üçün zəruri sayılan digər anlar.

Uçot siyasəti haqda əmrə yuxarıda sadalanan məsələlər üzrə qısa, yığcam və konkret qərarlar olmalıdır. Əmrin forması müəssisə tərəfindən müstəqil surətdə seçilir.

Müəssisənin uçot siyasəti haqda əmri qaydaya görə üç əsas bölmədən ibarətdir:

- mühasibat uçotunun təşkili;
- mühasibat uçotunun aparılma texnikası;
- əsas obyektlərin uçotu metodikası.

Mühasibat uçotunun təşkili dedikdə, uçot prosesinin qurulmasının ünsürləri sistemi başa düşülür. Belə ünsürlərə aiddir:

1) Mühasibat uçotunun aparılması sxemi. Müəssisələrdə belə bir sxem seçilən zaman «mühasibat uçotu haqqında» qanunun tələblərini əsas götürmək lazımdır;

2) Uçotun mərkəzləşdirilməsi səviyyəsi. Uçotun mərkəzləşdirilməsi o deməkdir ki, müəssisənin uçot aparatı baş mühasibatlıqda cəmlənmişdir. Bilavasitə burada müəssisənin müxtəlif bölmələrdən alınan sənədlər əsasında bütün sintetik və analitik uçotun aparılması həyata keçirilir. Bölmələrdə yalnız əməliyyatların ilkin qeydiyyatı həyata keçirilir. Uçotun qeyri-mərkəzləşdirilməsi analitik və sintetik uçotun bilavasitə bölmələrdə aparılmasını nəzərdə tutur. Bu zaman baş mühasibatlıq bölmələrdə uçot prosesinə nəzarəti həyata keçirir, habelə müəssisənin icmal balansını və icmal hesabatını tərtib edir;

3) Mühasibat aparatının quruluşu. Kiçik müəssisələrdə bütün işçilər bilavasitə baş mühasibə təbədirlər; orta və iri müəssisələrdə böyük mühasiblərin rəhbərlik etdikləri aralıq həlqələr (əməyin ödənişinin uçotu qrupu; materialların uçotu qrupu və i.a.) yarada bilirlər;

4) Filialarda, nümayəndəliklərdə və digər struktur bölmələrdə uçotun təşkili. Bölmələrdə ayrıca balans tərtib edilməsi haqda qərar müəssisə tərəfindən müstəqil surətdə qəbul edilir və hökmən uçot siyasəti haqda əmrə öz əksini tapmalıdır. Belə ki, müxtəlif variantlarda uçotda eyni əməliyyatlar (məs., 172 «Törəmə(asılı)müəssisələrin uzunmüddətli debitor borcları» və 212«Törəmə(asılı)müəssisələrin qısamüddətli debitor borcları» hesabının tətbiq edilməsi) müxtəlif cürə əks etdirilir;

5) Sənəd dövriyyəsinin aparılması. Hər bir müəssisə müstəqil surətdə (baş mühasibin simasında) sənəd dövriyyəsi qrafiki tərtib edir. Bu qrafik əsasında yerinə yetirilən uçot işlərinin həcmi, ardıcılığını, yerinə yetirilməsi müddətlərini və konkret icraçıları müəyyənləşdirir. Bu zaman baş mühasib mühasibat uçotunda sənəd dövriyyəsi haqqında qüvvədə olan təlimatı əldə rəhbər tutmalıdır.

6) Əmlakın və pul öhdəliklərinin inventarlaşmasının təşkili. Müəssisənin rəhbəri inventarlaşmanın keçirilməsi müddətlərini müstəqil surətdə müəyyənləşdirir. Uçot siyasəti haqda əmrə aşağıdakılar müəyyənləşdirilir:

- hesabat ilində inventarlaşma sayı və keçirilməsi tarixləri;
- hər bir inventarlaşma zamanı yoxlanılan əmlakın və öhdəliklərin siyahısı;
- inventarlaşma komissiyasının tərkibi.

Mühasibat uçotunun texnikası dedikdə, uçot prosesini quran zaman müəssisə tərəfindən istifadə edilən priyomların məcmusu deməkdir. Mühasibat uçotunun hamı tərəfindən qəbul olunmuş priyomları, məsələn, mühasibat hesabı, ikitərəfli qeyd və i.a. mövcuddur. Uçot siyasətində onların eləsi əks etdirilir ki, ondan müəssisə qismən, öz işinin spesifikasiyini nəzərə almaqla (məs., özünün işçi hesablar planını işləyib hazırlayır) istifadə edir, və yaxud

tövsiyyə olunan priyomların məcmusundan (məs., mühasibat uçotunun forması) birisini seçir. Uçot siyasəti haqda əmrə mühasibat uçotunun aşağıdakı priyomları təsdiq edilir:

1) Uçot informasiyalarının işlənməsi texnologiyası. Məlum olduğu kimi sənədlərlə rəsmiyyətə salınan təsərrüfat əməliyyatlarını mühasiblər uçot registrlərində əks etdirirlər. Tətbiq olunan uçot registrlərinin məcmusunu mühasibat uçotunun formaları adlanır. Hazırda uçotun aşağıdakı formaları tətbiq edilir: avtomatlaşdırılan curnal-order, memorial-order, baş curnal, kiçik sahibkarlıq subyektləri üçün uçotun sadələşdirilmiş forması. Hər bir müəssisə mühasibat uçotunun formasını müstəqil surətdə seçir;

2) İşçi hesablar planı. Bu plan Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 20 oktyabr 1995-ci il tarixli əmri ilə təsdiq edilən və 1 yanvar 1996-cı ildən qüvvədə olan müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı əsasında işlənilib hazırlanır. Bu zaman müəssisənin sintetik hesablarının bütün siyahısından onun maliyyə vəziyyətini və fəaliyyətinin nəticələrini adekvat əks etdirə bilən hesablar seçilir. Hər bir müəssisə, lazım gəldiyi hallarda əlavə subhesablar tətbiq etmək hüququna malikdir. Aydın məsələdir ki, tipik hesablar planında subhesablar tövsiyyə xarakteri daşıyır. Hesabların işçi planını hazırlayanda müəssisə, özünün fəaliyyətinin spesifikliyini (məs., sənaye istehsalı, kənd təsərrüfatı, ticarət və i.a.), kiçik sahibkarlıq obyektlərinə mənsubluğunu, habelə müxtəlif vergilər üzrə vergiyə cəlb olunma bazasının müəyyənəşdirilməsini yüngülləşdirmək üçün qüvvədə olan Vergi Məcəlləsi nəzərə alınır;

3) İstehsaldaxili uçot, nəzarət və hesabat sistemi. «mühasibat uçotu haqqında» qanuna müvafiq surətdə təsərrüfat əməliyyatlarına nəzarət uçot siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Bəzi iri müəssisələrdə daxili audit sistemi formalaşdırılır. Daxili audit və daxili audit sistemləri səmərəli idarəetmə məqsədlərinə xidmət göstərir və mühasibat uçotu üzrə normativ aktlarla tənzimlənir. Uçot siyasətinin ünsürü kimi vahid maliyyə sistemi formalaşdırılır. İdarəetmə uçotu sistemi formalaşdırılır. Müəssisə, daxili uçotun obyektlərini və subyektlərini, daxili hesabların tərkibini və formalarını, daxili audit yoxlamalarının formalarını və müddətlərini, daxili hesabatın dövriliyini, tərtib və təsdiq edilmə müddətlərini, habelə onu tərtib və təsdiq edilmə müddətlərini, habelə onu tərtib edənlərin və istifadəçilərin siyahısını müstəqil surətdə müəyyənəşdirir.

Hər bir müəssisə özünün uçot metodikasını qüvvədə olan normativ aktlara uyğun olaraq formalaşdırma bilər. Lakin son halda müəssisə, ümumi metodologiyadan kənarlaşan bütün metodik priyomları açıqlamalıdır. Birinci halda əvvəllər qeyd olunduğu kimi normativ aktlar təsərrüfat fəaliyyətinin faktlarını əks etdirmək üçün çoxvariantlı qərarlar irəli sürə bilər.

Kommersiya təşkilatları aralıq mühasibat hesablarının tərkibini müstəqil surətdə müəyyənəşdirir və mühasibat hesabatına əlavə etdiyi məktubda onun tərkibi haqda məlumat verir. Mühasibat hesabatlarının formaları Respublika Maliyyə Nazirliyinin xüsusi təminatı əsasında müəyyən olunur və o, heç bir dəyişikliyə məruz qala bilməz. Hesabat formalarının tərtib olunması prosesi mühasibat hesabatlarının qarşısına qoyulan ümumi tələblərin gözlənilməsini təmin etməlidir (tamlıq, əhəmiyyətlilik, neytrallıq və i.a.) müəssisələr yeni izahedici maliyyə hesabatlarını tərtib etdikdə, izahedici qeydlərə daha çox diqqət yetirməlidirlər. Bu qeydlərdə müəssisənin maliyyə vəziyyətini açıqlayan başlıca anlar açıqlanır.

Müəssisənin sərəncamında olan ən mühüm anlardan birisi hesabat göstəricilərinin təqdim olunması müddətinin seçilməsidir. Mühasibat hesabatlarında verilən məlumatlar adətən min manatla göstərilir. Əgər müəssisənin dövryyəsi həddən artıq böyük həcmdədirsə, onda məlumatları milyon manatla da vermək olar.

İcmal mühasibat hesabatları tərtib olunan zaman onun həcmi və təqdimatı qaydası, baş idarə həcmnin vahid uçot siyasəti, həm də qrup üçün hesabatın tipik formasını hazırlamalıdır. Belə bir qayda idarə tabeliyində olan unitar müəssisələrə də şamil edilir.

Uçot və hesabatın beynəlxalq praktikada qəbul edilən standartlarına uyğun olaraq kommersiya müəssisələri (kredit müəssisələri və kiçik sahibkarlıq subyektləri istisna olmaqla) hesabat seqmentləri bölümündə də informasiyalar verməlidirlər. Hesabat formalaşdırılan zaman hesabat seqmentləri üzrə informasiyalar müəyyən sayda göstəricilər təqdim etməklə açıqlanılır. Bu siyahı seqmentlərin ilkin və ikinci formalarından fərqlənir. Müəssisə bilavasitə özü seqmentlərdən hansının ilkin (əməliyyat və yaxud geoloji), hansının ikinci olduğunu müəyyən edir. Birinci və ikinci formalı hesabat seqmentləri üzrə informasiyaların açıqlanması qaydası beynəlxalq standartlarda verilmişdir. Hesabat seqmentinin gəlirlərini, xərclərini, aktivlərini və öhdəliklərini müəyyənləşdirmək üçün bilavasitə hesabat seqmentinə aid olunan göstəriciləri əsas götürmək lazımdır. Müəssisə, gəlirləri, xərcləri, aktivləri və öhdəlikləri hesabat seqmentləri arasında bölüşdürülməsi üsulunu müstəqil surətdə müəyyənləşdirir. Bu zaman uçot obyektlərinin xarakterinə, müəssisənin fəaliyyətinin növlərinə, hesabat seqmentlərinin ayrılığı dərəcəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Gəlirlərin, xərclərin, aktivlərin və öhdəliklərin bölüşdürülməsi üçün seçilmiş əsas ardıcıl surətdə tətbiq edilməli və uçot siyasətində göstərməlidir. Əgər, əsaslarda dəyişikliklər baş verərsə, onda uçot siyasətində pul ifadəsində baş verən dəyişikliklər və onların təsiri ayrılıqda açıqlanmalıdır.

Uçot siyasətinin formalaşdığı prosesdə müəssisə tərəfindən amortizasiya hesablanılmasının tövsiyyə olunan üsullardan birisi müstəqil surətdə seçilir. Seçilən üsul müəssisənin maliyyə vəziyyətini və onun fəaliyyətinin nəticələrini daha etibarlı şəkildə əks etdirilməsinə cavab verməlidir. Əsas vəsaitlərin amortizasiya metodunu müəyyənləşdirməklə nəzərdə tutmaq lazımdır ki, təklif olunan variantlar yalnız mühasibat uçotu məqsədi üçün istifadə edilə bilər. Vergiyə cəlb olunma məqsədləri üçün amortizasiya Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan qaydalardan asılı olaraq hesablanır.

Qeyri-maddi aktivlərə amortizasiya hesablanılan zaman müəssisə, amortizasiya hesablanmasının icazə verilən üsullarından birini seçir. Qeyri-maddi aktivlərin müxtəlif qrupları üzrə faydalı istifadə müddəti, habelə hesablanılan normalar uçot siyasəti haqda əmrə əks etdirilir. Eyni zamanda uçot siyasətində amortizasiya ayrımlarının uçotda əks etdirilməsi üsulları da göstərilir.

Material-istehsalat ehtiyatlarının uçotu qurulan zaman uçot siyasətinin aşağıdakı ünsürləri seçilir və təsdiq edilir: material-istehsalat ehtiyatlarının növləri üzrə qiymətləndirilməsi metodları. Materiallar, normativ aktlar əsasında istehsalata buraxıldıqda icazə verilən metodlardan birindən istifadə olunur. Materialların istehsalda, silinməsinin müxtəlif üsulları istehsal olunan məhsulların (iş və xidmətlərin) maya dəyərinin formalaşmasına müxtəlif cür təsir göstərir. Müəssisə elə üsul seçməlidir ki, daha çox dərəcədə onun fəaliyyətinin şərtlərinə və mühasibat uçotunun məqsədlərinə uyğun gəlsin. Qiymətləndirmə metodu seçilən zaman müəssisə öz istehsalını, rentabelliğini, inflyasiya səviyyəsini nəzərə alır. Habelə özünün strategiyasını və taktikasını ön plana çəkir.

Pərakəndə ticarət müəssisələri yenidən satılmaq üçün öz mallarını satış qiyməti ilə qiymətləndirirlər və bu amil hökmən uçot siyasətində əks etdirilməlidir. Bu zaman satılan malların miqdar məbləğ uçotunun aparıla bilmək imkanlarının olub-olmaması həlledici sayılır.

Hazır məhsullar mühasibat uçotunda aşağıdakı variantların biri ilə hesablanılır: faktik istehsalat maya dəyərilə; normativ (plan) istehsalat maya dəyərilə; müstəqim xərc maddələri üzrə.

Hazır məhsulların cari uçotda və mühasibat hesabatında qiymətləndirilməsi tətbiq olunan hesablardan və mühasibat yazılışları sxemindən asılıdır. Belə ki, hazır məhsul buraxılışının uçotu üçün «Məhsul (iş və xidmətlər) buraxılışı» hesabından istifadə edilən hallarda mühasibat hesabatlarında hazır məhsullar normativ (plan) maya dəyərilə qiymətləndirilir. Əgər, idarəetmə xərcləri xərclər uçota alınan hesablara silinirsə, onda hazır məhsullar tam maya dəyərilə əks etdirilir. Əgər, idarəetmə xərcləri tam həcmdə 601 «Satış» hesabına silinirsə, onda hazır məhsullar balansda ixtisar olunan maya dəyərilə göstərilir.

İstisna hallarda müəssisə, material-istehsalat ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi metodlarında dəyişiklik apara bilər. Onda uçot siyasətində həmin dəyişikliklərin təsiri dəyər ifadəsində əks etdirilir. Həmin hesablamların konkret metodikası müəssisə tərəfindən müstəqil surətdə müəyyənləşdirilir.

Köhnələn, özünün ilkin keyfiyyətini tamamilə və ya qismən itirən material-istehsalat ehtiyatları hesabat dövrünün sonuna materialların dəyərinin aşağı düşməsinə görə yaradılan ehtiyat çıxılmaqla əks etdirilir.

Hesablar planı haqda təminata görə materialların tədarükünün hesablarda əks etdirilməsinin iki üsulu nəzərdə tutulur: birinci üsula görə tədarük olma 201 «Material ehtiyatları» hesabının debetinə və hesablaşmaları uçota alan hesabların kreditinə yazılır. İkinci üsula görə 207«Digər ehtiyatlar (hesabının 207-2 subhesabı «Materialların tədarüku və əldə edilməsi» və 208«Ehtiyatların dəyərinin azalmasına görə düzəlişlər (hesabının 208-1 «Materialların dəyərindən kənarlaşmalar» subhesablarından istifadəni nəzərdə tutur. İkinci üsul seçildikdə, müəssisə uçot qiymətlərini müstəqim surətdə işləyib hazırlayır. Material ehtiyatlarını geniş assortimentdə tədarük edən müəssisələrdə 207-2 və 208-1 sayılı hesablardan istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Müəssisələr kommersiya və idarəetmə xərclərini satılmış məhsulların, iş və xidmətlərin maya dəyərinə tam həcmdə hesabat ilində daxil edə bilər. Lakin başqa üsul da tətbiq oluna bilər. Həmin üsula görə idarəetmə və kommersiya xərclərini satılmış və satılmamış məhsullar (iş, xidmətlər) arasında bölmək mümkündür.

Müəssisə idarəetmə və kommersiya xərclərinin etiraf olunmasının seçilmiş üsulu uçot siyasəti haqda əmrə öz əksini tapmalıdır.

Məhsulların maya dəyərini bərabər səviyyədə formalaşdırmaq məqsədilə qarşıdakı xərclər və ödəmələr üçün ehtiyatların yaradılmasına da icazə verilir.

Müəssisə uçot siyasəti haqda əmrə belə ehtiyatların yaradılması və yaradılmaması haqda qərarı qeydə almalı və yaradılacaq ehtiyatların siyahısını verməlidir.

Uçot siyasətinin sadalanan metodik aspektləri yuxarıdakılarla məhdudlaşa bilməz. Milli uçot sistemində həyata keçirilən islahatlar uçot qaydalarında, o cümlədən uçotun üsullarında (hansı çoxvariantlı yanaşmalara icazə verilir) daima dəyişikliklər baş verməkdədir. Belə bir şəraitdə mühasibdən həmin dəyişiklikləri daim izləmək tələb olunur.

Respublikada yeni Milli standartların hazırlanması ilə əlaqədar olaraq mühasiblərdə uçotun aparılması üsullarının seçilməsində çox böyük sərbəstlik olacaq. Daha konkret desək, hər bir mühasib, özünün müəssisənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq mühasibat uçot və hesabatın daha optimal variantını seçməlidir.

1. Müəssisənin uçot siyasəti haqda sərəncamında aşağıdakı informasiyaların açıqlanması məqsədəuyğundur:

- pul vəsaitlərindən fərqli olaraq başqa əmlakla mübadilə qaydasında əldə olunan əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi üsulu;

- mühasibat uçotuna qəbul edilən əsas vəsaitlərin dəyərinin dəyişilməsi (əlavə tikinti, əlavə avadanlıq quraşdırılması, yenidən qurulma və qismən ləğv etmə);

- əsas vəsait obyektlərinin qəbul olunan faydalı istifadə müddətləri;

- dəyəri ödənilməyən əsas vəsait obyektləri;

- icarə müqaviləsi əsasında verilən və alınan əsas vəsait obyektləri.

2. Lizinq əməliyyatları həyata keçirilən zaman lizinqverənin və lizinq alanın uçot siyasətləri haqqında informasiyalarının tərkibində aşağıdakı məlumatların açıqlanması vacib sayılmalıdır:

- lizinq əmlakının balansda (həm lizinqverənin, həm də lizinqalanın balansında) əks etdirilməsi şərtlərinin seçilməsi haqda;

- lizinq müqaviləsinin fəaliyyətinin sonunadək lizinq əmlakının satış alındığı hallarda lizinq ödənişlərinin qaydası haqqında (gələcək dövrlərin xərclərinin tərkibində və yaxud xüsusi mənbələrin azaldılması hesabına).

3. Kiçik müəssisələrdə əsas istehsal fondlarının sürətli qaydada amortizasiyası metodundan istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Sürətli amortizasiyanın tətbiqi ilə yanaşı kiçik müəssisələr necə bir amortizasiya ayırmaları kimi əsas vəsaitlərin ilk dəyərinin 50%-ə qədərini də Rusiya Federasiyasında olduğu kimi əlavə silmək hüququ verilməlidir (əgər həmin əsas vəsait obyektinin ömür müddəti 3 ildən çox deyildirsə).

4. Təcrübə göstərir ki, materialların müxtəlif növlərinin sərfinin qiymətləndirilməsi variantı seçilən zaman inflyasiyanın səviyyəsinə, müəssisənin maliyyə vəziyyətinə, qiymətin yaranması və vergiyə cəlb olunma siyasətinə, habelə məhsul satışının şərtlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

5. Müəssisələrin uçot siyasəti haqda informasiyalarının tərkibində aşağıdakı məlumatların açıqlanmasını təklif edirik:

a) material - istehsalat ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi metodlarının uçot siyasətindəki dəyişikliyə təsiri;

c) girov qaydasında verilən material - istehsalat ehtiyatlarının dəyəri;

f) material - istehsalat ehtiyatlarının nəticələrinə aid edilən mümkün satış qiymətləri arasındakı fərq.

Ədəbiyyat siyahısı

1. «Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu»
2. Mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair təlimat.
3. Q.Abbasov, S.Səbzəliyev, Ə.Daşdəmirov, V.Quliyev «Mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı 2003.
4. İ.Mahmudov, T.Zeynalov, F.Quliyev «İqtisadi təhlil» Bakı, 2003.
5. S.Səbzəliyev «Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı, 2003.
6. Q.Rzayev. Beynəlxalq mühasibat uçotu və audit. Bakı, 2000.
7. Ə.Sadıqov. Mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı, 2012.
8. Бухгалтерский учет. Под ред. П.С.Безруких. М., 2012.

*Mustafayev Y.R. dos.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Quliyev Z.Q. i.f.d.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

MÜƏSSİSƏLƏRİN UÇOT SİYASƏTİNİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI VƏ ONUN TƏŞKİLATİ METODİK ASPEKTLƏRİ

«Uçot siyasəti» terminindən sözün həm geniş, həm də dar mənasında istifadə edilir. Birinci halda uçot siyasəti kimi dövlət və ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən uçot sahəsindəki siyasət, dar mənada isə yalnız müəssisənin uçot siyasəti başa düşülür.

Uçot siyasəti hər bir müəssisə tərəfindən müstəqil qaydada işlənilib hazırlanır və qüvvədə olan normativ sənədlərdə nəzərdə tutulan parametrlərə istinad edir. Bir sıra müəssisələr vergiyə cəlb olunma məqsədilə Vergi Məcəlləsinə istinad edilərək müstəqil uçot siyasəti hazırlayırlar.

Müəssisənin uçot siyasəti aşağıdakı məqsədə çatmaq üçün məqsədə uyğundur:

- maliyyə hesabatlarından etibarlı məlumatların əldə olunması;
- ilkin informasiyalar əldə etmək, onun işlənməsi və hesabatın tərtiblə əlaqədar xərclərin minimallaşdırılması;
- mühasibat kadrlarından səmərəli istifadənin təminatı.

Azərbaycanda mühasibat uçotunun milli sisteminin islahatları prosesində uçot qaydalarının sərt tənzimlənməsindən onların çoxvariantlılığına keçirilməsinə başlanılmışdır. Belə yanaşma bilavasitə uçotun aşağıdakı məqsədə yönəldilməsi ilə əlaqədar maliyyə hesabatının etibarlı informasiyalarını bütün maraqlı istifadəçilərə təqdim etmək.

Təsərrüfat həyatı faktlarının etibarlı şəkildə əks etdirilməsinə yalnız uçot metodlarının və prosedurlarının adekvatlığı hallarında nail olmaq mümkündür. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat əməliyyatlarının növlərinin xeyli dərəcədə diferensiallaşdırılması müşahidə olunur. Təşkilatların müxtəlif tiplərinin çoxsaylılığı mövcuddur və onların hər birisi daima müxtəlif situasiyalarla qarşılaşır. İqtisadi subyektlərin təsərrüfat həyatının bütün çoxsaylı hadisələrini normativ sənədlərdə nəzərdə tutmaq real deyildir. Hər bir təşkilat özünün maliyyə nəticələrinə nail olmaq üçün ona məxsus olan xüsusiyyətləri nəzərə almaq lazımdır (strategiya və taktika, idarəetmənin strukturu, fəaliyyətin növləri və həcmi, aparılan əməliyyatların spesifikasiyi, müştərilərlə qarşılıqlı əlaqələrin formaları, məlumatların işlənilməsinin və ötürülməsinin müasir vasitələrindən istifadə olunması imkanları və başqaları). Bu vəziyyət müəssisələrə imkan verir ki, təsərrüfat fəaliyyətinin şəraitindən asılı olaraq mühasibat uçotunun aparılmasının üsullarının və metodikalarının məcmusunun seçilməsində müstəqilliyə nail olsunlar.

Uçot siyasəti haqda anlayış, onun quruluşu qaydası (seçim və əsaslandırmaq) və açıqlanması Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin “Müəssisənin Uçot Siyasəti” adlı normativ sənədlə tənzimlənir.

Beləliklə, uçot siyasəti müəssisə tərəfindən seçilən və ardıcıl sürətdə tətbiq olunan mühasibat uçotunun bir sıra prosedurları və metodları deməkdir.

*Мустафаев Я.Р. доц.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет
Гулиев З.Г. д.ф.э.н.
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ОРГАНИЗАЦИЙ И ЕЕ ОРГАНИЗАЦИОННО МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Термин «учетная политика» используется и в широком, и в узком смысле этого слова. В первом случае она охватывает все государственные и общественные организации, а в узком смысле охватывает только само предприятие.

Учетная политика разрабатывается независимо для каждого предприятия на основании нормативных документов. Некоторые предприятия подготавливают независимую учетную политику с учетом налогового кодекса.

Выбранная организацией учетная политика оказывает существенное влияние на величину показателей себестоимости продукции, прибыли, налогов на добавленную стоимость и имущество, показателей финансового состояния организации. Следовательно, учетная политика организации является важным средством формирования величины основных показателей деятельности организации, налогового планирования, ценовой политики. Без ознакомления с учетной политикой нельзя осуществлять сравнительный анализ показателей деятельности организации за различные периоды и тем более сравнительный анализ различных организаций.

Учетная политика организации регулируется нормативными документами Министерства Финансов Азербайджанской Республики «Учетная Политика Организации».

Учетная политика организации - это принятая ею совокупность способов ведения бухгалтерского учета (первичное наблюдение, стоимостное измерение, текущая группировка и итоговое обобщение фактов хозяйственной деятельности).

Учетная политика организации формируется главным бухгалтером организации и утверждается руководителем организации.

При этом утверждаются:

- выбранные организацией варианты учета и оценки объектов учета;
- рабочий план счетов бухгалтерского учета, содержащий синтетические и аналитические счета, необходимые для ведения бухгалтерского учета в соответствии с требованиями своевременности и полноты учета и отчетности;
- формы первичных учетных документов, применяемых для оформления фактов хозяйственной деятельности, по которым не предусмотрены типовые формы первичных учетных документов, а также формы документов для внутренней бухгалтерской отчетности;
- порядок проведения инвентаризации активов и обязательств организации;
- правила документооборота и технология обработки учетной информации;
- порядок контроля за хозяйственными операциями;
- другие решения, необходимые для организации бухгалтерского учета.

При формировании учетной политики организации по конкретному направлению ведения и организации бухгалтерского учета осуществляется выбор одного способа из нескольких, допускаемых законодательством и нормативными актами по бухгалтерскому учету.

Принятая организацией учетная политика подлежит оформлению соответствующей организационно-распорядительной документацией (приказами, распоряжениями и т.п.) организации.

*Mustafayev Y.R. assoc.prof.
Azerbaijan State University of Economics
Guliyev Z.G. PhD.
Baku Business University*

S U M M A R Y

GENERAL CHARACTERISTICS OF ACCOUNTING POLICY OF AN ENTERPRISE AND ITS ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

The term “accounting policy” is used both in wide and in narrow senses of the word. In the first case it includes all state and public organizations and in narrow sense it covers only the enterprise.

Accounting policies are developed independently for each organization on the basis of the criteria of normative documents. Some companies prepare an independent accounting policy taking into account the Tax Code.

The accounting policy chosen by the organization has a significant effect on the number of indicators of prime cost, profit, value-added tax and property, indicators of financial state of the organization.

Therefore, the accounting policy of an organization is an important source for the formation of the size of the major indicators of an organizational activity, tax planning and price policy. It is impossible to carry out a comparative analysis of indicators of an organizational activity for various periods and that of various organizations without acquaintance with accounting policy.

The accounting policy of an organization is controlled by normative documents of Ministry of Finance of AR “Accounting Policy of Organization”.

The accounting policy of an organization is carried out with a number of accounting methods (initial observation, value measuring, current grouping and grand generalization of facts of an economic activity).

In this case the following are approved:

- options for accounting selected by the organization and assessment of accounting objects;
- work plan of accounts, containing synthetical and analytical accounts, necessary for maintaining accounting records in accordance with the requirements of the timeliness and completeness of accounting and reporting;
- forms of primary accounting documents, used for registration of facts of economic activities for which no standard forms of primary accounting documents are provided as well as the forms for internal accounting reporting;
- the procedure of inventorying of assets and liabilities of the organization (company);
- the rules for workflow and techniques of processing of accounting information;
- the procedure of control over business transactions;
- other decisions necessary for the organization of accounting.

The accounting policy of an organization is formulated by the Chief Accountant and approved by the Head of Organization.

Selection of normative acts and methods permitted by law is carried out in forming the accounting policy of an organization in specific direction of conducting and arranging accounting.

The accounting policy accepted by an organization is liable to be figured with respective documents (orders, disposals etc.).

*Əliyev Ş.T. i.e.d., prof.
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

UOT: 336.1:336.02:336.025:336.14:336.71

**AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ SABİTLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ
PROBLEMLƏRİ VƏ MALİYYƏ-KREDİT
SİSTEMİNİN İNKİŞAFININ MÜASİR ASPEKTLƏRİ**

Açar sözlər: maliyyə sabitliyi, maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi, maliyyə-kredit sistemi, maliyyə-kredit sisteminin və bank sektorunun dayanıqlılığı, maliyyə və maliyyə-kredit siyasəti, dövlət büdcəsi, vergi sistemi və vergi dərəcələri, valyuta siyasəti və valyuta ehtiyatları, dövlət xarici borcu.

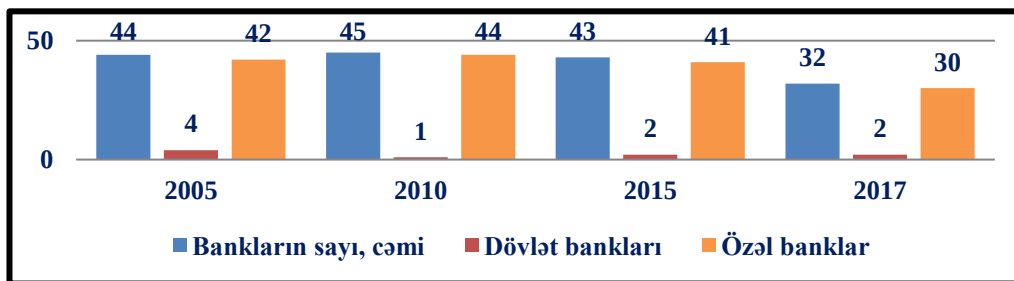
Ключевые слова: финансовая стабильность, обеспечение финансовой стабильности, финансово-кредитная система, прочность финансово-кредитной системы и банковского сектора, финансовая и финансово-кредитная политика, государственный бюджет, налоговая система и налоговые ставки, валютная политика и валютные запасы, государственный иностранный долг.

Keywords: financial stability, ensuring financial stability, financial system, sustainability of financial system and banking sector, financial policy, state budget, tax system and tax rates, monetary policy and foreign exchange reserves, state foreign debt.

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra əsas problemlərdən və tarixi vəzifələrdən biri də özünün milli və milli iqtisadi maraqlarına söykənən maliyyə-kredit və valyuta siyasətinin formalaşdırılması olmuşdur. Bu məqsədlə ölkənin milli sərvətlərindən və iqtisadi resurslarından çıxış etməklə iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılması prosesləri sürətləndirilmiş və iqtisadi islahatlar aparılmışdır. Ölkədə maliyyə institutları yaradılmış, kredit təşkilatlarının yaradılması prosesləri təmin edilmiş və nəticədə maliyyə-kredit sistemi formalaşdırılmış, müstəqil maliyyə-kredit siyasəti yürüdlüməsinə başlanılmışdır [1; 2; 3; 4]. Mühüm məsələlərdən biri kimi milli valyutanın – manatın dövriyyəyə müstəqil buraxılması problemi həll edilmiş və valyuta siyasətinin formalaşdırılması prosesləri başa çatdırılmış, nəticədə ölkəmizin müstəqil valyuta siyasəti mexanizmləri hazırlanmışdır. Azərbaycanın maliyyə-kredit siyasətinin əsasında ölkədəki iqtisadi inkişaf proseslərinin, sosial-iqtisadi inkişaf sisteminin pul vəsaitləri ilə təminatının həyata keçirilməsi, təsərrüfat – kommersiya və sahibkarlıq subyektləri ilə maliyyə-kredit təşkilatları arasındakı mürəkkəb funksiyaların praktiki fəaliyyət prinsiplərinin reallaşdırılması, maliyyə bazarlarının və maliyyə alətlərinin inkişaf etdirilməsi dayanır [5; 6; 7].

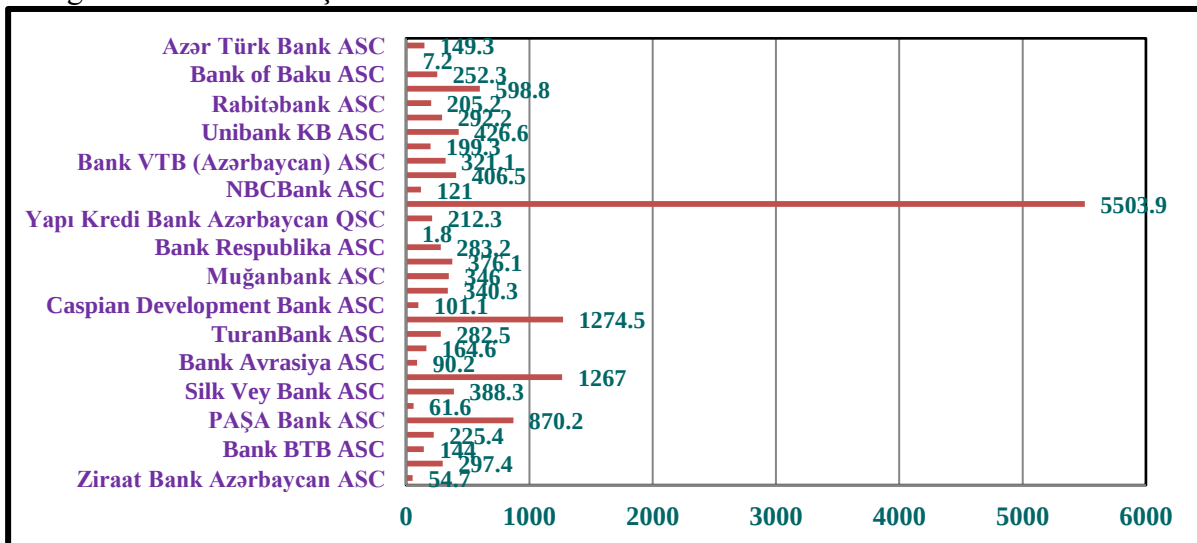
Ölkəmiz son 10-15 il ərzində müstəqil və sabit bank sistemi formalaşdırmağa nail olmuş və bu sahədə kifayət qədər irəliləyiş təmin edilmişdir. Bank sektorunun rəqabət qabiliyyətliliyi əksər beynəlxalq maliyyə kredit təşkilatları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Azərbaycanda dövlət banklarının sayı minimuma endirilmiş və güclü kommersiya bankları şəbəkəsi formalaşdırılmışdır [8]. 2016-cı ilin əvvəlinə olan məlumata görə ölkədə mövcud olan bankların aktivlərinin ümumi həcmi 34,9 mlrd. manat səviyyəsində olmuşdur. Ölkə banklarının məcmu kapitalı isə həmin dövrə 3654 mlyn. manat və yaxud qeyri-neft ÜDM-in 10,6 % həcmində olmuşdur. Azərbaycan özəl bank sektoru tərəfindən milli iqtisadiyyata kredit qoyuluşları 21,7 mlrd. manat təşkil etmişdir. Bankların milli valyuta kredit qoyuluşları 10,9 mlrd. manat, xarici valyutada isə kredit qoyuluşlarının həcmi 10,7 mlrd.

manat dəyərində olmuşdur. Ölkə banklarının cəlb etdiyi depozitlərin cəmi həcmi 23,4 mlrd. manat həcminə çatmışdır. Bunlardan 4,3 mlrd. manatı milli valyuta, 19,1 mlrd. manatı isə xarici valyutada cəlb edilmişdir. Azərbaycan banklarının xarici öhdəlikləri 01.01.2016-cı ilə 8,2 mlrd. manat təşkil etmişdir, müqayisə üçün bildirək ki, bu göstərici 2005-ci ildə 158,2 mln. manat, 2010-cu ildə isə 2470,4 mln. manat təşkil etmişdir. Azərbaycanda bankların sayı son illərdə nisbətən azalmışdır [9]. Dünya maliyyə böhranının mənfi fəsadları və dünyada neftin qiymətinin bir neçə dəfə düşməsi ilə bağlı olaraq ölkəmizdə milli valyutanın devalvasiyası baş vermiş, bank sektorunun işində müəyyən çətinliklər yaranmışdır. Bunlarla əlaqədar olaraq bir sıra banklar rəqabətə tab gətirə bilməmiş, bağlanmış və yaxud digər bankla birləşməyə məcbur olmuşdur. Şəkil 1.-də Azərbaycanda 2005-2017-ci illər üzrə bankların sayı verilmişdir. 2005-ci ildə bankların ümumi sayı 44, 2010-cu ildə 45 olmuşdursa 2015-ci ildə bankların sayı 41, 2017-ci ilin əvvəlində artıq 32-yə enmişdir. 2015-2017-ci illər ərzində 11 kommersiya bankı bağlanmış və yaxud digər banklarla birləşmişdir (bax: Şəkil 1.).

Şəkil 1. Azərbaycanda bankların sayı, ilin əvvəlinə (2005-2017). (Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.aba.az>).

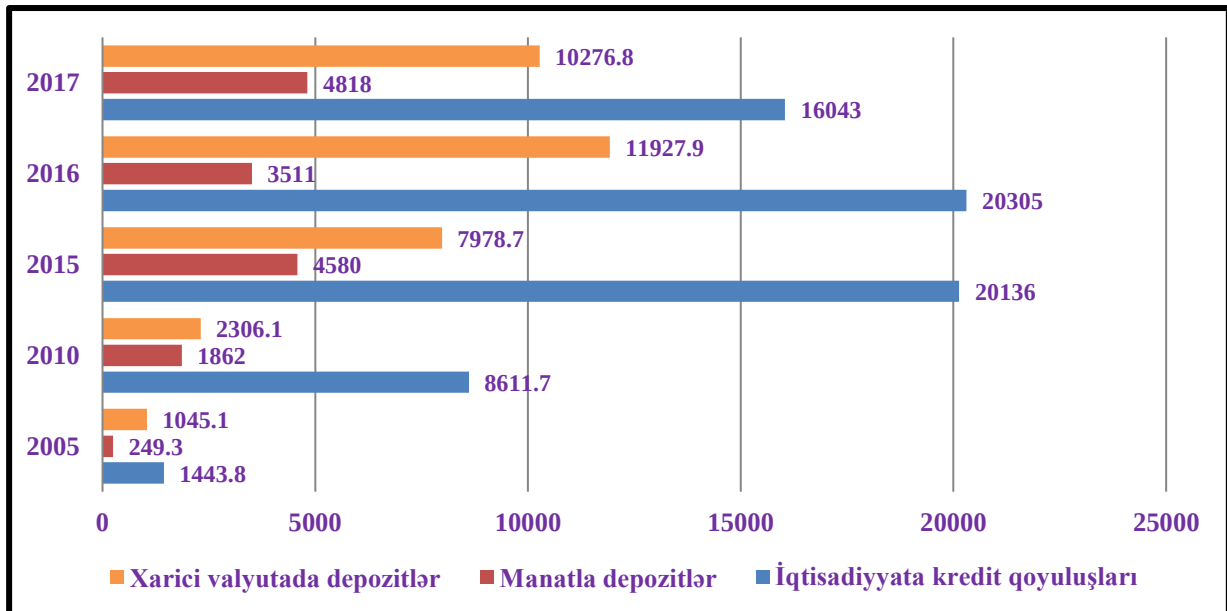
Şəkil 2.-də isə Azərbaycanda mövcud bankların 2017-ci ilin əvvəli üçün kredit portfeli üzrə göstəriciləri verilmişdir.

Şəkil 2. Azərbaycanda mövcud bankların 2017-ci ilin əvvəli üçün kredit portfeli, mlyn. Manat (Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.aba.az>).

Şəkil 2.-dən göründüyü kimi iri kredit portfelinə malik banklar kimi daha çox Azərbaycan Beynəlxalq Bankı, Kapital Bank, Xalq Bank, PAŞA Bank, Ata Bank, Access Bank və s. diqqət çəkirlər.

Şəkil 3.-də isə Azərbaycanın kommersiya banklarında iqtisadiyyata kredit qoyuluşu, manat və xarici valyutada depozitlər barədə məlumatlar öz əksini tapmışdır.

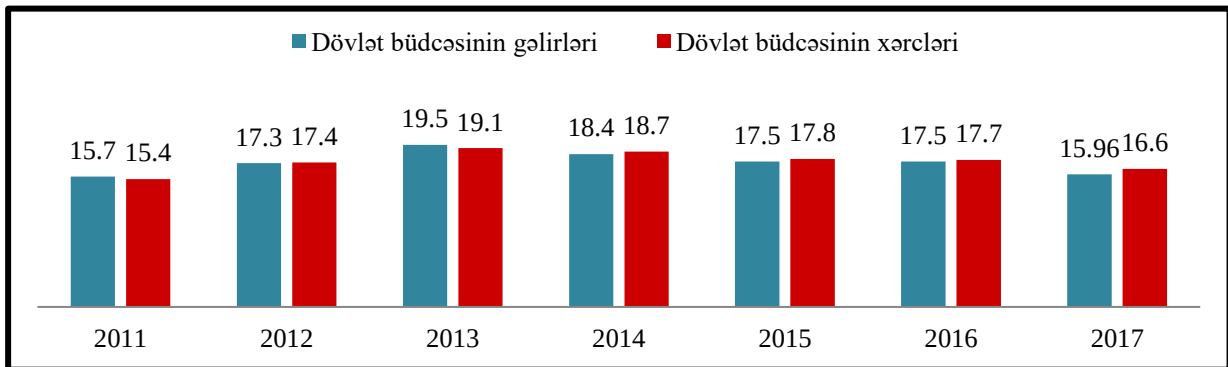

Şəkil 3. Azərbaycanın kommersiya banklarında iqtisadiyyata kredit qoyuluşu, manat və xarici valyutada depozitləri, ilin əvvəlinə, milyon manat, 2005-2017-ci illər (Azərbaycan Respublika Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.cbar.az>).

Şəkil 3.-dən göründüyü kimi ölkə bankları tərəfindən iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 2005-ci ildə 1,44 mlrd. manat olduğu halda 2015-ci ilin əvvəlində bu göstərici 20,1 mlrd. manat, 2016-cı ilin əvvəlinə 20,3 mlrd. manat və 2017-ci ilin əvvəlinə azalaraq 16 mlrd. manat təşkil etmişdir. Son illərin maliyyə çətinlikləri bu sahədə özünün mənfi təsirini büruzə vermişdir. Manatla depozitlərin həcmi 2005-2017-ci illər ərzində 19,3 dəfə artmış və 2017-ci ilin əvvəlinə 4,8 mlrd. manat təşkil etmişdir. Xarici valyutada depozitlərin həcmi isə 2005-ci ildə 1,0 mlrd. manat olduğu halda, 2015-ci ilin əvvəlinə 8 mlrd. manata yaxın, 2016-cı ilin əvvəlinə 11,9 mlrd. manat və 2017-ci ilin əvvəlinə nisbətən azalaraq 10,3 mlrd. manata yaxın olmuşdur.

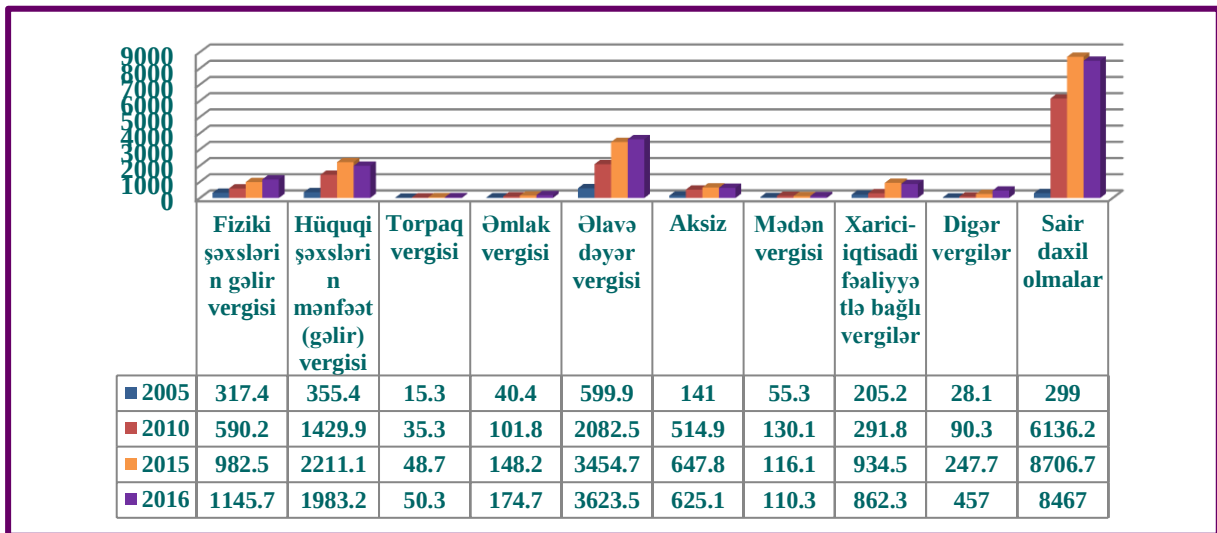
Qeyd edək ki, dövlət büdcəsi hər bir ölkənin mühüm və strateji mexanizmlərindən biridir. Dövlət büdcəsinin optimallığı, onun gəlirlər və xərclərinin balanslaşdırılması, dövlətin prioritet hesab etdiyi iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərinin işinin səmərəli təşkili üçün maliyyələşdirmə mənbələrinin müəyyənləşdirilməsi, dövlət vəsaitlərindən istifadənin və ona nəzarət mexanizmlərinin təşkili vacib şərtlərdəndir. Dövlət büdcəsi istənilən dövlətin iqtisadi gücünü və potensialını əks etdirir. Dövlət büdcəsinin balanslaşdırılması ölkədəki mövcud sosial-iqtisadi problemlərin həllinə münbit şərait yaradır. Milli iqtisadiyyatın inkişafı, real iqtisadiyyat sahələrinin maliyyələşdirilməsi, iqtisadiyyat sektorlarının inkişafının təşkili və sürətləndirilməsi üçün zəruri olan əsaslı vəsaitlərin qoyuluşları da dövlət büdcəsinin optimallığından bilavasitə asılıdır.

Şəkil 4.-də 2011-2017-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin dinamikası verilmişdir.

Şəkil 4. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin 2011-2017-ci il üçün dinamikası, mlrd. manat. (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

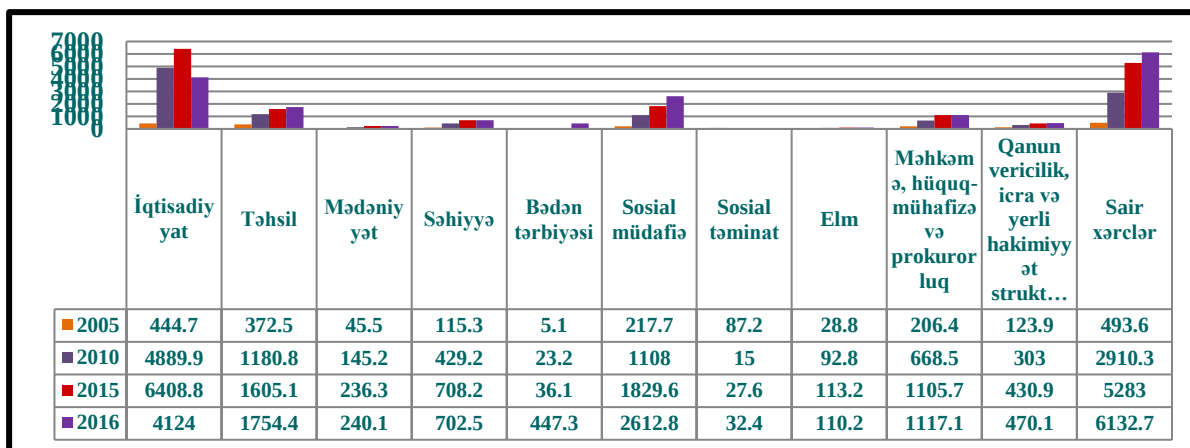
Şəkil 5.-də isə 2005-2016-cı illərdə Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin gəlirlərinin strukturu öz əksini tapmışdır. Göründüyü kimi, gəlirlərin strukturunda əsas yeri sair daxilolmalar (Dövlət Neft Fondundan transferlər), əlavə dəyər vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, xarici-iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergilər və s. tuturlar (bax: Şəkil 5.).

Şəkil 5. Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin gəlirlərinin strukturu, mlyn. manat, 2005-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

Şəkil 6.-da 2005-2016-cı illərdə Azərbaycanın dövlət büdcəsinin xərclərinin strukturu verilmişdir. Dövlət büdcəsinin xərclərinin strukturunda iri xərc maddələri kimi daha çox iqtisadiyyat sahələrinin maliyyələşdirilməsi, sosial-müdafiə xərcləri, həmçinin təhsil və səhiyyə sahələrinə çəkilən xərclər daha çox diqqət çəkirlər (bax: Şəkil 6).

Ölkə büdcəsinin formalaşdırılması və onun gəlirlərinin artırılması problemləri ilə bağlı son illərdə strateji tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir. Büdcənin neft və qaz sektorunun daxilolmalarından asılılığını azaltmaq üçün geniş miqyaslı tədbirlər reallaşdırılmaqdadır. Qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafının genişləndirilməsi, ənənəvi fəaliyyət sahələrinin dirçəldilməsi, xidmət sektorunun inkişaf etdirilməsi hesabına büdcənin gəlirlər hissəsinin artırılması tədbirləri gücləndirilməkdədir. Vergi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, bu mexanizmlərin boğuculuq xüsusiyyətlərinin aradan qaldırılması, stimullaşdırıcı vergi mexanizmləri hazırlanaraq tətbiq edilməsi də bu tədbirlərdəndir [10].

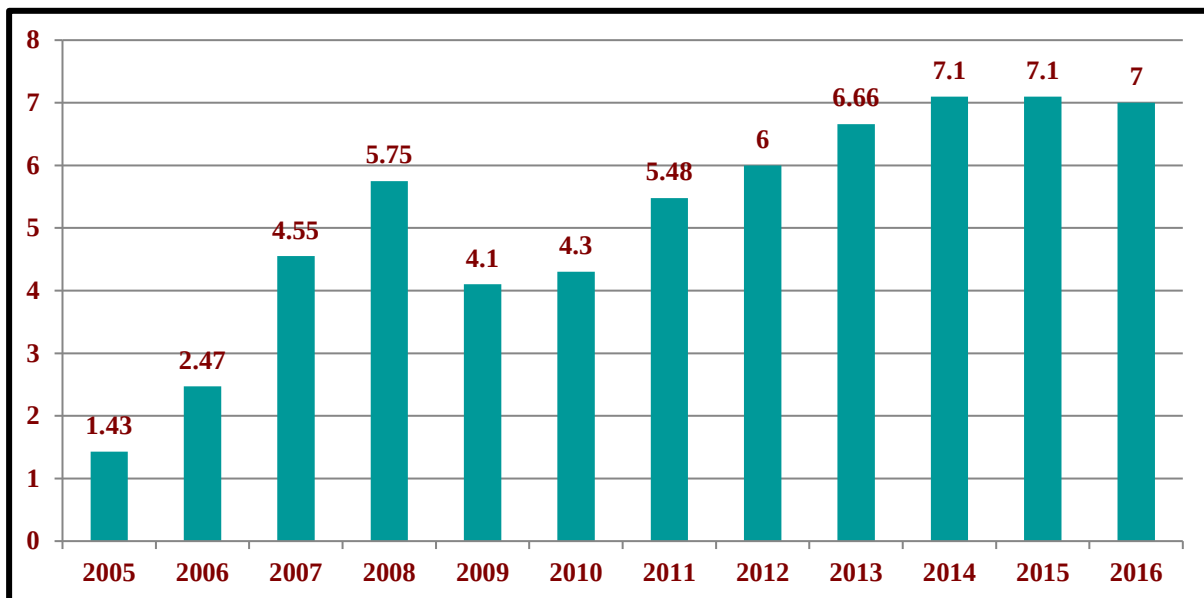

Şəkil 6. Azərbaycanın dövlət büdcəsinin xərclərinin strukturu, mln. manat , 2005-2016-cı illər (ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.stat.gov.az>).

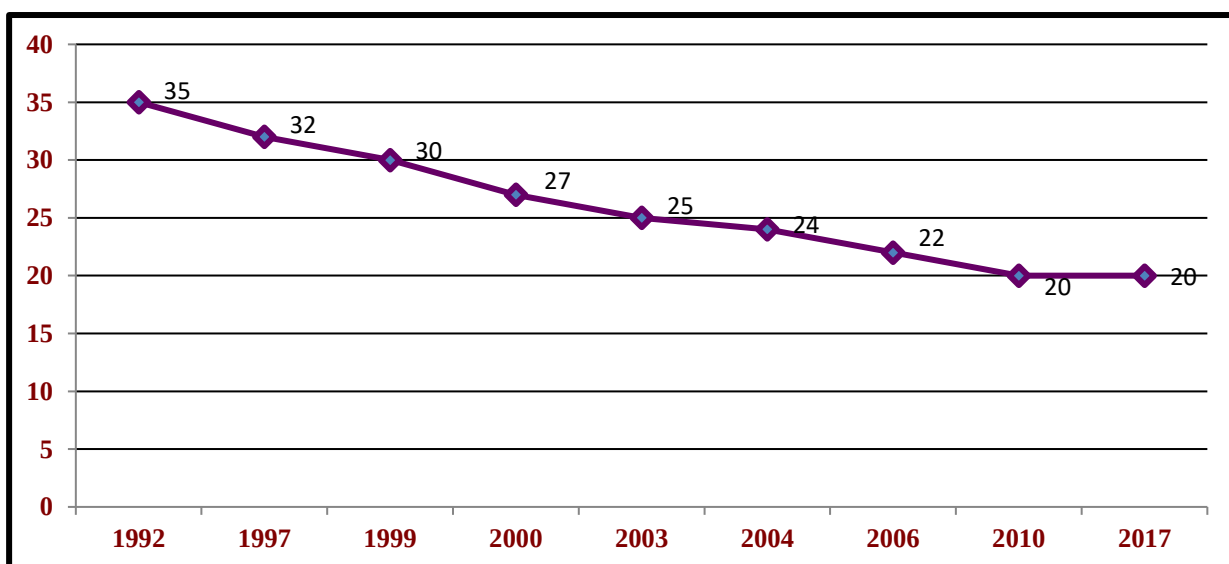
Azərbaycanda vergi sisteminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi, vergi strukturlarının işinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində optimal təşkili problemləri dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biri hesab olunur. Ulu Öndər Heydər Əliyev bildirmişdir ki, biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik. Vergi orqanlarının işinin təkmilləşdirilməsi, səmərəli mexanizmlərin hazırlanması, vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, dövlət büdcəsinə vergi və digər daxil olmaların uçotunun dəqiq aparılması, şəffaflığın təmin edilməsi, vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması vacib şərtlərdəndir. Azərbaycanda vergi sisteminin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla və ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri əsas götürülməklə Vergi Məcəlləsi işlənib hazırlanmışdır. Hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi 2001-ci ildə iyul ayında qəbul olunmuşdur və 2001-ci ilin 1 yanvar tarixindən qüvvədədir. Bu məcəllənin 100-dən çox maddəsi vergi ödəyicilərinin stimullaşdırılmasına yönəldilmiş və onların hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlıdır. Vergi Məcəlləsi, ilk növbədə ümumi vergi sisteminin tənzimlənməsi mexanizmlərini özündə birləşdirir, vergilərin və vergi dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi və yığılması mexanizmlərinin, ümumilikdə vergi tutmanın baza şərtlərini, vergilərin yığılması ilə bağlı vergi orqanlarının və vergi ödəyənlərin vəzifələrini, həmçinin məsuliyyətini özündə əks etdirir. Şəkil 7.-də 2005-2016-cı illər üzrə Azərbaycanda Vergilər Nazirliyi xətti ilə dövlət büdcəsinə vergi və digər daxil olan vəsaitlərin dinamikası verilmişdir.

2005-2016-cı illər ərzində Azərbaycanda Vergilər Nazirliyi xətti ilə dövlət büdcəsinə vergi və digər daxil olan vəsaitlərin dinamikası intensiv artım nümayiş etdirmiş və 4,9 dəfə artım qeydə alınmışdır. Əgər 2005-ci ildə bu qəbildən olan vəsaitlərin həcmi 1,43 mlrd. manat idisə, 2010-cu ildə bu göstərici 4,3 mlrd. manat, 2016-cı ildə isə 7 mlrd. manat təşkil etmişdir.

Son illərdəki, maliyyə çətinliklərinə baxmayaraq, 2015-2016-cı illərdə vergi yığımının səviyyəsi qorunub saxlanılmışdır. Şəkil 8.-də Azərbaycanda mənfəət vergisi dərəcələrinin dəyişilməsi dinamikası əks olunmuşdur.

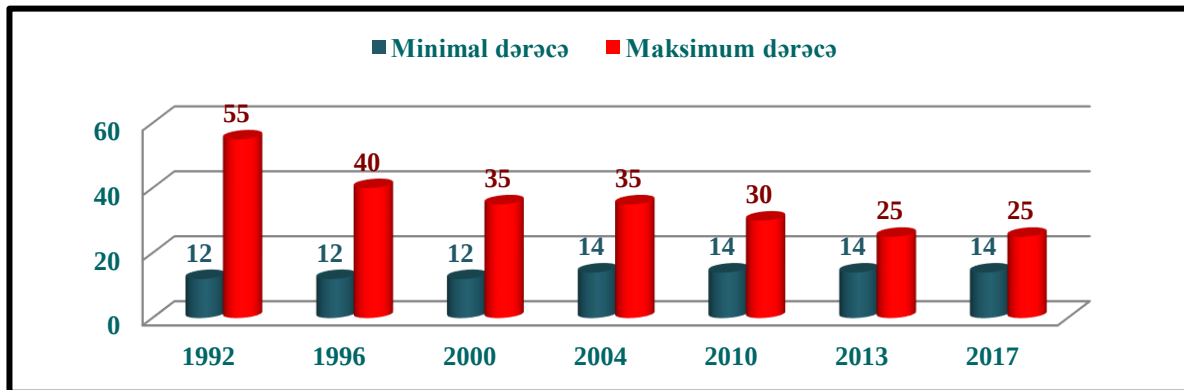
Şəkil 7. Azərbaycanda Vergilər Nazirliyi xətti ilə dövlət büdcəsinə vergi və digər daxil olan vəsaitlərin dinamikası, mlrd. manat, 2005-2016-cı illər (Vergilər Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://vn.taxes.gov.az>).

Şəkil 8. Azərbaycanda mənfəət vergisi dərəcələrinin dəyişilməsi dinamikası, %-lə, 1992-2017-ci illər (Vergilər Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://vn.taxes.gov.az>).

1992-ci ildə ölkəmizdə mənfəət vergisinin ümumi dərəcəsi 35 % olduğu halda, bu göstərici 2000-ci ildə 27 %, 2003-cü ildə 25 %, 2004-cü ildə 24 %, 2006-cı ildə 22 % və

2010-cu ildən isə 20 % təşkil etmişdir. Şəkil 9.-da isə Azərbaycanda 1992-2017-ci illərdə mövcud olan gəlir vergisi dərəcələrinin dinamikası verilmişdir.

Şəkil 9. Azərbaycanda gəlir vergisinin dərəcələri, %-lə, 1992-2017-ci illər (Vergilər Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://vn.taxes.gov.az>).

Şəkil 9.-dan göründüyü kimi 1992-ci ildə gəlir vergisinin minimal və maksimum hədd nəzərə alınmaqla dərəcələri 12-55 olduğu halda, 1996-cı ildə 12-40, 2000-ci ildə 12-35, 2004-cü ildə 14-35, 2010-cu ildə 14-30 və 2013-cü ildən isə 14-25 % təşkil etmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının manevrlik qabiliyyətinin yüksəldilməsi, iqtisadi fəallığın artırılması, strateji yol xəritələrində nəzərdə tutulmuş geniş həcmli tədbirlərin və vəzifələrin reallaşdırılması tədbirlərinin sürətləndirilməsi üçün vergi mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsi və onun stimullaşdırıcı xüsusiyyətlərinin artırılması yaxın perspektivdə dövlətin bu sahədə iqtisadi siyasətinin prioritet vəzifələri kimi nəzərdə tutulmuşdur.

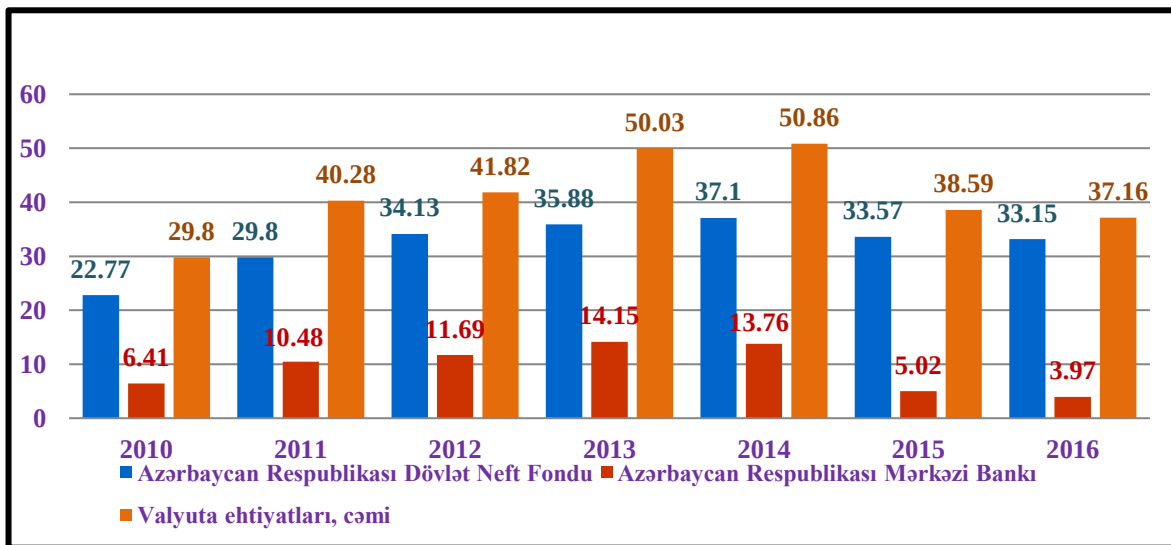
Azərbaycan son 10-15 il ərzində milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı daha səmərəli və çoxsahəli iqtisadi inkişaf modeli formalaşdırmaq proseslərini yaşamışdır. Şübhəsiz, iqtisadi inkişaf prioritetlərinin reallaşdırılmasında valyuta ehtiyatlarının rolu böyükdür. Valyuta ehtiyatları milli iqtisadiyyatın inkişafına əlavə stimulyer verir, zəruri milli layihələrin, dövlət proqramlarının, strategiya və konsepsiyaların həyata keçirilməsinə maliyyə vəsaiti ayrılmasında mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Güclü valyuta ehtiyatı hər bir ölkənin qiymətli iqtisadi-maliyyə aktivləri kimi çıxış edir. Bir çox dünya ölkələri özlərinin valyuta ehtiyatlarını gücləndirməklə, iqtisadi inkişaf proseslərini intensivləşdirməyə, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına, sosial-iqtisadi problemlərin davamlı və yüksək səviyyədə həllinə nail olmuşlar. Valyuta ehtiyatları əsas etibarilə ixrac potensialının artırılması hesabına formalaşır. Bu ehtiyatlar artdıqca onların səmərəli yerləşdirilməsi və idarə edilməsi mexanizmlərinin, müvafiq məsul qurumların optimal təşkili vacib şərtlərdəndir. Son illərdə Azərbaycanda valyuta ehtiyatlarının bir hissəsi mühüm zərurət səbəbindən itirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının valyuta ehtiyatlarının əksər hissəsi milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyi tədbirlərinə yönəldilmişdir. Bununla belə, artıq valyuta ehtiyatlarının azalma tendensiyası dayandırılmışdır. Şəkil 10.-da Azərbaycanda 2010-2016-cı illər üzrə valyuta ehtiyatlarının dinamikası verilmişdir.

2003-2016-cı illər ərzində ölkəmizdə valyuta ehtiyatlarının dinamikası qeyri-sabitliyi ilə diqqət çəkmişdir. Belə ki, əgər 2010-cu ildə Azərbaycanda valyuta ehtiyatlarının ümumi həcmi 29,8 mlrd. dollar olmuşdursa, bu göstərici 2011-ci ildə 40,28 mlrd. ABŞ dolları, 2012-ci ildə 41,82 mlrd. ABŞ dolları, 2013-cü ildə 50,03 mlrd. ABŞ dolları, 2014-cü ildə isə rekord həcmdə - 50,86 mlrd. dollar təşkil etmişdir. Lakin, 2015-ci ildən başlayaraq valyuta ehtiyatları

nisbətən azalmış və 2016-cı ilin yekununda 37,16 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur. Hazırda valyuta ehtiyatlarının artım tempi bərpa olunmuşdur [11; 12].

Azərbaycanda valyuta ehtiyatlarından daha çox transfer olunan istiqamətlərdən biri də dövlət büdcəsidir. Qeyd edək ki, bu zərurətdən irəli gəlmişdir. Belə ki, hələlik Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə toplanan vergilər və digər yığımlar hesabına dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsini formalaşdırmaq mümkün deyildir.

Dövlət Neft Fondundan digər iri transfer istiqaməti kimi məcburu köçkünlər üçün müasir yaşayış qəsəbələrinin salınması və onlar üçün infrastruktur, təhsil, səhiyyə, sosial və kommunal xidmətlər üzrə obyektlərin tikintisini göstərmək olar.

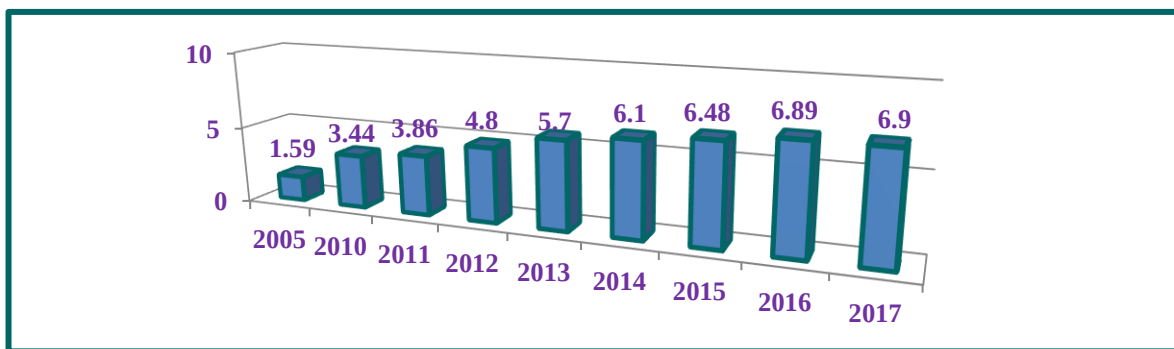

Şəkil 10. Azərbaycanda valyuta ehtiyatlarının dinamikası, mlrd. \$, 2010-2016-cı illər (Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.oilfund.az>).

Ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətliliyi və beynəlxalq aləmdə nüfuzunun göstəricisi kimi bir çox indikatorlar mövcuddur. Bunların içərisində xarici dövlət borcu daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Xarici dövlət borcunun götürülməsi və istifadə edilməsi əslində həm də iqtisadiyyatın inkişafının bir göstəricisidir. Amma, götürülən borcun da həddi olmalı və ölkənin maliyyə imkanlarına adekvat təşkil etməlidir. Əks təqdirdə müəyyən dövrdən sonra dövlət xarici borclar üzrə öhdəlikləri ödəməkdə çətinlik çəkərsə defolt təhlükəsi ilə üzləşə bilər. Bu isə öz növbəsində ölkədən kapital axının artmasına, investorların getməsinə, iqtisadi fəallığın zəifləməsinə və digər böhranlara səbəb ola bilər. Son 5-10 il ərzində Yunanıstanda ölkənin defolt olması ilə bağlı baş verən proseslər buna əyani sübutdur. Azərbaycan xarici borclarla ehtiyatlı və səmərəli davranan ölkələrdən hesab olunur. Azərbaycan borclar üzrə öz öhdəliklərini səliqəli və intizamlı ödəməklə beynəlxalq kreditorlar qarşısında öz ödəmə qabiliyyətliliyini isbat edən etibarlı tərəfdaş kimi qiymətləndirilir. Şəkil 11.-də Azərbaycanda xarici dövlət borcunun 2005-2017-ci illər üzrə dinamikası verilmişdir. Həmin dövr ərzində xarici dövlət borcu 4,3 dəfə artmış və 2017-ci ilin əvvəlinə 6,9 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Dollar nisbətində son 3 ildə xarici dövlət borcunun həcmində ciddi artım yoxdur. Amma, milli valyutanın – manatın son dövrlərdəki devolvasiyası ilə bağlı olaraq Azərbaycanda xarici dövlət borcunun dinamikası əhəmiyyətli artım göstərmişdir.

Ölkənin valyuta ehtiyatlarının bir hissəsi yaxın perspektivdə strateji yol xəritələrinin icrası tədbirlərinin maliyyələşdirilməsinə, ilk növbədə real sektor sahələrinin inkişaf proseslərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir. Bütün bunlar milli iqtisadiyyatın davamlı və dayanıqlı inkişafına imkan verməklə bərabər, yeni iqtisadi artım mənbələri formalaşdıracaq, ixrac təyinatlı məhsulların istehsalının yüksəldilməsinə imkan verəcək və son nəticədə ölkənin valyuta ehtiyatlarının yeni mənbələrinin formalaşmasına əlverişli şərait yaradacaqdır [13; 14; 15].

Son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı və onun iqtisadi inkişaf modeli mürəkkəb proseslərlə üzləşmişdir. Dünya maliyyə böhranının və dünya bazarlarında neftin qiymətinin kəskin azalması milli iqtisadi inkişaf modelinin əksər mexanizmlərinin yenilənməsini və təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Şəkil 11. Azərbaycanda xarici dövlət borcunun dinamikası, mlrd. \$, 2005-2017-ci illər (Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.maliyye.gov.az>)

Milli iqtisadiyyatın diversifikasiyalasdırılması və onun neftdən asılılığının əhəmiyyətli səviyyədə azaldılması milli iqtisadiyyatın perspektivləri üzrə strateji yol xəritəsində nəzərdə tutulan mühüm vəzifələrdəndir [16; 17]. Bununla əlaqədar olaraq vacib fəaliyyət istiqamətlərindən biri də maliyyə bazarlarının inkişaf etdirilməsi və maliyyə xidmətlərinin çeşidinin genişləndirilməsidir. Ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində başlıca məqsədlər sırasında qlobal iqtisadi təhlükələr şəraitində ölkəmizin maliyyə sisteminin çevikliyinin təmin edilməsi və maliyyə bazarlarının inkişafının intensivləşdirilməsidir [18]. Belə ki, müasir dövrdə qlobal iqtisadi çağırışlar kontekstində dünya iqtisadi-maliyyə proseslərində müşahidə olunan tendensiyalar baxımından ölkəmizdə maliyyə xidmətlərinin müasir reallıqlar nəzərə alınmaqla inkişafının daha optimal modelləşdirilməsi vacib zərurət kimi ortaya çıxmışdır. İlk növbədə ölkədə maliyyə-kredit və bank sisteminin sağlamlaşdırılması, onların antiböhran şəraitində səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması, dayanıqlıq nümayiş etdirməsi, çevik maneəvrlilik qabiliyyətinə malik olmaları vacib şərtlər kimi qəbul olunmalı və onlara riayət edilməlidir [19].

Beləliklə, maliyyə-kredit və bank risklərinin dərinədən öyrənilməsi, onların mahiyyətinin açıqlanması, risklərə səbəb olan amillərin kompleks baxılması, preventiv və adekvat tədbirlərin görülməsi təmin olunmalıdır. Bank sektorunun, maliyyə qurumlarının, digər maliyyə-kredit təşkilatlarının və sığorta orqanlarının fəaliyyətində hesabatlılıq, dürüstlük və şəffaflıq prinsiplərinin qorunması məsələlərinə ciddi önəm verilməlidir. Yaxın perspektivdə Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin və maliyyə-kredit sisteminin inkişafının müasir aspektləri baxımın-

dan bir qrup məsələlərin daha çox diqqət mərkəzində olacağını proqnozlaşdırmaq mümkündür:

- Maliyyə sisteminin antiböhran immunitetinin möhkəmləndirilməsi, onun risk həddlərinin və sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sistemin əsas mexanizmlərinin ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyi prinsipləri baxımından təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. Bu proseslərdə mühüm məsələlərdən bir qrupu da kredit maliyyə sisteminin informasiya bazasının və infrastrukturunun gücləndirilməsi, kreditorların hüquqlarının etibarlı müdafiəsi məqsədi üçün adekvat mexanizmlərin təşkili, maliyyə-kredit öhdəlikləri üzrə maarifləndirmə işlərinin genişləndirilməsi, bu proseslərin hüquqi təminatının gücləndirilməsi, icra intizamının artırılması ilə bağlıdır;

- Maliyyə xidmətlərinin çeşidinin və keyfiyyətinin artırılması üçün müasir yanaşmalardan, texnologiyalardan, əməliyyat və idarəetmə üsullarından daha geniş istifadənin təmin edilməsi mühüm zərurət kimi ortaya çıxmışdır;

- Real iqtisadi sektorların maliyyələşdirilməsinin intensivləşdirilməsi, əhalinin iqtisadi fəallığını artırmağa imkan verən maliyyə-kredit bazarının formalaşdırılması, təsərrüfat, sahibkarlıq və biznes subyektlərinə sərfəli şərtlərlə kredit resurslarının verilməsi tədbirləri ardıcıl və gecikdirilmədən həyata keçirilməlidir. Ancaq, təəssüf ki, 2015-ci ildə həyata keçirilən 2 devalvasiyadan sonra, Azərbaycanda ümumi iqtisadi artımın zəifləməsi baş vermiş, bank sektorunda isə əvvəlki illərdə müşahidə olunan fəallıq aşağı düşmüşdür. Kapital yastığına da mənfi təsir göstərilmiş və mərkəzi bankın məlumatına görə bu göstərici üzrə 2015-ci ildə 4,2 % azalma qeydə alınmışdır;

- Yaxın perspektivdə Azərbaycanın bank sektorunun qarşısında duran strateji vəzifələr sırasında əsas yeri bankların rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi, xarici öhdəliklərin artımına yol verilməməsi, Beynəlxalq kredit qurumları və Dünya bankları ilə əlaqələrin gücləndirilməsi, kredit resurslarından maksimum səmərəli istifadənin təmin olunması, əmanətçilərin banklara olan etibarının yüksəldilməsi, milli iqtisadiyyatın dayanıqlı və davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün real iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmının artırılması, bank xidmətlərinin çeşidinin genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi əhəmiyyətli yer almalıdır;

- Maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsinin strateji baxışlarında 2020-ci ilədək olan dövr üçün maliyyə sisteminin potensialının gücləndirilməsi və risk elementlərinin azaldılması tədbirləri daha çox yer alacaqdır;

- 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışlar maliyyə xidmətlərinin daha da təkmilləşdirilməsi və geniş çeşidli maliyyə xidmətlərinin formalaşdırılması, ümumilikdə isə diversifikasiya olunmuş maliyyə institutlarının təşkili və maliyyə sisteminin qurulması həyata keçiriləcəkdir və s.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Ataşov B.X. Maliyyə bazarları. Bakı, "Kooperasiya nəşriyyatı", 2016. -456 s.
2. Bağirov D.A. Maliyyə. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Bakı: İqtisad Universiteti nəşriyyatı, 2011. - 384 s.
3. Ələkbərov Ə.Ə. Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında büdcə sisteminin rolu. Bakı, 2005.
4. Məmmədov Z.F. və Zeynalov Z.H. Pul, kredit və banklar, qiymətli kağızlar və valyuta. Bakı, 2005.

5. Əlirzayev Ə.Q. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri, konseptual yanaşma, maliyyə-büdcə və sahələrarası proqnozlaşma mexanizmləri. Bakı, 2012.-584 s.
6. Vəliyev D.Ə. Azərbaycanın global maliyyə-iqtisadi mühitə integrasiyasının aktual problemləri. İ.e.d.-nin dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2010.-49 s.
7. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet saytı - <http://www.maliyye.gov.az>.
8. Azərbaycan Bankları 2015. Azərbaycan Banklar Assosiasiyası. Bakı 2017. – 163 s.
9. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının rəsmi internet saytı: <http://www.cbar.az>.
10. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet saytı: www.taxes.gov.az.
11. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu. <http://www.oilfund.az>.
12. Rəsmi valyuta ehtiyatları. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. <http://www.cbar.az>.
13. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti. Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universitetinin Nəşriyyatı, 2015.-185 s.
14. Əliyev Ş.T. İqtisadi diplomatiya. Bakı, Elm və təhsil, 2012.-196 s.
15. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın maliyyə resurslarının və sənaye-ixrac potensialının artırılmasında texnoparkların əhəmiyyəti//Maliyyə və uçot, №6, 2015.-s.47-53.
16. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
17. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2012. -39 s.
18. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixi fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı, 2016.-59 s.
19. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası. <http://www.fiu.az>.

*Əliyev Ş.T. i.e.d., prof.
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ SABİTLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ VƏ MALİYYƏ-KREDİT SİSTEMİNİN İNKİŞAFININ MÜASİR ASPEKTLƏRİ

Məqalədə Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi problemləri və maliyyə-kredit sisteminin inkişafının müasir aspektləri tədqiq olunmuşdur. Bu məqsədlə Azərbaycanda maliyyə sisteminin, maliyyə-kredit sisteminin, bank sektorunun formalaşması və inkişafı prosesləri baxılmışdır. Maliyyə və kredit sisteminin milli iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyəti

açıqlanmışdır. Azərbaycanın maliyyə-kredit və valyuta siyasətinin əsas prioritetləri və istiqamətləri verilmişdir. Azərbaycanda maliyyə - kredit və valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizmləri və əsas istiqamətlərinin məzmunu açıqlanmışdır. Ölkənin bank sektorunun keçdiyi inkişaf yolu və formalaşması prosesləri təhlil olunmuşdur. Azərbaycan banklarının inkişaf və fəaliyyət xüsusiyyətləri baxılmışdır. Bankların sayı üzrə 2005-2017-ci illərdəki dinamika təhlil olunmuşdur. Azərbaycanda mövcud bankların 2017-ci ilin əvvəli üçün kredit portfelinə baxılmışdır. Azərbaycanın kommersiya banklarında kredit qoyuluşunun səviyyəsi araşdırılmış, manat və xarici valyutada həcmi təhlil olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi mexanizmləri ayrıca olaraq baxılmışdır. Ölkənin əsas maliyyə sənədi olan dövlət büdcəsinin gəlirlər və xərclərinin 2011-2017-ci illər üzrə dinamikası verilmişdir. Dövlət büdcəsinin gəlirlər və xərclərinin formalaşdırılması proseslərinin mahiyyəti açıqlanmışdır. Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin 2005-2016-cı illər üzrə strukturu ayrıca olaraq təhlil edilmişdir. Eyni zamanda, dövlət büdcəsinin 2005-2016-cı illər üzrə xərclərinin strukturu təhlil olunmuşdur. Vergilər nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə vergi və digər daxil olan vəsaitlərin 2005-2016-cı illər üzrə dinamikası verilmişdir. Müxtəlif vergi növlərinin formalaşması, müəyyənəlməsi, vergi dərəcələrinin dəyişdirilməsi və təkmilləşdirilməsi xronologiyasına baxılmışdır. Vergi dərəcələrinin səmərəliliyi qiymətləndirilmiş və bununla əlaqədar olaraq vergi dərəcələrinin stimullaşdırıcı prinsipləri açıqlanmışdır. Ayrıca olaraq Azərbaycanda mənfəət və gəlir vergisi dərəcələrinin 1992-2017-ci illər üzrə dəyişilməsi dinamikası təhlil olunmuşdur. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və müasir dövrdə dövlət büdcəsinin gəlirlər hissəsinin formalaşdırılmasında onun rolunun artırılması məsələlərinə baxılmış və bunlarla əlaqədar prioritet istiqamətlər açıqlanmışdır. Vergi qoyma bazalarının genişləndirilməsi, müxtəlif iqtisadiyyat sahələrinin inkişafı proseslərinin modeləşdirilməsi hesabına dövlət büdcəsinin Neft Fondunun transferlərindən asılılığının azaldılması tendensiyaşının gücləndirilməsinin vacibliyi bildirilmişdir. Ölkədə valyuta sisteminin dayanıqlılığının möhkəmləndirilməsi, milli valyutanın sabitliyinin təmin olunması problemləri qabardılmışdır. Maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında və gücləndirilməsində valyuta ehtiyatlarının artırılması və bununla əlaqədar ölkəyə valyuta vəsaitlərinin daxil olması mənbələrinin diversifikasiyalaşdırılması məsələləri baxılmışdır. Azərbaycanda valyuta ehtiyatlarının 2010-2016-cı illər üzrə dinamikası verilmiş və valyuta ehtiyatlarının azalması prosesləri təhlil edilmişdir. Valyuta ehtiyatlarından maksimum səmərəli istifadə olunması problemlərinin kompleks və sistemli formada baxılmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır. Valyuta ehtiyatlarının neft amilindən asılılığının azaldılması tendensiyaşının intensivləşdirilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi zərurəti xüsusi olaraq qeyd edilmişdir. Ölkənin xarici dövlət borclarının artım dinamikasının sürətlənməsinin qarşısının alınmasının vacibliyi bildirilmişdir. Xarici dövlət borclarının artmasının ölkənin maliyyə sabitliyinə, maliyyə-kredit sisteminə, bank sektoruna mənfi təsiri açıqlanmışdır. Yaxın perspektivdə Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətində nəzərdə tutulmuş strateji hədəflərin və prioritet vəzifələrin gecikdirilmədən həyata keçirilməsinin vacibliyi bildirilmişdir. Maliyyə xidmətləri bazarlarının inkişafının sürətləndirilməsi və bununla əlaqədar olaraq praktiki mexanizmlərin səmərəliliyinin təmin edilməsinin zəruriliyi göstərilmişdir. Maliyyə-kredit sisteminin gücləndirilməsi və bank sektorunun fəaliyyətinin sabitləşdirilməsi məsələləri gecikdirilmədən həll edilməsinin əhəmiyyəti açıqlanmışdır. Məqalənin sonunda Azərbaycanda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi problemləri və maliyyə-kredit sisteminin inkişafının müasir aspektlər üzrə bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

*Алиев Ш.Т. д.э.н., проф.
Сумгайытский Государственный Университет*

Р Е З Ю М Е

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье исследованы проблемы обеспечения финансовой стабильности и современные аспекты развития финансово-кредитной системы в Азербайджане. С этой целью рассмотрены процессы формирования и развития финансовой системы, финансово-кредитной системы и банковский сектор в Азербайджане. Раскрыта важность финансово-кредитной системы в развитии национальной экономики. Даны основные направления и приоритеты финансово-кредитной и валютной политики Азербайджана. Раскрыто содержание механизмов и основных направлений реализации финансово-кредитной и валютной политики Азербайджана. Анализированы процессы формирования и пути развития банковского сектора страны. Рассмотрены основные особенности развития и деятельности банков Азербайджана. Анализированы динамика численности банка страны за 2005-2017 годы. Рассмотрено объем кредитного портфеля существующих банков в Азербайджане на начало 2017-го года. Исследовано уровень кредитного вложения коммерческих банков и анализированы их объем в иностранной валюте. Особенно рассмотрено налоговая система Азербайджана и ее механизмы. Дано динамика доходов и расходов главного финансового документа страны – государственного бюджета за 2011-2017 годы. Раскрыто сущность формирования процессов доходов и расходов государственного бюджета. Отдельно рассмотрено структура доходной части государственного бюджета за 2005-2016 годы. Одновременно анализирована структура расходов государственного бюджета аналогичного периода. Дано динамика уровня поступающих средств в государственный бюджет по линии Министерства Налогов за 2005-2016 годы. Рассмотрены изменение налоговых ставок, их формирование, определение и процессы совершенствование. Оценено эффективность налоговых ставок и в связи с этим раскрыта стимулирующие принципы налоговых ставок. Анализировано динамика налоговой ставки по прибыли и добавочной стоимости за период 1992-2017 годы. Рассмотрены проблемы повышения роли налоговой системы в формировании доходной части государственного бюджета и приоритетные направления действий. Отмечено важность усиление тенденций минимизации зависимости государственного бюджета от трансферов Нефтяного Фонда за счет моделирование развития процессов деятельности разного сектора экономики страны и расширение базы налогообложения. Указано проблемы усиления устойчивости валютной системы и обеспечения стабильности национальной валюты. Рассмотрены вопросы диверсификации источников

валютных поступлений из-за рубежа по увеличению валютных запасов и обеспечения финансовой стабильности в стране. Дано динамика валютных запасов за 2010-2016 годы и анализированы процессы снижения валютных запасов Азербайджана. Отмечены важности комплексного и системного рассмотрения проблемы максимально эффективного использования валютных запасов. Особо подчеркнута необходимость интенсификации проводимых мероприятий по снижению зависимости от нефтяного фактора процессы формирование валютных запасов страны. Отмечено важность обеспечение замедление роста государственного иностранного долга. Раскрыто негативные последствия роста государственного иностранного долга страны, финансово-кредитной системы и банковского сектора. Указаны важности интенсификации проводимых мероприятий по обеспечению финансовой стабильности в рамках намеченных стратегических целей и приоритетных задач. Раскрыто важность незамедлительного решений вопросов усиления финансово-кредитной системы и стабилизации деятельности банковского сектора страны.

В конце статьи дан ряд рекомендаций и предложений по проблемам обеспечения финансовой стабильности и современные аспекты развития финансово-кредитной системы в Азербайджане.

*Aliyev Sh.T. DSc, Prof.
Sumgait State University*

S U M M A R Y

PROBLEMS OF ENSURING FINANCIAL STABILITY AND MODERN ASPECTS OF DEVELOPING FINANCIAL SYSTEM IN AZERBAIJAN

The article deals with the problems of ensuring financial stability and modern aspects of the development of the financial system in Azerbaijan. It considers the processes of formation and development of financial system and banking sector in Azerbaijan and reveals its importance in the development of the national economy. The study gives the main directions and priorities of financial and monetary policy in Azerbaijan. The contents of the main directions and mechanisms for implementing financial and monetary policy are disclosed here. The processes of formation and development of the banking sector in the country are analysed. It considers the main features of development and activity of banks in Azerbaijan. The dynamics of the number of banks for 2005-2017 is analysed. The total loan portfolio of Azerbaijani banks as of the early 2017 is reviewed here. The article investigates credit investments of commercial banks and analyses their amount in national and foreign currency. The tax system of Azerbaijan and its mechanisms are especially considered here.

The article gives the dynamics of the revenues and expenditures of the state budget which is the main financial document for 2011-2017. It defines the essence of formation processes of state budget revenues and expenditures. The structure of state budget revenues and expenditures for 2005-2016 is analysed as well. It also shows the dynamics of taxes and other funds coming to the state budget through the Ministry of Taxes for 2005-2016. It reviews the chronology of formation and definition of various kinds of taxes and changing and improving tax rates. The effectiveness of tax rates is evaluated and their stimulating principles are listed here. The article analyses the dynamics of changing corporate and income tax rates in Azerbaijan for 1992-2017. It deals with the problems of improving the tax system and enhancing its role in the formation of the state budget revenues and gives priority directions. It points out the importance of the tendency to minimize the dependence of the state budget from oil sector transfers through expansion of taxable base and modeling the processes of developing various kinds of economy. It highlights the problems of fostering the sustainability of the monetary system and ensuring the stability of the national currency in Azerbaijan. It also deals with the issues of increasing foreign exchange reserves and diversification of their sources in ensuring and enhancing the financial stability. The dynamics of foreign exchange reserves and the processes of their decline for 2010-2016 is presented here. The author also notes the importance of a comprehensive and systematic consideration of the issue of the most productive use of foreign exchange reserves. He emphasizes the necessity of intensifying activities in order to reduce the dependence of foreign exchange reserves from oil factor. The urgency of reducing the foreign debt is pointed out as well. The article states the negative impact of increasing foreign debt on the financial stability, financial system and banking sector of the country. The author urges timely implementation of strategical objectives and priority tasks for ensuring the financial stability in Azerbaijan in the next future. The necessity of intensifying the development of banks providing financial services and ensuring the effectiveness of practical mechanisms is noted here. The article reveals the importance of dealing with the problems of enhancing the financial system and stabilizing the activity of the banking sector.

The author presents a number of recommendations and proposals on ensuring the financial stability and modern aspects of developing the financial system in Azerbaijan at the end of the article.

*Mustafayev A.M. i.f.d., dos.
Bakı Biznes Universiteti
Qurbanov T.M. i.f.d.
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu*

UOT-334.724.6; 658.115;334.021:35

MİLLİ İQTİSADIYYATDA DÖVLƏT SEKTORUNUN FƏALİYYƏT SƏMƏRƏLİLİYİNİN İLKİN ŞƏRTLƏRİ

Açar sözlər: dövlət sektoru, milli iqtisadiyyat, tənzimləmə, özəlləşdirmə, dövlət mülkiyyəti, makroiqtisadiyyat, ÜDM.

Ключевые слова: государственный сектор, национальная экономика, регулирования, приватизация, государственный собственность, макроэкономика, ВВП.

Keywords: public sector, national economy, regulation, privatization, state property, macroeconomy, GDP.

Müasir mərhələdə hər bir ölkənin iqtisadiyyatında müəyyən dərəcədə dövlət sektoru vardır. Bazar sisteminə malik olan ölkələr liberalizm prinsiplərindən çıxış etsələr də, dövlət sektorunun mövcudluq dərəcəsinə mane ola bilmir. İqtisadi nəzəriyyə nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda hesab etmək olar ki, dövlət sektoru iqtisadiyyatda “vasitəçi” olmaqla universal mahiyyətə malikdir. Birmənalı olaraq qəbul etmək lazımdır ki, dövlət sektorunun inkişafı istənilən milli iqtisadiyyat üçün aktuallıq kəsb edir və bu məsələyə nəzəri-metodoloji baza baxımından yanaşılmasa, onun elmi tərəfi öyrənilməsə fəaliyyətinin səmərəliliyindən söz açmaq olmaz. Çünki, dövlət sektorunun milli iqtisadiyyat üçün fəaliyyət səmərəliliyi ilk öncə onun iqtisadiyyat və cəmiyyət miqyasında bir sıra problemlərin həll edilməsi ilə identik mahiyyət kəsb edir. Belə bir problemlərə-iqtisadi artım tempinə onun təsiri, iqtisadiyyatın proqressiv struktur yenilənməsində rolu, innovasiyalı texnologiyalar bazasında istehsalın texniki parkının yenilənməsinə köməyi, məhsul buraxılışında rəqabətqabiliyyətliliyin təmin edilməsinə və cəmiyyət üzvlərinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təsiri aiddir. Sadalanan problem xarakterli sahələr Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı üçün aktual mövzular olmuş və hesab edilir ki, bir neçə onilliklər bu problemlərin həlli əsas vəzifələrdən sayılacaqdır.

Dövlət sektoru mahiyyət etibarı ilə müəyyən xüsusi spesifikasiyə də malikdir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə özəl sektora görə dövlət sektorunun təbii “artımı” müşahidə olunsada (bəzi fəaliyyət sahələrinin ictimailəşməsi dərəcəsinə görə), inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə əksinə onun effektsizliyi səbəbindən miqyası azalmağa doğru meyillidir. Ona görə də iddia etmək olar ki, müasir mərhələdə dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyi iki istiqamətdə araşdırılmalı və öyrənilməlidir. Birincisi, bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət sektoruna yanaşma və onun fəaliyyət səmərəliliyi, ikincisi isə yeni bazar sistemi quran ölkələrin dövlət sektoruna “özəlləşdirmə” nöqtəyi-nəzərdən yanaşılması və onun fəaliyyət səmərəliliyinin müəyyən edilməsi. Bu baxımdan qeyd edə bilərik ki, dövlət sektorunun səmərəliliyinin “ümumi” olan tərəfləri hər bir ölkə üçün eyniyyət təşkil edə bilməz. Ona görə də hesab edirik ki, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı

üçün dövlət sektorunun formalaşması və fəaliyyət səmərəliliyinin müəyyən edilməsi ikinci qrup ölkələr üzrə aparılması daha münasibdir.

Ümumiyyətlə, digər ölkələrdən fərqli olaraq (məsələn, Rusiya) Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı üçün dövlət sektoru üzrə müzakirələr hələ ki, aktiv fazaya keçməmişdir. Lakin, zamanla dövlətin iqtisadiyyatda aktiv müdaxiləsi məsələsi aktual olduğu halda artıq dövlət sektoru üçün müəyyən problemlər ön plana çıxır ki, onlara da aid edilir: miqyası və sərhədlərinin müəyyənliyi, inkişaf istiqamət və meyili, inkişaf dinamikası və funksiyaları, fəaliyyət effektivliyi, özəl sektora münasibəti və s. [1, s. 32-33].

Qeyd olunanlar onu deməyə əsas verir ki, dövlət sektoruna daha geniş mahiyyət çərçivəsində yanaşmaq lazımdır. Qəbul etdiyimiz dövlət mülkiyyətinin funksiyası və iqtisadiyyatın dövlət sektoru (sahibkarlıq qismində) ilə yanaşı tənzimləmənin bir sıra elementlərini də özündə birləşdirən iqtisadi mahiyyəti ehtiva edir. Belə bir yanaşmanı irəli sürməyə səbəbi olan cəhətlər aşağıdakılardır:

- dövlət əsas iqtisadi subyekt olmaqla yanaşı digər münasibətlərin də (ictimai xarakterli) subyekt olmaq məcburiyyətindədir;

- dövlət mülkiyyəti üzrə funksiyalar və ümumən onun digər iqtisadi funksiyaları bəzi hallarda həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətlər ilə kəşifir və yeni məzmun alır. Belə ki, bu funksiyalar real iqtisadi münasibətlərlə kəşifəndə onlar özünəməxsus tənzimləmə mərhələsinə keçid edir. Xüsusən də bazar iqtisadiyyatına yeni keçmiş ölkələr üçün dövlət sektorunun mahiyyət anlamı məhz tənzimləmənin qəbul edilməsi ilə müəyyən mənada tamlanır;

- dövlətin iqtisadi funksiyalarına yanaşmada dövlət sektoru daha dinamik, iyerarxik və müxtəlif dərəcəli təsisat kimi də özünü göstərə bilər. Belə ki, dövlət sektorunun formalaşması və fəaliyyət səmərəliliyinin təmin edilməsi həm daxili, həm də xarici amillərdən asılı olduğuna görə, iqtisadi funksiyalar belə bir məqsədin reallaşmasına tabe etdirilə bilər [5, s.152, 168].

Dövlət sektorunun formalaşması ilə bağlı bu vaxta qədər aparılmış nəzəri dəyərləndirmələr və qiymətləndirmələr onu göstərdi ki, miqyas və müdaxilə baxımından bir sıra ölkələrdə qanunauyğunluq halında fərqlər vardır. İnkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dövlət sektorunun miqyası əgər, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün strateji əhəmiyyətə malik olan sahələrin ön plana çıxması xarakterikdirsə, digər ölkələr üçün isə daha çox sadəcə dövlət müəssisələrinin fəaliyyəti ilə həddəndirilmişdir. Lakin, dövlət sektoru ilə bağlı ölkələrdə qismən ümumi olan tərəflərə ÜDM-də onun xərclərinin həcmnin müəyyənliyi, məşğulluğun artım dinamikasının təmin edilməsi və iqtisadi artıma meyillənməyi misal göstərmək olar.

90-cı illərdən başlayaraq dövlət sektorunun inkişafı ilə bağlı yeni mərhələnin qədəm qoyduğunu söyləmək olar. Belə ki, bu dövrdən başlayaraq dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyi üzrə inkişaf etmiş ölkələrdə aşağıdakı xarakterik cəhətlər ön plana çıxmışdır:

- dövlət sektorunda istehsalın həcmnin azaldılmasına meyillənmək zərurəti aradan qalxmışdır;

- ÜDM-də dövlət müəssisələrinin payı stabilləşməyə başladı;

- dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi nəzərəcarpacaq dərəcədə azaldıldı;

- dövlət sektoru mahiyyət baxımından onun müəssisələrinin payı anlamından, özəl sektorun tənzimlənməsi mənasına keçid etdi. Bura xüsusən təbii inhisarçılığın tənzimlənməsi aid edilmişdir. Bu prosesin əsas məqsədi daha çox pul vəsaitlərinin iri şirkətlərin əlində cəmlənməməsi, kapitalın digər sahələr üçün bərabər paylanmasını təmin etməkdən ibarət olmuşdur;

- dövlət sektorunun özünün tənzimlənməsi prosesi isə ona məxsus müəssisə və təşkilatların restrukturizasiyası ilə nəticələndi;

- qloballaşma şəraitində dövlət müəssisələrinə sosial aspektdə marağın artması özlüyündə iqtisadi təhlükəsizliyi də ehtiva etməyə başladı;

- nəhayətdə, dövlət müəssisələrinin “qeyri-effektiv” olması obrazı aradan qalxmağa başlamışdır [2, s.128, 147].

Yeni bazar münasibətlərinə keçən bir sıra ölkələr kimi, Azərbaycanda da dövlət sektorunun formalaşması liberallaşma islahatlarının kölgəsində qalmışdır. Dövlət mülkiyyətinin sürətli özəlləşdirilməsi, ümumən bunun kütləvi hal alması özlüyündə iqtisadiyyatda sürətli inkişafa təkan verməli idi. Lakin, özəlləşdirmənin həyata keçirildiyi ölkələrdə dövlət inhisarçılığının xüsusi inhisarçılıqla əvəz olunması meyli getdi ki, bu da milli iqtisadiyyat üçün ayrıca problem yükünə çevrilmişdir. Məhz belə bir şəraitdə dövlət sektorunun tənzimləmə aspektində mahiyyəti bu ölkələrdə səmərəli olmağa başladı. Ona görə də Azərbaycanda dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyi onun müdaxiləsi üzrə effektivliyin əldə olunması kimi başa düşülmüşdür. Bu baxımdan dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyini müəyyən edərkən müqayisəli şəkildə aşağıdakı nəticələri göz önündə saxlamaq lazımdır:

- Birincisi, dövlət sektorunun funksiyaları, sahə prioritetləri, strukturu və miqyası müxtəlif qrup ölkələr üzrə fərqlidir. Bu fərqlilik onlarda sosial-iqtisadi inkişafın dərəcəsinə, sosial təminatın səviyyəsinə və istehsalın dövlətsizləşdirilməsi səviyyəsinə görə müəyyən olunur;

- İkincisi, dövlət sektoru fəaliyyət baxımından daha çox strateji əhəmiyyət kəsb edən sahələri özündə birləşdirir.

- Üçüncüsü, ölkəmizdə özəlləşdirmə miqyas baxımından (kəmiyyətə) dövlət sektorunun çəkisini azaltsa da, onun müdaxiləsi imkanlarının genişliyi bu azalmanı qismən də olsun aradan qaldırmış, hətta bəzi sferalarda artırmışdır. Təhlillər sübut etdi ki, qiymət əmələgəlmə prosesində dövlət sektorunun rolu birbaşa görsənməsə də realıq bunun əksini deyir;

- Dördüncüsü, dövlət sektoru üçün bütün ölkələrdə aktual olan bir problem özünü göstərmişdir. Bu dövlət sektorunun fəaliyyət və idarəetmə səmərəliliyinin artırılmasıdır;

Dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyi müəyyən edilərkən, xüsusən də bir sıra istiqamətləri özündə birləşdirən amillər nəzərə alınmalıdır. Onlara aiddir:

- “məqsədli effektivlik”. İctimai rifahın yüksəldilməsinin əsas məqsədi olan dövlət sektoru müəssisələrinin fəaliyyət effektivliyi dərəcəsini özündə birləşdirir;

- “resurs effektivliyi”. Dövlət sektoru müəssisələrinin resurslardan istifadə etməsi intensivliyini özündə birləşdirir. Bu intensivlik özlüyündə istehsal olunmuş məhsulun və ya istehsal amillərinin qiymətlərinə güclü təsir imkanına malik deyil;

- “iqtisadi effektivlik”. Bazar qiymətləri ilə proporsional olan dövlət sektoruna aid müəssisə və təşkilatların istehsal etdikləri əmtəə və xidmətlərin hər hansısa bir bazarda (bazarlarda) tədiyyə qabiliyyətli tələbə cavab verməsini özündə birləşdirir;

- “institusional effektivlik”. Keçid dövrünü yaşayan ölkələrin iqtisadiyyatı üçün xarakterik olan istiqamətdir. Dövlət sektoruna aid olan müəssisələrin institusional fəaliyyətini özündə birləşdirir. Xüsusən də dövlət sektoru müəssisələrinin bazara uyğunlaşma və regional integrasiyasını əks etdirən bir prosesdir;

- “sosial effektivlik”. Cəmiyyətin sosial problemlərini həll etmək üzrə fəaliyyətinin nəticəsində formalaşır. Özlüyündə aşağıdakı göstəriciləri birləşdirir: həyat səviyyəsi, təhsilin səviyyəsi, səhiyyə, sosial təminat, elmin və mədəniyyətin inkişafı, əhəlinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirlərinin bərabərliyi [3, s. 89, 113].

Qeyd etdik ki, dövlət sektorunun özəl sektorla müqayisədə səmərəli olması amili bir sıra onun yerinə yetirdiyi funksiyalarla ön plana çıxır. Makroiqtisadi tənzimləmə, cəmiyyətin iqtisadi inkişafının strategiyasını işləmək, milli iqtisadiyyatın strukturunu optimal səviyyədə qurmaq, ictimai maraqların müdafiəsinə istiqamətlənmək və s. kimi funksiyalar dövlət sektorunun özəl sektor qarşısında səmərəli olması göstəricisini xarakterizə edə bilər. Lakin, ictimai məhsulun istehsalı və xidmətin göstərilməsi üzrə birmənalı olaraq qəbul etmək lazımdır ki, özəl sektor dövlət sektoruna nisbətən daha üstün mövqedən çıxış edir.

Hər iki sektora aid olan müəssisə və təşkilatların, xüsusən də istehsal sferası üçün bir sıra bazar iqtisadiyyatına yeni keçən ölkələr üçün prinsipial fərqliliklər özünü göstərə bilməmişdir. Belə ki, ümumi makroiqtisadi problemlərin hər iki sektorun fəaliyyətində səmərəliliyin aşağı düşməsinə eyni dərəcədə təsir etməsi aydın bir məsələ kimi özünü göstərmişdir. Həmçinin, dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyini müəyyən etmək üçün ilk öncə onun iqtisadi potensialını dəqiq qiymətləndirmək lazımdır [4, s.18]. Belə bir potensialın qiymətləndirilməsinə iki aspektdən yanaşmaq lazımdır:

1. İqtisadi proseslərin gedişini “izləyən” fəaliyyət.
2. İqtisadi prosesləri “qabaqlayan” fəaliyyət.

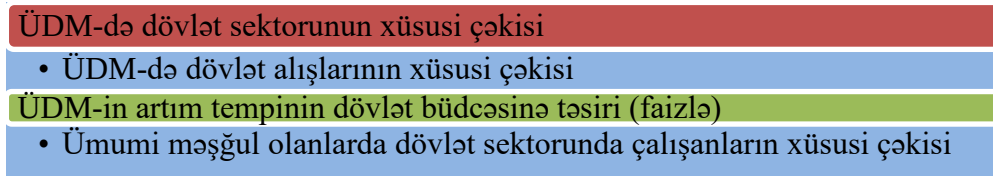
Nəzərə almaq lazımdır ki, “izləyən” fəaliyyət istiqaməti bizim ölkədə xüsusilə ön plana çıxmışdır. Bunun əsas səbəbi kimi yeni iqtisadi sistemin elementlərinə uyğunlaşmanı, infilyasiyanın və işsizliyin kəskin hal almasını, iqtisadi tənzimləmənin systemsizliyini, müəssisələrin (həm mövcud, həm də yeni yaranan) aşağı dərəcəli rəqabətqabiliyyətliliyi, ümumən iqtisadi inkişafın qeyri-stabilliyi (daxili və xarici faktorlara əsasən) və s. göstərmək olar. Bu səbəblərdən çıxış edərək səmərəliliyin müəyyən olunması və qiymətləndirilməsi meyarı kimi “izləyən” fəaliyyətin göstəriciləri əsas olmalıdır.

Qeyd: Şəkil müəllif tərəfindən təqdim olunmuşdur.

Şəkil 1. Dövlət sektorunun makroiqtisadi səviyyədə səmərəliliyinin müəyyən olunması ilk öncə üç sahə üzrə həyata keçirilməlidir.

Makroiqtisadi səviyyədə dövlət sektorunun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi həmçinin, müəyyən mexanizmə əsaslanmalıdır. Qeyd edək ki, bu mexanizm model şəklində səmərəli iqtisadi idarəetmənin metodlarına, bütün təsərrüfat subyektlərinin ən optimal dərəcədə maraqlarını təmin edəcək tənzimləmə metodlarına və ən əsası isə iqtisadi inkişafın hər bir mərhələsi və dövrü üçün münasib yanaşmaların olmasına əsaslanmalıdır. Göstəricilər baxımından isə onu deyə bilərik ki, müasir dövr üçün ən optimal olanlar aşağıdakılardır:

Qeyd: Şəkil müəllif tərəfindən təqdim olunmuşdur.

Şəkil 2. Dövlət sektorunun iqtisadiyyata səmərəli müdaxiləsini əks etdirən ümumi göstəricilər.

Göstərilmiş olan 4 əsas göstəricilər bir sıra inkişaf etmiş, bazar iqtisadiyyatı sistemi tam oturmuş ölkələr üçün keçərli ola bilər lakin, ölkəmiz üçün əsas meyar ola bilməz. Çünki, birincisi, dövlət olaraq qarşısına elə bir məqsəd qoymayıb ki, bu göstəricilər üzrə müsbət irəliləyişə nail olunsun; ikincisi isə həyata keçirilən iqtisadi tədbirlər belə məqsədin o formada reallaşmasına imkan verməyəcəkdir. Onlardan dövlət büdcəsi və dövlət alışıni əks etdirən göstəricilər üzrə sərbəst formada müəyyən fikir yürütmək olar. Lakin, iqtisadiyyatın liberallaşması istiqamətində dövlət büdcəsi ilə ÜDM arasında qarşılıqlı artım dinamika xüsusən də xərclərin səviyyəsində əks olunması müdaxilənin kəmiyyət baxımından çox olmasını əks etdirəcəkdir ki, bu da bizim axtardığımız səmərəlilik deyildir. Dövlət alışıları üzrə isə fərqli mövqe nümayiş etdirmək olar. Çünki, dövlət alışıların zəruri və normal formalarına ayırmaqla iki istiqamətdə həyata keçirilməsini qəbul etmək lazımdır. Birincisi, dövlətin öz zəruri tələbatlarına yönələn alışıların; ikincisi, isə iqtisadiyyatda tənzimləmə zəruriliyi olaraq “sığorta” funksiyasına əsaslanan normal alışıların reallaşması.

Dövlət sektorunda fəaliyyət səmərəliliyinin aşağı olmasının ən vacib səbəblərindən biri də dövlət maliyyəsinin qeyri-təkmil formada olmasıdır. Belə ki, ÜDM-də nisbətə dövlət xərclərinin artırılması dinamika dövlət büdcəsinin kəsir hissəsinin və daxili borclanmanın artmasına gətirib çıxartmış, bu da öz növbəsində dövlət və özəl sektor arasında optimal balansın təmin olunmasında ciddi problemlər yaratmışdır. Bu hal əsasən Qərbi Avropa ölkələri üçün xarakterik olsa da, bazar iqtisadiyyatını yeni formalaşdıran ölkələr üçün də keçərli olmuşdur. Belə ki, vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi zəruriliyi kapital yığılmasını zəiflətməmiş, nəticədə istehsalın investisiyalaşdırılmasına ciddi maneə yaratmışdır. Xüsusən də, son 5 ildə İspaniya, İtaliya, İrlandiya və Yunanıstanın təmsalında bunun şahidi olduq.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ахинов Г.А. Экономика общественного сектора. М.:ИНФРА-М, 2008.
2. Балацкий Е.В., Конышев В.А. «Российская модель государственного сектора экономики». Москва-2005. 390 стр.
3. Гельвановский М.И. Проблемы цен и ценовой политики в современной России. М.:ИЭ РАН, 2005.
4. Бирюков В., Кузнецова Е. Госсобственность и госсектор в рыночной экономике // Мировая экономика и международ, отношения. 2002.-№ 3 -с.14-21.
5. Стиглиц Дж. Экономика государственного сектора. М.: Изд. МГУ, 1997.

*Mustafayev A.M. i.f.d., dos.
Bakı Biznes Universiteti
Qurbanov T.M. i.f.d.
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu*

X Ü L A S Ə

**MİLLİ İQTİSADİYYATDA DÖVLƏT SEKTORUNUN FƏALİYYƏT
SƏMƏRƏLİLİYİNİN İLKİN ŞƏRTLƏRİ**

Təqdim olunmuş məqalədə dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyi araşdırılır. Dövlət sektorunun milli iqtisadiyyat üçün əhəmiyyəti qeyd edilir və xüsusən vurğulanır ki, dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyi onun miqyasından deyil, əsasən tənzimləmə meyarından asılıdır. Həmçinin, məqalədə qeyd edilir ki, dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyini müəyyən etmək üçün ümumi göstəricilər sistemindən istifadə edilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir mərhələdə dövlət sektorunun fəaliyyət səmərəliliyi iki istiqamətdə araşdırılmalı və öyrənilməlidir. Birincisi, bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlət sektoruna yanaşma və onun fəaliyyət səmərəliliyi, ikincisi isə yeni bazar sistemi quran ölkələrin dövlət sektoruna “özəlləşdirmə” nöqtəyi-nəzərdən yanaşılması və onun fəaliyyət səmərəliliyinin müəyyən edilməsi. Makroiqtisadi səviyyədə dövlət sektorunun səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi həmçinin, müəyyən mexanizmə əsaslanmalıdır. Qeyd edək ki, bu mexanizm model şəklində səmərəli iqtisadi idarəetmənin metodlarına, bütün təsərrüfat subyektlərinin ən optimal dərəcədə maraqlarını təmin edəcək tənzimləmə metodlarına və ən əsası isə iqtisadi inkişafın hər bir mərhələsi və dövrü üçün münasib yanaşmaların olmasına əsaslanmalıdır.

Məqalədə sonda nəticə olaraq çıxarılır ki, dövlət sektorunda fəaliyyət səmərəliliyinin aşağı olmasının ən vacib səbəblərindən biri də dövlət maliyyəsinin qeyri-təkmil formada olmasıdır. Yəni, ÜDM-də nisbət olaraq dövlət xərclərinin artırılması dinamikası dövlət büdcəsinin kəsir hissəsinin və daxili borclanmanın artmasına gətirib çıxartmış, bu da öz növbəsində dövlət və özəl sektor arasında optimal balansın təmin olunmasında ciddi problemlər yaratmışdır.

*Мустафаев А.М. д.ф.э., доц.
Бакинский Университет Бизнеса
Гурбанов Т.М. д.ф.э.
НАНА Институт Экономики*

Р Е З Ю М Е

ПРЕДПОСЫЛКИ ЭФФЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО СЕКТОРА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В представленной статье исследуется эффективность деятельности государственного сектора. Автор отмечает значение государственного сектора для национальной экономики и особо подчеркивает, что эффективность его деятельности зависит не от его масштаба, а от критериев его регулирования. Также, в статье отмечается, что для определения эффективности государственного сектора необходимо использовать систему общих показателей. Необходимо учесть, что на современном этапе развития, эффективность государственного сектора нужно исследовать и изучать по двум направлениям. Во-первых, подход к государственному сектору и его эффективной деятельности в странах с рыночной экономикой, и, во-вторых, подход с точки зрения «приватизации» в странах с переходной рыночной экономикой. На макроэкономическом уровне, оценка эффективности государственного сектора должна опираться на определенный механизм. Отметим, что этот механизм, в виде модели, должен основываться на методы эффективного экономического управления, методы регулирования, обеспечивающие на самом оптимальном уровне интересы всех субъектов хозяйствования, и самое главное, на наличие подходов, соответствующих всем этапам и периодам экономического развития.

Автор приходит к такому выводу, что одной из самых важных причин низкой эффективности деятельности государственного сектора является несовершенство форм государственного финансирования. То есть, динамика роста соотношения государственных расходов приводит к росту дефицита государственного бюджета и увеличению внутренних заимствований, что в свою очередь, создает серьезные проблемы обеспечению оптимального баланса между государственным и частным сектором.

*Mustafayev A.M. PhD., assoc.prof.
Baku Business University
Gurbanov T.M. PhD.
NASA Institute of Economics*

S U M M A R Y

PREREQUISITES FOR EFFICIENCY OF PUBLIC SECTOR ACTIVITY IN NATIONAL ECONOMY

The article studies the efficiency of the public sector activity. The author stresses the importance of the public sector for the national economy, especially notes that the efficiency of the public sector activity basically depends not on its scope, but its regulatory criteria. The author also suggests that an overall system of indicators should be used to determine the efficiency of the activity of the public sector. It should be noted that at the present stage the efficiency of the public sector will be studied in two directions. The first is an approach to the public sector and its activity efficiency in market economy countries, the second is an approach of the countries establishing the new market system from the viewpoint of “privatization”. The assessment of effectiveness of the public sector in macroeconomic level should be based on a certain mechanism as well. We should note that as a model this mechanism should be based on methods of effective economic management, the regulatory methods guaranteeing the interests of all economic subjects in optimal level, and particularly appropriate approaches available for each stage and period of economic development.

The author comes to conclusion that one of the most important reasons for low efficiency of public sector activity lies in inadequate government financing. Thus, the dynamics of the growth in the ratio of government spending leads to an increase in the state budget deficit and domestic debt, which in turn creates serious problems in ensuring an optimal balance between the public and private sectors.

*Дашдамиров С.А. дис.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

О ДЕФИНИЦИИ «РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ»

Açar sözlər: bank fəaliyyəti, tənzimləmə, nəzarət, kontrol, mexanizm, bank sisteminin sabitliyi.

Ключевые слова: банковская деятельность, регулирование, надзор, контроль, механизм, стабильность банковской системы.

Keywords: banking activity, regulation, supervision, control, mechanism, stability of banking system.

Создание для банковской системы четко действующего регуляторного механизма в определенной степени тормозится тем, что содержание ключевых понятий здесь до сих пор не имеет единого дефиниционного аппарата понимания. В частности, это касается категориального многообразия при сопоставлении таких понятий как «регулирование», «регулирование банковской деятельности» и «банковский надзор и контроль».

Для практического осуществления банковского регулирования важным представляется определение сущности и порядка применения понятия «банковское регулирование». Изучение действующего законодательства, отечественной и иностранной экономической и юридической литературы по названной проблеме свидетельствует, что среди исследователей нет устойчиво сложившегося мнения относительно уяснения сущности данного понятия. Понятие «банковское регулирование» тесно переплетено с понятием «банковский надзор и контроль». Зачастую они попросту неправомерно идентифицируются. Следует заметить, что окончательное определение сущности того или иного понятия, категории, метода не является самоцелью, но помогает более глубокому пониманию процессов, которые ими опосредуются, а значит, и выявлению механизмов, способствующих более эффективному их использованию в интересах развития экономики.

Ученые и практики, оперируя понятиями «банковское регулирование» и «банковский надзор и контроль», высказывают свои, заметно различимые мнения о сущности последних. Одни используют их как тождественные дефиниции, вторые смещают акценты в пользу того или иного понятия, а третьи склоняются к той точке зрения, что они являются двумя независимыми понятиями, хотя и имеют определенную подчиненность.

Западные исследователи, в основном, ставят знак равенства между этими понятиями, давая им общую трактовку – «банковский надзор». Свидетельством тому служит название Базельского комитета по банковскому надзору, являющегося основным международным органом в сфере банковского сотрудничества. Используется и термин «банковское регулирование», под которым подразумевается вмешательство в банковский сектор государства.

Несомненно, прежде чем определить указанные понятия, логичным представляется выяснить сначала сущность и взаимосвязь таких базовых понятий как «регулирование», «надзор» и «контроль». Исследование вопроса их дифференциации в бан-

ковском аспекте представляется небезосновательным в силу сложившейся научной дискуссии относительно соотношения названных понятий. При этом их корреляция и взаимообусловленность являются предметом изучения не только экономистов и правоведов, но и специалистов иных областей современной науки, между которыми до сих пор не выработан консенсус по вопросу содержания данных дефиниций.

Проведенный нами анализ базовых понятий позволил прийти к следующим заключениям, которые необходимо принимать во внимание при выработке автором собственной позиции относительно трактовки дефиниции «регулирование банковской деятельности»:

- Регулирование, будучи в целом управленческой функцией и, естественно, компонентом ее функциональной подсистемы, имеет имманентные цели и задачи, которые обуславливаются нормативностью. Помимо этого, оно предполагает подготовку мер по устранению ассиметрии между целевыми и фактическими параметрами объекта управления.

- Наиболее приемлемым, на наш взгляд, следует считать определение понятия «контроль», согласно которому он представляет собой составную часть управления экономическими объектами и процессами, заключающуюся в наблюдении за объектом с целью проверки соответствия наблюдаемого состояния объекта желаемому и необходимому состоянию, предусмотренному различными нормативно-правовыми актами (законами, положениями, инструкциями и т.д.) и документами (программами, планами, договорами, проектами и т.д.).

- Особенность дефиниции «надзор» заключается в его рассмотрении только параллельно со сферой деятельности, являющейся объектом надзора (например, банковский, санитарный, технический и т.д. надзор).

Проведенный терминологический анализ показал, что между этими тремя базовыми понятиями существуют значительные различия. Однако, по нашему мнению, если регулирование четко отличается от надзора и контроля, имея в качестве обязательной составляющей вполне определенную цель приведения отношений в систему и выделяя только те устойчивые связи между предметами и явлениями, которые с неизбежной необходимостью обеспечат нужный результат [1, с. 9-52; 2, с. 444-445], то разграничение понятий «надзор» и «контроль» требует более детальной проработки. Исследуемые термины, наиболее полно представленные в административном и финансовом праве, также дифференцируются по ряду признаков. При этом главное отличие, на которое указывают юристы, заключается в том, что под контролем понимают отношения подчиненности между объектом контроля и контролирующим органом. В свою очередь, надзор, напротив, не предполагает отношений подчиненности между ними. Исходя из этого, становится очевидным, что в сфере банковской деятельности можно говорить, в первую очередь, о банковском надзоре, а не о банковском контроле, поскольку центральный банк страны, как орган банковского регулирования и надзора, за нарушение специального банковского законодательства принимает меры воздействия к организационно неподчиненным ему банковским учреждениям.

Как показывает мониторинг современной научной литературы, относительно сущности понятий понятия «банковское регулирование» и «банковский надзор» учеными высказываются диаметрально противоположные точки зрения. Одни считают

их тождественными, другие – самостоятельными, но взаимосвязанными, а третьи отмечают подчиненность этих понятий.

В.П. Поляков представляет понятие банковского регулирования в обобщающем виде и определяет его как систему мероприятий, с помощью которых государство через центральный банк обеспечивает стабильное и безопасное функционирование банковской системы [3, с. 139].

Существует и такая точка зрения, что обобщающим понятием является банковский надзор, включающий сферу регулирования и контроля за деятельностью, прежде всего, со стороны центрального банка [4, с. 272]. Некоторые ученые считают обобщающим понятием банковский контроль, состоящий из издания нормативно-правовых актов, процесса наблюдения за деятельностью банков и административно-волевого влияния на них [5, с. 18-30; 6, с. 37-38; 7, с. 52-61].

Л. Рыкова отождествляет банковский надзор и государственное пруденциальное регулирование а также считает, что введение банковского надзора, по сути, означает вмешательство государства в деятельность банков [8, с. 56, 58]. Данная позиция, с нашей точки зрения, вызывает сомнение.

Проведенный теоретический анализ свидетельствует о том, что понятие «банковское регулирование» включает в себя «банковский надзор», т.е. первое шире второго. По этой причине их не следует отождествлять: они являются взаимодополняющими и иерархически связанными.

Для уточнения понятия «банковское регулирование» рассмотрим позицию ученых по данному вопросу и соответствующие дефиниции, содержащиеся в законодательных актах отдельных стран СНГ, отличающихся более высоким развитием банковской системы.

Для полноценного исследования и всесторонней характеристики экономического или юридического термина следует осуществить скрупулезный анализ нормативно-правовой базы банковского регулирования, являющейся главным ареалом его использования. Учитывая отмеченное, определение каждого термина, способы его фиксации, контекст, в котором он употребляется в законодательстве, нуждаются в научно обоснованном рассмотрении. Так, в законах о национальном (центральном) банке в России, Беларуси, Казахстане, Азербайджане, Узбекистане, Молдове определение понятия «регулирование банковской деятельности» не раскрывается, хотя и рассматривается в качестве одной из его основных задач. Исключение составляет Украина, в законодательстве которой данное понятие формулируется как «одна из функций Национального банка Украины (НБУ), которая заключается в создании системы норм, регулирующих деятельность банков и определяющих общие принципы банковской деятельности, порядок осуществления банковского надзора и ответственность за нарушение банковского законодательства» [9; 10, с. 8].

Раскрывая сущность государственного регулирования банковской системы, В.Ю. Миронов предлагает понимать под этим понятием «осуществление специально уполномоченными органами нормативного и индивидуально-властного упорядочивающего воздействия на банковскую систему в целях упорядочения деятельности элементов банковской системы, защиты прав и законных интересов лиц, взаимодействующих с элементами банковской системы, а также формирования и поддержания устойчивого правопорядка в сфере банковской деятельности» [11, с. 48-49].

Н.Ю. Ерпылева определяет регулирование банковской деятельности как систему специфических правил поведения нормативного характера, сформулированных государственными органами, иными властными структурами, а также негосударственными саморегулируемыми организациями, которые имеют своей целью ограничение банковской активности и главным образом банковских операций [12, с. 48-49]. Исходя из этого делается вывод, что регулирование представляет собой ограничение, имеющее, по своей сути, экономическую природу, и оно включает в себе элемент внеэкономического принуждения и осуществляется в правовых формах властными структурами [11, с. 48].

О.М. Островская под банковским регулированием подразумевает «активное, упорядочивающее воздействие на деятельность кредитных организаций с помощью различного рода инструментов и методов в целях поддержания стабильности банковской системы, защиты интересов вкладчиков и кредиторов» [13, с. 54].

В целом автор разделяет подходы вышеназванных ученых к определению объектного пространства банковского регулирования, поскольку ими выделяются как макро-, так и микроуровень регулирования процессов, связанных с денежно-кредитными отношениями. По нашему мнению, подобную позицию вправе рассматривать в качестве базовой при организации научно-методического обеспечения регулирования банковской системы. Причем акцентированное внимание должно быть уделено его расширению за счет включения макропруденциального регулирования, обеспечивающего устойчивость финансовых рынков.

Следует отметить, что ученые зачастую оперируют понятием *«регулирование банковской деятельности»*, не делая при этом четкого упора на уровни его осуществления. Синтезирование воззрений, как азербайджанских, так и иностранных ученых к данной дефиниции дает нам возможность должным образом скорректировать его. На наш взгляд, это – *система мероприятий центрального банка и/или иного регулятивного государственного органа, направленных на обеспечение стабильного и безопасного функционирования банковской системы в целом и каждого банка в отдельности, в частности, в интересах общества.*

Резюмируя изучение предмета настоящего исследования, выделим основные выводы касательно осмысления понятий «регулирование» и «регулирование банковской деятельности»:

- Регулирование банковской деятельности реализуется государством через уполномоченные органы (главным образом – центральный банк), и это – составная часть функций государственного управления;

- Регулирование банковской деятельности реализуется на двух уровнях: 1) макроуровне – посредством денежно-кредитного регулирования, упорядочивающего соответствующие финансовые отношения, и пруденциального регулирования, нацеленного на оздоровление финансовой среды; 2) микроуровне – через регулирование некоторых составляющих банковской системы без прямого воздействия в их текущую деятельность;

- Целевые установки и исходящие из них задачи по регуляции деятельности в банковской сфере обуславливаются установлением специальных правил путем формирования и систематического обновления соответствующей нормативно-правовой базы;

- Банковское регулирование предполагает адекватный уровень контроля за деятельностью объектов, включая реализацию юридических норм, упорядочивающих их взаимоотношения, и выработку мер управленческой направленности по гармонизации целевых и фактических параметров объекта управления.

Список использованной литературы

1. Абрамова А.А. Эффективность механизма правового регулирования. Монография. Барнаул: Изд. Алтайского университета, 2005.
2. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования // Право – Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. Москва: , 1999.
3. Поляков В.П., Московкина Л.А. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт: Учебное пособие. Москва: ИНФРА-М, 1996.
4. Галанов В.А. Основы банковского дела: учебник. Москва: Форум, ИНФРА-М, 2007.
5. Эриашвили Н.Д. Банковское право: Учебник. 8-е изд. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2010.
6. Качан О.О. Банковское право: Учебное пособие. Москва: Интер, 2000.
7. Костюченко О.А. Банковское право: Учебник. Москва: А.С.К., 2003.
8. Рыкова Л.М. Регулирование деятельности банков: банковский надзор. Учебное пособие. Минск: Современная школа, 2009.
9. О Национальном банке Украины. Закон Украины от 20 мая 1999г. № 679-14 // Законодательство Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
10. Гудзь Т.П. Банковский надзор: Учебное пособие. Киев: Ліра-К, 2008.
11. Миронов В.Ю. Понятие государственного регулирования банковской деятельности и банковского регулирования (финансово-правовой аспект) // Юридический вестник Ростовского государственного экономического университета, 2005, № 3 (35).
12. Ерпылева Н.Ю. Международное банковское право. Москва: Форум, Инфра-М., 1998.
13. Островская О.М. Банковское дело: толковый словарь. Москва: Гелиос АРВ, 2001.

*Daşdəmirov S.A. dis.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

“BANK FƏALİYYƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ” ANLAYIŞI HAQQINDA

Məqalədə bank sahəsində əsas anlayışların mahiyyətinin anlaşılmasının vahid kateqoriyasının olmamasına xüsusi diqqət yetirilir, bu da “tənzimləmə”, “bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi” və “bank nəzarəti və kontrolu” kimi təriflərin izah və müqayisə edilməsinin uyğunlaşdırılmamasından irəli gəlir. Müəllif tərəfindən müasir şəraitdə bank tənzimlənməsinin mahiyyətinə baxılır, həmin tərifin mövcud baxış və terminologiyaları sistemləşdirilir, onun iqtisadi ədəbiyyatda olan anlayışları təhlil olunur. Qüvvədə olan qanunvericiliyin, adı çəkilmiş problem üzrə iqtisadi və hüquqi ədəbiyyatın (istər xarici, istərsə də yerli) öyrənilməsi

həmin məfhumun mahiyyətinin anlamaqına aid tədqiqatçılar arasında dayanıqlı formalaşan fikrin olmamasını sübut edir. “Tənzimləmə”, “nəzarət” və “kontrol” kimi baza anlayışların məzmununu və qarşılıqlı əlaqəsini qabaqcadan aydınlaşdırmağına cəhd edilib və bunun üçün müasir elm ədəbiyyatının monitorinqi keçirilib. Onların inzibati və maliyyə hüquqda geniş tədqiq edilməsinə işarə olunur. “Bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi” və “bank nəzarəti və kontrolu” kimi təriflərin müəyyən edilməsi üçün əsas yanaşmalar təsvir olunur, onların arasında sıx əlaqənin olması qeyd edilir, dəqiq hədd və differensiasiya qoyulur. Müəllif “bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi” anlayışın mövcud təriflərini ümumiləşdirir və şəxsi traktovkaşının qanuniliyini əsaslandırır. Keçirilmiş nəzəri təhlil onu sübut edir ki, “bank tənzimlənməsi” anlayışı daha genişdir və özünə “bank nəzarəti” kimi anlayışı daxil edir. Bu iki anlayışın eyniləşdirməsinin qanunauyğunsuzluğu, qarşılıqlı tamamlamağı və iyerarxiya əlaqəsi barədə nəticə çıxarılır. Müəllif “bank tənzimlənməsi” anlayışının daha da dəqiq müəyyənləşdirilməsi üçün alimlərin buna dair fikirlərinə istinad edir. Onun bank sistemi daha inkişaf etmiş bir sıra MDB ölkələrinin qüvvədə olan qanunvericiliyində təsvir edilmiş təriflərinə də vacib yer ayrılıb.

*Дашдамиров С.А. дис.
Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

R E Z Y U M E

О ДЕФИНИЦИИ «РЕГУЛИРОВАНИЕ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ»

В статье акцентируется внимание на отсутствие единого категориального аппарата понимания сущности основных понятий в банковской сфере, имея в виду несогласованность в трактовке и сопоставимости таких дефиниций как «регулирование», «регулирование банковской деятельности» и «банковский надзор и контроль». Автор рассматривается сущность банковского регулирования в современных условиях, систематизируются существующие воззрения и терминологии данной дефиниции, анализируются имеющиеся в экономической литературе ее определения. Изучение действующего законодательства, экономической и юридической литературы (как зарубежной, так и отечественной) по названной проблеме свидетельствует об отсутствии среди исследователей устойчиво сложившегося мнения относительно уяснения сущности данного понятия. Сделана попытка предварительно выяснить сущность и взаимосвязь базовых понятий – «регулирование», «надзор» и «контроль», для чего проведен мониторинг современной научной литературы. Указано на их широкую проработанность в административном и финансовом праве. Представлены основные подходы к определению таких понятий как «регулирование банковской деятельности» и «банковский надзор и контроль», отмечена тесная связь между ними, проведена их четкая разграниченность и дифференциация. Автор обобщает существующие определения понятия «регулирование банковской деятельности» и обосновывает правомерность собственной трактовки как системы мероприятий центрального банка и/или

иного регулятивного государственного органа, направленных на обеспечение стабильного и безопасного функционирования банковской системы в целом и каждого банка в отдельности, в частности, в интересах общества. Проведенный теоретический анализ свидетельствует о том, что понятие «банковское регулирование» шире и включает в себя такое понятие, как «банковский надзор». Сделан вывод о неправомерности отождествления этих двух понятий, об их взаимодополняемости и иерархической связи. Для более точного определения понятия «банковское регулирование» автор апеллирует к мнению ученых по этому поводу. Важное место уделено и его дефинициям, представленным в действующем законодательстве ряда стран СНГ с наиболее развитой банковской системой.

*Dashdamirov S.A. PhD Cand.
Azerbaijan State University of Economics*

S U M M A R Y

ABOUT DEFINITION OF “REGULATION OF BANKING ACTIVITY”

The article focuses on the lack of a single categorical apparatus for understanding the essence of basic concepts in the banking sector, meaning the inconsistency in the interpretation and comparability of such definitions as "regulation", "regulation of banking activities" and "banking supervision and control". The author discusses the nature of banking regulation in modern conditions, systematizes the existing views and terminologies of this definition, and analyses the notions available in the economic literature. The study of the current legislation, economic and legal literature (both foreign and domestic) on this problem testifies to the absence of a steadily formed opinion among researchers regarding the understanding of the essence of this concept. An attempt is made to first clarify the essence and interconnection of basic concepts - "regulation", "supervision" and "control", for which the monitoring of modern scientific literature is carried out. It is pointed out that they are widely studied in administrative and financial law. The article shows main approaches to the definition of concepts such as “regulation of banking activity”, “banking supervision” and “banking control”, points out a close relationship among them and conducts their clear distinction and differentiation. The author summarizes the existing definitions of the concept of "regulation of banking activities" and justifies the legitimacy of his interpretation as a system of measures of the Central bank and/or another regulatory state body aimed at ensuring stable and safe functioning of the banking system as a whole and of each bank separately, in particular, in the interests of society. The theoretical analysis shows that the notion of "banking regulation" is broader and includes the notion of "banking supervision". A conclusion is drawn about the illegitimacy of the identification of these two concepts, their complementarity and hierarchical connection. For a more precise definition of the concept of "banking regulation", the author appeals to the opinion of scientists on this matter. An important place is given to its definitions presented in the current legislation of many of CIS countries with a more developed banking system.

Gechbaia B. prof., Mamuladze G. prof.,
Goletiani K. assis. prof.
Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

THE ROLE OF IMPORTANCE OF INNOVATIVE POLICY IN TERMS OF EUROPEAN INTEGRATION

Keywords: European Union, innovative system, innovative development, innovations.

In today's world economy, development of innovative economy remains as a principal concern of globalization and economic integration. The article analyses the tendencies of the development of EU innovative economy, main challenges of its formation and the potential of growth. The author reckons that the development of EU innovative economy will contribute to the escapement of Eurozone from widespread financial and economic crisis.

Introduction

Several phenomena of historical importance, which took place at the beginning of the third millennium of our era, gave rise to the transformation of social, political and economic conditions of civilization of the world. Innovative, technological revolution shall be deemed to be principle and key phenomenon, formed at the base of information technologies and transforming material grounds of the society in cardinal way.

Today, European Union is the most developed model of regional integration that has the second largest economy in the world. It has a huge potential for sustainable economic development. For more than half a century of its existence, the European Union has achieved unprecedented success, it established peace between its member states, create a strong economic base and greater prosperity to the merger integration of the citizens of the countries, none of which individually would never have reached the country.

The success of implementation of innovative programs in developed economies countries is directly related to the effectiveness of the management of the programs, which in these countries are characterized by the management of the organizational and economic structure, infrastructure and the relevant legal framework [1]. In many countries throughout the world, impact of the economic crisis, increased scale and complexity of the tasks, growth of the bilateral trade on the one hand stimulate systemic changes in world economy and on the other hand increase the role of the targeted state programs.

Methodology

Both general and specific research methods are used in the paper. In order to identify the patterns between the analytical and statistical estimates, the publications of the National Agency for Statistics of Georgia, theoretical and applied researches of international organizations and research economists are applied.

Discussion

The EU is an open, public organization, which means that all the European countries can join it, if meets the criteria, which is evaluated the country's commitment to the integration union –membership. In addition, the economic criteria are not met, it will be politically close to the EU, which means that EU countries have yet to become a political body of the Council of Europe, and only then can he use to join the European Union.

In the twentieth century, there had been numerous cases of EU enlargement, which is even more obvious when you put on the agenda of the EU in the development of innovative

problem. The last one (2013 adoption of Croatia), the spatial extension of its territory increase by 25% of the population - 20%, while the GDP growth of 7% which is not exceeded [2]. Existing situation made it clear that the common European economic space within the newly formed countries lack the ability to adequately engage in innovative processes, new countries were extremely unprepared - EU integration. The past sixty years period of development of EU within of economic integration was formed a new ideology.

The effective innovation economy formation is essential for the development of the parameters of performance, which belongs to the number of indicators, such as information services development, technological innovations, scientific research and experimental design works spending, liberalization of economy, infrastructure and telecommunications development, financial the service, quality improvement, macroeconomic environment, social cohesion and sustainable development. In 2014, the World Economic Forum to discuss the Lisbon Strategy to these parameters and evaluated the individual states of the European Union's competitiveness. The result has been demonstrated that the EU is still in its expansion stage, there was a sharp differentiation between the most prosperous states, the Lisbon criteria, successful in the Northern countries of the European Union, the outsiders - the southern states. At the same time, if we compare the individual parameters of the US economy indicators such as "social integration" and "modernization of social protection", we see that the EU countries lag behind the US.

The process of a broader geographic distribution of knowledge creation in the world continues. Emerging powers in science, technology and innovation, in particular China, the BRIS countries (Brazil, Russia, India, South Africa) and other developed Asian countries, are challenging the triad of the United States, the European Union (EU) and Japan. Today, 70% or more of knowledge creation is found outside the EU, and around 50% of the world's human resources for research and innovation live outside the triad. Figure 1 also illustrates that for science and engineering (S&E) graduates, the largest increase of the world share has been among the BRIS countries and in other world countries, possibly the first significant signs of the rising importance of these countries in the world R&I landscape.

At the same time, the total amount of knowledge produced every year has grown remarkably in the first decade of the 21st century. Comparing total expenditure on research and development (R&D) in purchasing power standards (PPS) in 2011 with the same investments in 2000 shows a 77% increase in real terms. Total number of Patent Cooperation Treaty (PCT) patent applications in the world in 2010 was 57% higher than in 2000, and the number of S&E graduates grew by 56% from 2 430 000 in 2000 to 3 784 000 in 2011³. This opens up the way for new opportunities of 3 These data do not include China, as official international statistics on tertiary graduates in science and engineering is lacking for China. international cooperation and for world progress in research and innovation addressing societal challenges. In economic terms, it also means stronger rationale for open innovation strategies in an environment of increased competition for knowledge-based goods and services.

The relationship between EU and Georgia has begun since 1992 after the collapse of the Soviet Union when Georgia restored independence. The EU was one of the first which had political connections with the former Soviet Union launched a comprehensive assistance programs. In 1992-2004 the EU of around 450 million euros helped. During this period were implemented several technical, humanitarian and food security projects, including rehabilitation projects in conflict zones. Although the European Commission opened a

representative office in 1995, but its relationship with the European Union has become more intense since 2003, when the EU reaffirmed Georgia's economic, social and political reform. 1996 was adopted by the Partnership and Cooperation Agreement, which has become the cornerstone of relations between the EU and Georgia. This agreement, which came into force in 1999, initially for a period of ten years was adopted, but it will always be automatically extended for another year. The agreement included a wide-ranging cooperation, political dialogue, trade, investment, economic, legislative and cultural cooperation.

Although the EU's overall world share of knowledge creation continues to fall, its relative position compared to the other triad powers has been remarkably preserved over the last decade, particularly in comparison to the evolution of the US world share⁴. It even managed to increase its share of world researchers. In fact, Europe is now the largest producer of S&T in the world. The EU Member States and Associated countries in Europe produce more human resources, science and technology (HRST) than the United States. Around a third of the world's S&T is produced in these countries. The weaker dimensions in terms of evolution are R&D investments and PCT patent applications⁵, as illustrated in Figure 1. The change in world shares of PCT patent development highlights in particular that both the EU and the United States are losing ground to the more dynamic Asian technology powers. The EU's world share of PCT patent applications has fallen by 20%, which is clearly a stronger decrease than for the other dimensions of the R&I system. However, the US' world share of patent applications has fallen even more, by 36%. The main expansion is found in Japan, China and other developed Asian economies.

Knowledge creation requires funding and investments that have large potential for positive externalities. Consistent with the data in Figure 1, Figure 6 illustrates a rising investment trend in China and South Korea, a slight fall in the United States and Japan, and modest growth in the EU, albeit from a lower level. China's R&D intensity is closing the gap with the EU. In contrast, investments in the United States and Japan have slowed down following the economic crisis. In other words, up until 2011, the EU's investments in R&D were more resilient to the economic crisis than those of the United States and Japan (a trend also visible in Figure 7). If current trends were to continue, pushed by policy efforts in the Europe 2020 strategy, the EU will have closed its R&D intensity gap with the United States by 2020. However, for this to happen, the European economy would need to speed up its structural change towards more knowledge intensive manufacturing and services.

Currently, EU R&D intensity growth is linked to the shrinking economy following the crisis. On average, over the crisis period 2008–2011, the EU has achieved a positive and counter-cyclic trend in its R&D investments. The EU's R&D investments in real terms have grown over this period, slightly closing the gap with the United States.

The development of individual stages of the implementation of economic reforms, the creation of the single economic space, which eliminated trade barriers and customs. The creation of the common market provided within the Association of capital, labor, goods and services to move freely.

countries reached provided certain industries in the energy, transport, social and regional development in the fields of common policies that have significantly contributed to the integration of the United States investment and scientific-technical cooperation, their socio-economic growth accelerating and economic development levels mutual.

At present the EU is the largest and most powerful political and economic union, which is carried out in cooperation between the Member States of the active social life in all areas: the economy, the financial, humanitarian, foreign policy and security, micro and macroeconomics, law, science and technology, ecology, Regional and social development fields.

If we consider the indicators of individual performance characteristics, it turns out that, for example:

- It was planned to increase the overall level of employment to 70%, resulting in an average of only six countries reached;
- Research and development activities at the expense level - 3% of gross domestic product in only two countries - Sweden and Finland reached;
- Task: research and development activities of the private sector's share of funding went 2/3-up, only three countries were determined;
- The aim of the laws of the member states of the EU directives on the single internal market, has been achieved by only two states.
- The only indicator, which reached all countries, there was an increase in the level of access to the Internet from their families.

The program was adopted in 2005 in Lisbon, where the main role belonged to accelerate the pace of economic growth and job creation. For the purposes of employment in the old remained only taking 70% and research and development activities in a cost increase of gross domestic product to 3%. In this program, the states began making its own measures aimed at the realization, so as not to wait for the details (of reforming the so-called "national programs" [10].

Lisbon program the main problem is that the EU countries to implement economic development programs in a variety of speed to go away. Southern European countries (Portugal, Italy, Greece and Spain) reduce the EU are not the best picture.

At the present stage of the economic reform strategy for the implementation of the course of a particularly adverse effect on gross domestic product for low growth and high unemployment, as well as a negative impact on the world, mainly the United States, the current unstable economic situation, in particular, the dollar exchange rate instability, and fiscal and trade deficit [3], as well as fluctuations in oil prices deteriorate the reform background [11].

On the other hand, the formation of an innovative economy is a major factor in the 2004, 2007 and 2013 EU enlargement. New countries of the European Union in its own pace of economic growth retardants, their entry into the European Union has intensified in the internal differentiation, including the aspect of innovation. At the same time, we should not forget that the inclusion of new countries in the European budget leads to an increase in costs. As for the economy, they are, the level of technology development, far behind the old EU countries, but the pace of innovation in the modernization of these countries is higher than the average in the European Union [8].

In our opinion, the current stage of development of conceptual and methodological tools necessary to become Europe's economic change, as evidenced by the growing influence of the modern stage of a number of factors:

1. In 2004 and 2007, the EU enlargement and the unpredictability of the consequences of not one sense [9];

2. The interests of the European Union in increasing disagreement between countries over the past century in the 50s were the origins of the economic integration of Western Europe;

3. The socio-economic differentiation of the EU's economic competitiveness decreased;

4. The Ministry of Foreign Economic Activity of further liberalization of our country and the EU mutually beneficial cooperation [4] .

Based on the above it can be said that the action of these factors can significantly change for the worse in the region's economic integration further positive prospects.

Economic and political transformation and transition to market processes, the EU countries are currently, long-term in nature. This is related to the liberalization of foreign economic relations, although not enough for the World Trade Organization, as well as essential commodity structure of foreign trade, foreign direct investment, the sectoral structure of the balancing issues.

Overall, the impression has been that the European Union is restricted to certain "invisible barriers", the existence of which can not very well affect the fate of Europe. There is an assumption that can lead to a failure to complete the integration of the Balkan countries of the European strategy, in spite of the political agreement reached with the countries of the region [5]. It is clear that in Europe, paying particular attention to the service sector, intellectual strength, but there is also the fact that the costs of scientific research is less than 1% of the gross domestic products which are a very low figure.

In 2010, the EU countries have adopted a new strategy "Europe - 2020", whose main objectives were:

- 75% of the working age population in employment;
- Research and development funding for the recruitment of gross domestic product to 3%;
- Reduction of environmental pollution by 30%;
- Among young people with higher education, the specific share to make up less than 40%.
- The number of people who may find themselves below the poverty line, should be brought down to 20 million. Some of the aims of the strategy of social development and social institutions (for example, improving the quality of education, poverty reduction represents a significant direction) [7].

"Globalization has directed industrial policy", associated with activities to improve conditions for small and medium businesses, as well as strong and sustainable industrial base development.

One of the priorities of the strategy declared "Innovation Union" formation, which involves the creation of a joint effort to carry out innovations in the use of industrial production and the service sector, which will lead to:

- Creation of new jobs and economic growth as a whole [6];
- Complete the establishment of the single market;
- leveling social inequality, as well as environmental technologies respectively.

Georgia has stood fundamentally in the front of new challenges , which in our opinion the most important thing is that our country has to manage in the processes of globalization condition between different countries beneficial , equal and pragmatic parallel relationship closer relationship with European countries

On the one side, Georgia's European orientation makes actual business of the EU system analysis of the socio - economic development using a fully potential and in Euro structure for our country ensuring of the effective integration. On the other hand, depending on globalization requirement, and is important for the country adequate perception of the business area and effectively using of its abilities. Identify of challenges, and take an appropriate measures in case of necessity.

Conclusion and Recommendations

So far, the EU's long-term economic growth forecasts remain pessimistic, in our opinion, in the coming years there will be no growth in the past twenty - yrs. average figure of more. This will help not only the debt-crisis existence, but also a decrease in the overall level of labor productivity in the EU economy.

In modern conditions of our country considerable level of scientific and technical potential, but due to the economic crisis of the transition period in terms of the production of innovative development of the country significantly lags behind the world level [12]. In connection with the production of innovative development needs rethinking is needed to describe the terms and categories, as well as the development of innovative production efficiency analysis methodology.

References

1. Abralava A., Economic and Business Global-Innovation Problems. Monograph, Tbilisi, 2014. P., 115-116.
2. Kovzanadze I. Lessons of the global economic crisis and the formation of a new development model. Mon, Tbilisi, Page 206, 168-172.
3. Innovative potential as a condition of economic growth in the region: Monograph / AA Dranaeva, TV Kokuytseva, AA Rusinov; ed. prof., Ph.D. AA Chursina. - M.: Spectrum, 2012. - 277 p.
4. The new European strategy "Europe 2020» (Digital resource). <http://eulaw.ru/content/307> (checked 06.08.2016).
5. Commission Staff Working Document. Accompanying document to the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. On Investing in the Development of Low Carbon Technologies (SET-Plan). - Brussels, 7.10.2009 SEC (2009) 1297.
6. International Trade Statistics 2010. – Geneva: WTO, 2011.
7. The Global Competitiveness Report 2012–2013. – Klaus Schwab, World Economic Forum, 2012.
8. World Economic Outlook 2012. – IMF, April 2012.
9. Pikalova AG, Proskuryakova LN, Zaitsev, YK Areas of EU policy in the field of science, technology and innovation. Creating Innovation Union. (Digital resource). http://www.hse.ru/data/2012/01/30/1264154381/Горизонт_2020.pdf (checked 06.08.2016).
10. Shelyubskaya N. New directions of innovation policy of the EU. (Digital resource). http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/12_4_03.htm (checked 06.08.2016).
11. European Commission Joint Research Centre (Digital resource). <http://ec.europa.eu/dgs/jrc/index.cfm> (Checked 06.08.2016).
12. Qoqiauri L., Qoqiauri N. Innovation. Tbilisi, 2015. p., XIX.

*Shalimova N. DSc., prof.,
Kuzmenko H. PhD, assoc.prof.
Central Ukrainian National Technical University, Ukraine*

THE SYSTEM OF TAX RELATIONS IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL COMPARISONS: EFFECTIVENESS AND INFORMATION TRANSPARENCY

Statement of the problem. In the conditions of the development of market relations, many decisions of the legislative and executive authorities and businesses are inaccurate and false due to the lack of reliable and complete information. The development of entrepreneurship and creating a favourable environment for its functioning is a priority of the state, as "an invisible hand of the market" does not always provide essential and equal conditions. The importance of assessing the conditions and their comparability worldwide are crucial for investors, creditors and other interested parties ("stakeholders") because they are interested in the state of development, specific conditions and protection of their interests.

Among the areas of evaluation much emphasis is put on tax system. One of the indicators of the ease of doing business in the world is the international rankings which include the assessment of the taxation system of the country. The most popular international ranking assessing the ease of doing business in the world recently is "Doing Business" index which is prepared by The World Bank Group and is promulgated at <http://www.doingbusiness.org.ua>.

In order to improve business climate in Ukraine and Ukraine's position in the ranking of Doing Business, the Ministry of Economic Development together with the Better Regulation Delivery Office developed a roadmap which consists of 43 issues. The implementation of the issues should bring Ukraine in the top 20 countries with the best business climate according the World Bank in 2017 (Doing Business 2018). The roadmap was approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine №1406 on December 16, 2015 [2].

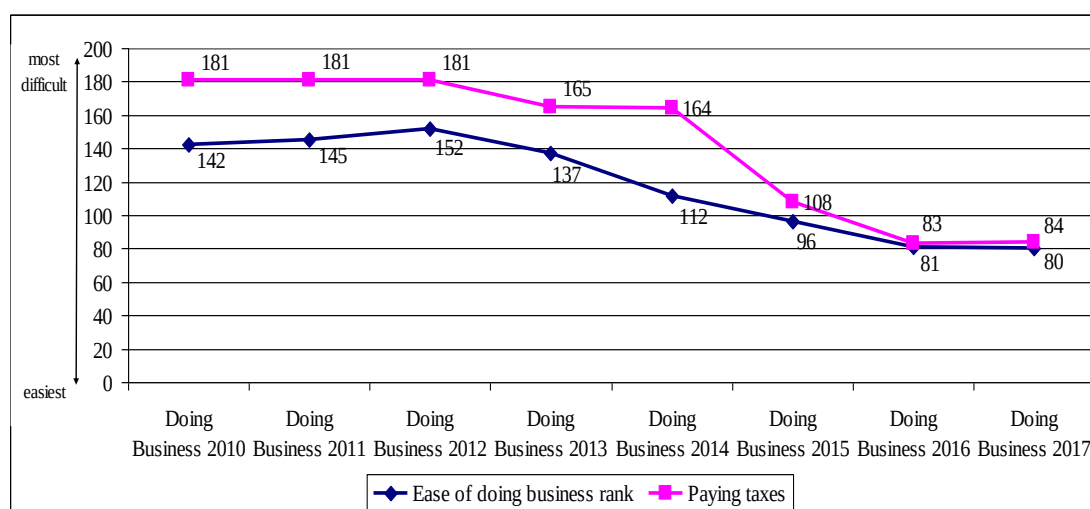
The "Paying Taxes" indicator which is an important component of the ranking is additionally published in separate reports "Paying Taxes" which are compiled by the World Bank in collaboration with the auditing firm PricewaterhouseCoopers (PwC) to assess the quality of the tax system for business and are officially published on the website <http://www.pwc.com>.

The purpose of the study is the appropriate investigation of the Ukraine's place in the international rankings with a focus on the assessment of the taxation system as an important and integral part of the business environment, analysis of comparative characteristics of Ukraine's position among other countries by the international "Doing Business" and "Paying Taxes" rankings and definition of ways of providing the informative transparency in the sphere of tax relations.

Main material. "Doing Business" is the ranking which has existed since 2003 and is usually published in autumn. The number of countries covered by the ranking is constantly increasing: 2004 – 133, 2005 – 145, 2006 – 155, 2007 – 175, 2008 – 178, 2009 – 181, 2010-2012 – 183, 2013 – 185, 2014-2016 – 189, 2017 – 190. The studies indicate not only the problems that hold back business development but determine the cause and include

recommendations on the necessary reforms. Currently the ranking consist of 11 indicators including ten major and one extra. The additional indicator (11) describes the state of the labour market regulation, and its specificity is that it is not included in comprising the overall ranking (in 2011 a similar indicator was part of the main indicators).

According to the report of 2017 Ukraine ranks 80 among 190 countries rated by "Doing Business – 2017" (Figure 1) which is one position higher in comparison with the rating of "Doing Business – 2016". The leader is New Zealand. According to the average estimates of experts of the World Bank one point in the ranking of "Doing Business" brings the country about 500-600 million US Dollars of investments.

Source: summarised on the basis of the official data of the website <http://doingbusiness.org>.

Figure 1. Ranks of Ukraine in "Doing Business"

In comparison with 2016 Ukraine improved its positions by the following indicators: (1) starting a business – from 24 to 20; getting electricity – from 140 to 130; (3) protecting minority investors – from 101 to 70; (4) enforcing contracts – from 93 to 81. The report of "Doing Business – 2017" highlights the reforms made in Ukraine in the spheres of protecting minority investors and enforcing contracts. But there are spheres in which indicators lowered or stayed at the same positions. They are: (1) paying taxes – from 83 to 84; (2) trading across borders – ifrom 110 to 115; (3) resolving insolvency – from 148 to 150; (4) registering property – from 62 to 63; (5) getting credit – from 19 to 20; (6) dealing with construction permits – from 137 to 140. At the same time the report shows that it is necessary to implement reforms of deregulation because Ukraine is considerably behind the neighbouring countries: Georgia holds the 16th place, Poland – 24, Romania – 36, Belarus – 37, Hungary – 41, Moldova – 44, Azerbaijan - 65 and Turkey – 69.

In the report "Doing Business-2017" Ukraine, Azerbaijan and Georgia are in the group of countries "Europe & Central Asia" which covers 25 countries. The indicators of the countries with this mini-ranking are presented in Table 1.

Table 1.

Indicators of Ukraine, Georgia and Azerbaijan in the ranking of "Doing Business – 2017"

Indicator	Georgia	Azerbaijan	Ukraine
<i>Population</i>	3,679,000	9,651,349	45,198,200
<i>GNI per capita (US\$)</i>	4,160	6,560	2,620
Among all countries			
<i>Ease of doing business rank</i>	16	44	80
Starting a business	8	5	20
Dealing with construction permits	8	127	140
Getting electricity	39	105	130
Registering property	3	22	63
Getting credit	7	118	20
Protecting minority investors	7	32	70
<i>Paying taxes</i>	22	40	84
Trading across borders	54	83	115
Enforcing contracts	16	44	81
Resolving insolvency	106	86	150
Among group of countries "Europe & Central Asia"			
<i>Ease of doing business rank</i>	3	18	22
Starting a business	3	2	6
Dealing with construction permits	1	18	21
Getting electricity	5	17	20
Registering property	2	9	18
Getting credit	2	23	6
Protecting minority investors	2	10	22
<i>Paying taxes</i>	4	7	19
Trading across borders	17	20	21
Enforcing contracts	5	14	22
Resolving insolvency	19	18	24

Source: summarised on the basis of reports of Doing Business – 2017.

Georgia is ahead of Ukraine by all indicators. Azerbaijan is ahead of Ukraine by almost all indicators except "Getting Credit".

Georgia ranks the 3rd among the countries of Europe & Central Asia giving upper places only to Macedonia & Latvia. Azerbaijan holds 18th place. Ukraine holds the 22nd place being ahead only of Bosnia and Herzegovina, Uzbekistan and Tajikistan. Over 10 indicators position Georgia in the top five. Only by two indicators (resolving insolvency and trading across borders) Georgia holds the lowest position. Ukraine, by contrast, only by two indicators (starting a business and getting credit) holds high positions. Azerbaijan holds high position by three indicators (starting business, paying taxes and registering property).

Rating of "Paying Taxes" evaluates tax burden of an average enterprise in terms of administration and payment of corporate income tax, social contributions, taxes withheld from the income of employees, property taxes, taxes on transfer of property, taxes on

dividends and other obligatory payments which have to be paid by business. In addition, the analysis is made on the information on the frequency of submission of tax returns and payment of taxes, as well as the time required to perform tax obligations by business. The ranking also includes the assessment of the processes that follow tax payments, in particular tax audits, receiving budgetary claims, administrative appeals, which allows making a detailed analysis of tax systems.

The indicator "Paying Taxes" is evaluated by the following parameters:

- the number of payments, which measures the frequency with which the company has to file and pay different types of taxes and contributions, adjusted for the manner in which those filings and payments are made;
- total tax rate (the measure of tax cost, the total of all taxes borne as a percentage of commercial profit);
- the time to comply with the three main taxes (corporate income taxes, labour taxes and mandatory contributions, and consumption taxes) which captures the time required to prepare, file and pay each tax type;
- post-filing index, based on four equally weighted components: (1) time to comply with a VAT refund (hours); (2) time to obtain a VAT refund (weeks); (3) time to comply with a CIT audit (hours); (4) time to complete a CIT audit (weeks).

The comparison of Ukraine with other countries and groups of countries (Table 2) shows that Ukraine has favourable conditions by the indicators such as "Number of tax payments" and "Post-filing index" but too much time for calculation and payment of taxes and a relatively high overall tax rate.

Table 2.

Comparison of the indicators of Ukraine by the indicator "Paying Taxes" with other countries and group of countries

Indicator	Ukraine	Europe and Central Asia (25 countries)	OECD high income (32 countries)	New Zealand (leader of Doing Business)	Georgia	Azerbaijan
Rank of "Paying Taxes" among all countries	84	-	-	11	22	40
Number of tax payments	5.0	17.6	10.9	7.0	5.0	6.0
Time for calculation and tax payments	355.5	221.5	163.4	152.0	270.0	195.0
Overall tax rate (% of income before taxation)	51.9	33.8	40.	34.3	16.4	39.8
Post-filing index (0-100)	79.3	71.9	85.1	96.,9	87.,2	81.00

Source: summarised on the basis of reports of Doing Business – 2017 and Paying Taxes – 2017, official data of the website: <http://doingbusiness.org/>; <http://www.pwc.com/gx/en/services/tax/paying-taxes-2017>.

In the report of "Paying Taxes 2017" Ukraine, Azerbaijan and Georgia are analysed in comparison with 19 countries of Central Asia & Eastern Europe (Table 3).

Table 3.

Components of Post-filling index of the countries of Central Asia& Eastern Europe

Indicator	Ukraine	Georgia	Azerbaija	Serbia (easiest)	Turkey (most difficult)
<i>Post-filling index</i>	79.3	87.2	81.0	94.0	3.9
<i>Components:</i>					
1. VAT compliance time (hours)	16.0	20.5	7.5	4.0	No refund
2. VAT waiting time (weeks)	28.2	8.5	21.2	8.2	No refund
3. CIT audit compliance time (hours)	3.0	1.5	10.0	5.0	47.5
4. CIT audit completion time (weeks).	0.0	0.0	3.4	0.0	32.1

Source: summarised on the basis of the report of Paying Taxes – 2017, official data of the website: <http://www.pwc.com/gx/en/services/tax/paying-taxes-2017>.

Among these countries Ukraine has the lowest number of tax payments (including Georgia) which is 5. Other countries have more payments: from 6 (Azerbaijan) to 51 (Kyrgyzstan). The total tax rate in Ukraine is one of the highest which is 51.9% (ahead of Ukraine only Belarus – 54.8% and Tajikistan – 65.2%). In Georgia, the total tax rate is 16.4%. In Azerbaijan, the total tax rate is higher – 39.8%. Index of calculation of taxes is one of the highest in Ukraine and equals 355.5 (the indices are higher only in Bosnia and Herzegovina – 411 hours). But this index (270 hours) is also high in Georgia. In Azerbaijan, this index is lower (195.0 hours). According to the index of procedures after reporting Ukraine is on 79.3 position of this mini-ranking. Georgia and Azerbaijan has a better index (87.2 and 81.0 accordingly) due to the following factors.

As noted in the report "Paying Taxes 2017" average companies in the world spend 251 hours on tax calculation, preparation of reports and payments, perform 25 payments at an average total tax rate of 40.6% of income before taxation. Indicators of mini-ranking of the EU countries are: (1) general tax rate: from 20.8% (Luxembourg) to 62.8% (France); (2) time for calculation and payment of taxes: from 52 hours (San Marino) to 453 (Bulgaria); (3) number of payments: 4 (Norway) to 31 (Croatia); (4) index of procedures after reporting: from 48.4 (Italy) to 98.6 (San Marino).

If the assessment of an economy of "Paying Taxes" indicator increased or decreased by 2% or more to the extreme limit, the changes in tax legislation that led to it can be qualified as a reform. Moreover, these reforms fall into two categories: reforms that simplify business and reforms that complicate business. Since 2004 there have been 443 reforms in the tax area in the world. The reforms were aimed at doing business easier.

The positive indicators should be considered critically. In 2010 Ukraine was on the 181 position in the ranking "Paying Taxes", and it was almost the worst among the countries of the world. The main negative factors that determined the low competitive position of the Ukrainian tax system were: (1) instability, internal contradictions and inconsistencies in tax legislation; (2) high tax burden on business; (3) misallocation of tax burden among factors of production; (4) complexity of tax administration; (5) indiscriminate and unjustified tax

privileges and exemptions which increase the tax burden on efficient companies that honestly pay taxes [6, p. 11-13].

In 2015 Ukraine held the 108th position. This increase was due to the reforms in the tax sphere, adoption of the Tax Code and its reforming in 2015. The most significant improvements include the following: (1) introduction of potentially effective set of tax incentives and stimuli for business support; (2) establishment of the mechanism for automatic reimbursement of VAT; (3) building up tax service centres that will provide a more comfortable environment for taxpayers; (4) formation of electronic channels of communication with taxpayers; (5) reducing the number of regulatory organisations; (6) reducing social security payments and reduction of the amount of reporting [7].

It is necessary to consider the problems of information transparency in the sphere of tax relations. Information transparency involves many aspects but the main two aspects are effective operating information infrastructure of the market and a tried and tested mechanism of information disclosure by the participants in this market.

Financial reports should satisfy interests of its users to the fullest extent. According to Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" (1999) the main objective of statutory regulation of accounting and financial reports is formation the uniform rules of accounting and reporting as a means of guarantee and protection of user's interests. Information needs of users are various and comprises interests in the sphere of appropriation, sale and holding of securities, participating in the capital of enterprise, estimation of quality of management, ability of enterprise to execute the obligations, to material well-being of obligations of enterprise, determination of sum of dividends, that is subject distribution, adjusting of activity of enterprise and others like that. In accordance with these informative needs, it is necessary to determine informative possibilities of the financial reporting, that is possibility to satisfy them and volume of their accomplishment. Among these needs certain references to the informative requirements in the sphere of tax relations are absent, although implicit is circumstance that the important aspect of estimation of the financial state of enterprise must be an estimation of its tax potential and state of calculations with a budget.

It is reasonable to include a separate section "Characteristics of performance of the duties as a taxpayer and following the rights" in the notes to the annual financial reporting in which there can be highlighted three tables: Table 1 "Qualitative characteristics of taxation at a company"; Table 2 "Characteristics of accrued and paid taxes (fees and charges), financial sanctions in the financial year"; Table 3 "The results of verification of the state of payments with the budget with the authority of the State Tax Service".

Approximate list of the generalized groups of indexes, which should be included into the first table, it should be formed taking into account the requirements of the Tax Code of Ukraine. Accordingly, they should provide the following information: (1) characteristics of a company as a taxpayer; (2) the content and structure of commitments of payments to the budget and state trust funds for taxes, fees and charges; (3) the content and structure of receivables for payments to the budget; (4) tax advising; (5) checks of the regulatory authorities; (6) tax notices – the decisions; (7) administrative appeal procedures and judicial processes regarding tax matters; (8) tax requirements; (9) tax pledge; (10) the administrative seizure of property; (11) installment and deferred cash commitments or tax debt; (12) hopeless tax debt. For example, in relation to such specific situation, as an administrative seizure of property, it is important to provide the following disclosures: (1) the fact of receipt of decision of the seizure of property and inventory of the property; (2) the property which has the imposed administrative detention including that which is imposed on full or conditional administrative detention; (3) the fact of appeal by a company the decision of the head of state fiscal authorities to seize property in administrative or judicial proceedings; (4)

the fact and the grounds for termination of administrative seizure of the property of a taxpayer.

Conclusions. Recent years the number of business entities decreases despite the fact that Ukraine's position in the international rankings (including "Doing Business" and "Paying Taxes") increases. The further increasing of the ranking of our country in the world economy in general and in different areas in particular (trade, financial, social, etc.) is impossible without forming a solid basis for internal development which is provided by the taxation system. Despite some positive changes Ukraine has the potential to improve institutional, administrative and economic instruments in this sphere. However, it is important to avoid activities that "artificially" increase the ranking of the country without real improvement in the area as this may adversely affect the image and reputation of the country causing distrust of the governance and regulation.

The content of financial reporting in regards of information disclosure about the place of a business in a complex system of tax relations does not fully meet the information needs of its users, its qualitative characteristics and principles of preparation. The model of a normative regulation of accounting, used in Ukraine, clearly establishes the formats of all components of the financial reporting and the list of items. That is why basic information about the quality characteristics of tax relations of a company should appear in the notes to financial reporting as additional one and take into account the requirements of materiality. The above-mentioned proposals will increase the level of information completeness of financial reporting and will help its users to make a validated assessment of the financial condition and fiscal capability of a particular company.

References

1. Site of Rating "Doing Business". <http://doingbusiness.org>
2. Order of Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of an action plan for the implementation of best practices and effective quality control, reflected in the World Bank Group methodology for ranking" Doing Business "for 2016" of December 16, 2015. <http://zakon5.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1406-2015-p> [in Ukrainian].
3. Site of PricewaterhouseCoopers (PwC). <http://www.pwc.com>
4. Doing Business 2017. <http://www.doingbusiness.org>. Retrieved from <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB17-Report.pdf> [in English].
5. Paying Taxes 2017. <http://pwc.com>. Retrieved from <http://pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2017.pdf> [in English].
6. Pokryshka, D., Zhalilo, Ya., Liapin, D., Belinsky, Ya., Moldovan, O., & Skyba, M. (2010). *Mechanisms of development of entrepreneurship in the conditions of post-crisis recovery of economy of Ukraine*. Kyiv: NISR <http://www.niss.gov.ua>. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/pokryshka_m_r-47e13.pdf [in Ukrainian].
7. Moldovan, O. (2014). Creation of a Favorable Fiscal Climate for Business Activities in the Ukraine: Main Problems and Ways of Overcoming. *Economic Bulletin of Donbas*, №2 (36). 98-104. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/88584/14-Moldovan.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine". (1999). (as amended). <http://zakon.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14> [in Ukrainian].
9. Tax Code of Ukraine. (2010). (as amended). <http://zakon2.rada.gov.ua> Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

Əliyeva Ş.T. dos.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

UOT 331.5

KADR AXICILIĞI SOSIAL DAVRANIŞIN BİR NÖVÜ KİMİ

Açar sözlər: sosial davranış, mexanizm, tələbat, motiv, maraq, faktiki kadr axıcılığı, potensial kadr axıcılığı, metod.

Ключевые слова: социальное поведение, механизм, потребность, мотивация, интерес, фактическая текучесть кадров, потенциальная текучесть кадров, метод.

Keywords: social behavior, mechanism, need, motivation, interest, actual turnover, potential turnover, method.

“İnsanlar tarixi inkişafın bütün mərhələlərində ictimai istehsal prosesinin aparıcı qüvvəsi olub, cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin başlıca və ən inqilabçı ünsürünü təşkil edir” [1, səh.10]. Müasir istehsal prosesi isə insan amilinin rolunun getdikcə artması ilə xarakterizə olunur. Bununla əlaqədar olaraq insan kapitalına yatırımların məbləği də ilbəil artmağa doğru meyl edir. Təbiidir ki, belə bir şəraitdə hər bir müəssisə mövcud kadr potensialından daha səmərəli istifadə etməyə can atır ki, bu da digər amillərlə yanaşı, kadrların sabitlik səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların axıcılığının azaldılması sayəsində reallaşdırıla bilər. Kadr axıcılığı müəssisənin sabit və səmərəli fəaliyyətinə, texniki-iqtisadi göstəricilərinin səviyyəsinə mənfi təsir etməklə yanaşı, onun işgüzar imicini də zədləyir. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, daimi, sabit kadrların yaradılması məqsəd olmamalı, əmək məhsuldarlığının, istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına və istehsal prosesində insanın hərtərəfli inkişafına imkan yaradan amil rolunu oynamalıdır.

Kadr axıcılığı həm müəssisənin, həm də işçilərin fəaliyyəti ilə əlaqədar olan çoxsaylı amillərin təsiri nəticəsində baş verən mürəkkəb prosesdir. Hər bir müəssisə, hətta eyni sahəyə daxil olanlar, özünün, kadr axıcılığı prosesinin xüsusiyyətlərini müəyyən edən, spesifik istehsal və sosial əlamətlərinə malikdir. Ona görə də, kadr axıcılığının azaldılması üçün bir müəssisədə əldə edilmiş nəticələri və irəli sürülmüş tövsiyələri mexaniki olaraq digər (hətta oxşar) müəssisələrə şamil etmək olmaz. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, müxtəlif amillərin, şəraitin təsiri nəticəsində kadr axıcılığı prosesi qısa müddət ərzində dəyişə bilər. Ona görə də kadr axıcılığı prosesini sistemativ olaraq tədqiq etmək, onun qarşısının alınması, heç olmasa səviyyəsinin aşağı salınması üçün profilaktik tədbirlər həyata keçirmək lazımdır.

Kadr axıcılığının azaldılması üçün ilk növbədə onun “mexanizmi”ni, başqa sözlə, insanın sosial davranışının ümumi sxemini öyrənmək lazımdır. İnsanın sosial davranışının ümumi sxemini qısa olaraq aşağıdakı formada təqdim etmək olar: tələbatlar-mənafe-lər-motivlər.

Tələbatlar - insanın sosial davranışının hərəkətverici qüvvəsidir. Onlar insanın normal həyat fəaliyyəti üçün müxtəlif nemətlərin təkrar istehsalını zəruri edən obyektiv amillərin təsiri altında formalaşır. “Mənafe-lərlə tələbat arasında birbaşa əlaqə vardır, mənafe tələbatın ifadəsidir; bu baxımdan tələbat da, mənafe də obyektiv bir prosesdir. Mənafe-lər sadəcə olaraq dərk edilmiş tələbatdır, tələbat insanın ictimai mühitə birbaşa olan münasi-

bətidir, mənafe isə tələbatın dərk olunmasıdır” [3, səh.501]. Beləliklə, “*tələbat*” anlayışı “*mənafe*” anlayışı ilə üzvi surətdə bağlıdır və bu, insanın hansısa tələbatını dərk etməsi kimi başa düşülməlidir. İnsan davranışını mənafeyinə uyğun olaraq həyata keçirir və məqsədi öz mənfeyini reallaşdırmağa nail olmaqdır. İnsanın öz davranışına münasibəti, öz məqsədinin izah edilməsi isə onun davranış *motividir*. “Məhz motivlərin köməyiylə işçilər müxtəlif əmək situasiyalarında öz davranışlarını təsdiq edir və müəyyənləşdirir” [2, səh.175].

İnsanın sosial davranışının qeyd edilən sxemi ilk baxışda sadə görünsə də, əslində çoxsaylı problemləri özündə ehtiva edir. İlk növbədə tələbatların, onların formalaşmasının və dəyişməsinin qanunauyğunluqları müəyyən edilməlidir. İnsanın tələbatları material, mədəni və onların şəxsiyyətinə aid edilən tələbatlara (hörmətə, tanınmaya, nüfuz sahibi olmağa, vəzifə pillələri üzrə irəliləməyə, ixtisasını təkmilləşdirməyə, dostluq etməyə, ünsiyyət saxlamağa və s. can atmağa) ayrılır. Bu tələbatlar ilk növbədə bilavasitə əmək prosesində, əmək vasitəsilə təmin edilir və insanın istehsal prosesində davranışının aydınlaşdırılmasına birbaşa təsir edir.

İnsanın ailə-məişət problemlərinin, istirahəti ilə bağlı məsələlərin həllində əhəmiyyətli rol oynayan əmək haqqının səviyyəsi, təhsilinin, ixtisasının artırılması, nüfuz sahibi olmaq, vəzifə pillələri üzrə irəliləmək, dostluq etmək, ünsiyyət saxlamaq imkanları əsasən müəssisədən asılıdır. Ona görə də, təsadüfə deyil ki, işçi öz həyatı planlarının gerçəkləşdirilməsini bilavasitə çalışdığı müəssisə ilə bağlayır. İşçinin çalışdığı müəssisə ilə qarşılıqlı münasibətlərinin xüsusiyyətləri buradan irəli gəlir. Təcrübə göstərir ki, işçilərin müəssisəyə qarşı tələblərini xarakterizə edən parametrlərin məcmusu, müəssisənin işçilərə qarşı tələblərini xarakterizə edən parametrlərin məcmusundan bir qayda olaraq çox olur. Eyni zamanda, müəssisənin işçilərə qarşı tələbləri daha sərt və az çevik olur. Müəssisə işçilərə olan tələbatını müxtəlif işçilərlə təmin edə bildiyindən çox zaman onların tələbatlarına biganə qalır, nəzərə almır. Beləliklə də, mənafelərin uyğunluğu dərəcəsini müəyyən edən tərəf işçilər olur.

Tələbatların insanların davranış tərzinə təsirinin müəyyən edilməsi üçün onların ümumi sayını və təsnifatını bilmək kifayət deyildir. Müəyyən etmək lazımdır ki, konkret şəraitdə, konkret qrup işçilər üçün hansı tələbatlar birinci dərəcəli, hansılar ikinci dərəcəlidir, hansılar əsas, hansılar isə onlarla əlaqədar olanlardır. Bununla yanaşı, ayrı-ayrı işçilərin, işçi qruplarının tələbatlarının və mənafeələrinin müxtəlifliyi də nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Beləliklə, göründüyü kimi, insanın sosial davranışının formalaşması prosesi mürəkkəb və uzun sürən prosesdir. Bu eyni zamanda, təkcə insanın xarakterindən, psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı deyil, həm də qəbul edilən qərarların xarakterindən, onların insan üçün vaciblik dərəcəsindən asılıdır.

İş yerinin dəyişilməsi insanın əmək həyatında vacib hadisədir, ona görə də belə qərarın qəbul edilməsi tədricən baş verir (təcrübədə belə qərarın ani qəbul edilməsi hallarına da rast gəlinir). İş yerinin dəyişilməsi haqqında qərarın çoxsaylı amillərin təsiri altında tədricən qəbul edilməsi nəinki kadr axınçılığının nəticəsinin (öz xahişi ilə iş yerini tərk etmənin), eləcə də, bu qərarın qəbul edilməsinin formalaşması “mexanizminin” öyrənilməsini tələb edir. Yalnız bu yolla istehsal kollektivində kadr axıcılığını doğuran səbəbləri öyrənmək, bu prosesə təsir edən obyektiv və subyektiv amilləri müəyyən etmək və onun tənzimlənməsi üçün daha səmərəli tədbirlər müəyyən edib həyata keçirmək olar.

İş yerini tərk etmək haqqında qərarın qəbul edilməsi müxtəlif mərhələlərdən keçir. Müəssisənin fəaliyyətinin hansısa tərəfindən narazı qalmaq hələ iş yerini tərk etmək haqqında qərarın qəbul edilməsinə gətirib çıxarmır. Belə olsaydı, müəssisə kollektivini iki qütbə ayırmaq olardı: öz xahişi ilə işdən gedənlərə və bu hərəkəti müəyyən zaman kəsiyindən sonra reallaşdırmaq istəyənlərə. Real həyatda belə vəziyyətə rast gəlinmir. Hər bir müəssisədə onu tərk etməyə hazırlaşmayan kadr potensialı həmişə mövcud olur. Ancaq bu o demək deyildir ki, onlar hər şeylə razıdırlar.

Müəssisənin fəaliyyətinin bu və ya digər tərəfindən narazılığın səbəbləri və nəticələri müxtəlif ola bilər. Müəssisənin işçiləri, xüsusilə də az fasiləsiz iş stajına malik olanlar arasında kollektivə tam uyuşmayanlar ola bilər. Müəssisə, onun istehsal və məişət problemlərinin həllində real imkanları haqqında kifayət qədər informasiyaya malik olmayanlar, xüsusilə gənclər, başqa müəssisəyə keçdikdə daha yaxşı perspektivlər əldə edəcəklərinə ümid edirlər. Belələri hələlik iş yerini tərk etmək haqqında düşünmürlər, ancaq müəssisəyə qarşı iradlar, narazılıqlar meydana çıxdıqda onlar situasiyadan çıxmaq yolunu iş yerini tərk etməkdə görürlər.

Beləliklə, işçilərin öz tələbatlarının ödənilməsi üçün müəssisənin imkanlarına münasibətindən asılı olaraq iş yerindən narazılığının yaranmasını bir neçə mərhələyə ayırmaq olar. Birinci mərhələdə mövcud iş yerindəki üstünliklərlə müqayisədə o qədər də əhəmiyyəti olmayan iradlar, narazılıqlar meydana gəlir. İkinci mərhələdə əhəmiyyətsiz iradların, narazılıqların əhəmiyyətli iradlara və narazılıqlara çevrilməsi prosesi başlayır. Bu iradların və narazılıqların həll edilməsində müəssisənin rolunun qiymətləndirilməsindən asılı olaraq bəzilərində iş yerinin tərk edilməsi haqqında fikirlərin formalaşması mərhələsi, digərlərində iradların və narazılıqların daha da dərinləşməsi mərhələsi başlayır. Üçüncü mərhələdə bəziləri üçün iş yerinin tərk edilməsi haqqında fikirlər onun reallaşdırılması haqqında qərarın qəbul edilməsi ilə yekunlaşır, digərləri üçün bu haqda fikirlərin formalaşması mərhələsi başlayır. Nəhayət dördüncü mərhələdə axırıncıların- iş yerinin tərk edilməsi haqqında fikirləşənlərin iş yerini tərk etməsi faktı baş verir.

İradların və narazılıqların meydana gəlməsi nəticəsində iş yerinin tərk edilməsi haqqında fikirlərin formalaşması mərhələsi *potensial kadr axıcılığı*, bu fikirlərin həyata keçirilməsi - iş yerinin tərk edilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi mərhələsi isə *faktiki kadr axıcılığı* adlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, iş yerinin tərk edilməsinin qeyd edilən mərhələlərini yalnız öz xahişi ilə işdən çıxanlar keçirlər. Hər bir müəssisədə belələrinin sayı, bir qayda olaraq, narazıların ümumi sayından az olur. İşçilərin çoxu üçün müəssisənin fəaliyyəti və öz tələbatlarının ödənilməsi səviyyəsi ilə bağlı iradlar və narazılıqlar qeyd edilən mərhələlərin birində sona çatır və bu, müəssisənin işçilərin istəklərinə tez və səmərəli reaksiya vermə dərəcəsindən asılı olur.

Faktiki kadr axıcılığının səbəblərinin öyrənilməsi müəssisə üçün o qədər də çətinlik yaratmır. Bunun üçün öz xahişi ilə işdən çıxanların bu qərara gəlmələrinin səbəbləri və motivləri haqqında fikirlərinin öyrənilməsi və uçota alınması yetərlidir. Potensial kadr axıcılığı öyrənilərkən də iş yerini tərk etmək istəyənlərin və onların motivlərinin aşkar edilməsi ilə yanaşı, bu haqda fikirləşmələrinin səbəbləri aşkara çıxarılmalıdır. Bu isə istehsal həyatının əsas cəhətlərinə işçilərin münasibətinin müfəssəl surətdə öyrənilməsini zəruri edir.

Yalnız belə tədqiqatların nəticəsində istehsal kollektivi arasında sabit işçiləri qeyri-sabit işçilərdən fərqləndirmək, potensial kadr axıcılığının səviyyəsini müəyyən etmək, eləcə də müəssisənin fəaliyyətinin hansı cəhətlərinin işçiləri qane etdiyini, hansıların qane etmədiyini müəyyənləşdirmək, beləliklə də işçilərin iş yerinə münasibətlərini müəyyən etmək olar.

Kadr axıcılığı istehsal kollektivinin fəaliyyətində meydana çıxan sosial münasibətlərin və proseslərin nəticəsidir. Ona görə də, bu münasibətlərin və proseslərin mahiyyətini və fəaliyyət mexanizmini başa düşmək, nəhayət, onlara lazımi istiqamətlərdə səmərəli təsir etmək üçün onların səbəblərini, mənbəyini tədqiq etmək, onlara əsaslı şəkildə təsir etmək üçün tədbirlər sistemi hazırlamaq və beləliklə də kadr axıcılığı prosesinə təsir etmək lazımdır.

Potensial kadr axıcılığının tədqiq edilməsi münaqişələrin meydana çıxmasının səbəbləri və bu səbəblərin aradan qaldırılması üçün müəssisənin imkanları haqqında müfəssəl informasiya əldə etməyə imkan verir. Potensial kadr axıcılığının öyrənilməsi üçün tədqiqatların aparılmasının böyük praktiki əhəmiyyəti vardır. Faktiki kadr axıcılığı onu göstərir ki, işçi öz tələbatlarının bu müəssisədə ödəniləcəyinə artıq əmin deyil. Amma bu hələ müəssisənin doğrudan da belə imkanlara malik olmadığına dəlalat etmir. Potensial kadr axıcılığının öyrənilməsi müəssisəyə imkan verir ki, onun həll etmək iqtidarında olduğu səbəblər üzündən işçinin işdən getməsinin qarşısını alsın.

İş yerinin tərk edilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsinin motivlərinin və təxmin edilən istiqamətlərinin təhlili işçilər tərəfindən müəssisənin onların tələbatlarının nə dərəcədə və hansı mövqelər üzrə ödənilməsi imkanları barədə fikirlərini öyrənməyə imkan verir. Bir qayda olaraq hər bir işçi çalışdığı müəssisənin real imkanları haqqında kifayət qədər məlumatla malik olur və öz davranışını da buna görə müəyyənləşdirir.

Təcrübə göstərir ki, iri müəssisələr işçilərin tələbatlarının ödənilməsi üçün daha böyük imkanlara malik olurlar. Bir çox hallarda iri müəssisələrin tərkibində oxşar, ancaq əmək şəraitinə, əl əməyinin mexanikləşdirilməsi və əməkhaqqının səviyyəsinə, rəhbərliklə işçilər arasındakı münasibətlərə görə fərqlənən iş yerləri mövcud olur. Belə vəziyyətin mövcudluğunun nəticəsində işçilərin tək-cə istehsalın tələbatına uyğun deyil, həm də şəxsi təşəbbüsləri ilə müəssisə daxili yerdəyişməsi baş verir. Müəssisə daxilində işçilərin yerdəyişməsi meydana çıxan narazılıqların aradan qaldırılmasının səmərəli metodu kimi müəyyən məqsədlərə nail olmağa da imkan verir. Bu işçilərin müəssisədaxili yerdəyişməsini kadr axıcılığı ilə mübarizənin təsirli üsullarından biri hesab etməyə əsas verir.

Faktiki və potensial kadr axıcılığının müqayisəsi göstərir ki, potensial kadr axıcılığının səviyyəsi faktiki kadr axıcılığının səviyyəsindən bir qayda olaraq yüksək olur və bu təbiiidir. Məsələn, ondadır ki, iş yerini tərk etmək istəyənlərin bir çoxu bu və ya digər obyektiv və subyektiv səbəblərdən istəklərini reallaşdırmırlar. İş yerinin tərk edilməsi ilə bağlı ciddi qərar qəbul etməmişdən öncə insan onun nəticələri haqqında fikirləşir: iş yerinin dəyişməsi onun istəklərinə və arzularına nə dərəcədə cavab verir; bu addım nə dərəcədə risklidir və iş yerinin dəyişməsi nə qədər zaman tələb edəcək, vəsait xərcinə, əsəb gərginliyinə səbəb olacaq və s. Bəzən məlum olur ki, yeni iş yerində gözlənilən üstünlüklər iş yerinin dəyişilməsi ilə bağlı xərcləri qarşılamır. Bəzi hallarda isə hansısa bir məqsədə nail olunması arzuolunmaz nəticələr üzündən sıxıntılar yaradır ki, bu da iş yerinin dəyişilməsinin məqsədəuyğunluğunu şübhə altına alır.

Potensial kadr axıcılığının faktiki kadr axıcılığına çevrilməsi yeni iş yerlərinin seçim imkanlarından da asılıdır. Yeni iş yerinin seçim imkanı azdırsa iş yerini tərk etmək arzusu reallaşmaya bilər. Hətta yeni iş yeri əvvəlkindən daha sərfəli olduğu halda da iş yerinin dəyişilməsi istəyi reallaşmaya bilər. İş yerinin dəyişilməsi müxtəlif cür xərclərlə əlaqədar olduğundan işçi elə hesab edə bilər ki, iş yerinin dəyişməsi sərfəli deyil və istəyini reallaşdırmaz. Bu o hallarda ola bilər ki, yeni iş yeri əvvəlkinə nisbətən yaşayış yerindən xeyli uzaqda olsun və bununla əlaqədar olaraq işə getmək və evə qayıtmaq daha çox vaxt və vəsait xərci tələb etsin.

İş yerinin dəyişməsi zamanı başqa xarakterli hallar da meydana çıxır. İş yerinin dəyişilməsi zərurəti bəzi insanları qorxudur. Yeni şəraitə adaptasiya prosesi çox zaman nəinki çətin, hətta ağır olduğundan bəzi insanlar öz xüsusiyyətlərindəki bu xüsusiyyəti nəzərə almalı olurlar. Bununla yanaşı, elə kateqoriyalı insanlar vardır ki, iş yerinin dəyişilməsi onlarda nəinki heç bir çətinlik yaratmır, hətta həyatı əhəmiyyət daşıyır.

Nəhayət, potensial kadr axıcılığının faktiki kadr axıcılığına çevrilməsində vakant iş yerləri və onların xüsusiyyətləri haqqında kütləvi informasiya vasitələrində verilən informasiyaların da xüsusi rolu vardır. Bu informasiyaların operativliyi, doğruluğu və əhatəliliyi insanlara öz iş yerləri ilə reklam olunan iş yerlərini müqayisə etməyə imkan yaradır. Müqayisənin nəticəsində yerdəyişmə ilə bağlı müvafiq qərarlar verilir və bu qərarların reallaşdırılması üçün praktiki addımlar atılır.

Beləliklə, informasiya kadr axıcılığını həm stimullaşdırır, həm də ləngidə bilər. Real həyatda işçinin istəklərinə uyğun vakant iş yerləri haqqında informasiyalar çox zaman operativ və dolğun olmur, ona görə də o, yeni, münasib iş yerinin axtarışına xeyli zaman sərf etməli olur. Bu səbəbdən əhali arasında qeyri-formal informasiya kanalları - dostların, qohumların, tanışların məsləhəti-daha çox populyarlığa malikdir.

İşçinin iş yerini tərk etməsi müəssisənin maraqları nöqtəyi-nəzərindən ümumiyyətlə arzu edilən hal deyil (əmək intizamının mütəmadi olaraq pozulması nəticəsində işçilərin azad edilməsi halları istisna olmaqla). Ona görə də müəssisə kadr axıcılığının azaldılması, onların sabitlik səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün bütün imkanlarını səfərbər etməlidir. Təbii ki, bunun üçün ilk növbədə kadr axıcılığının səbəbləri tədqiq edilməlidir. Təcrübə göstərir ki, müəssisələrin bir çox işçiləri, xüsusilə də işçilərlə gündəlik təmasda olan, onların tələbatları və maraqları ilə üzləşən kadrlar şöbəsinin və istehsal kollektivlərinin rəhbərləri hesab edirlər ki, onlar kollektivin əhval-ruhiyyəsi, ayrı-ayrı işçi qruplarının müəssisənin istehsal və ictimai həyatının müxtəlif tərəflərinə dair münasibətləri haqqında kifayət qədər informasiyalara malikdirlər, ona görə də xüsusi tədqiqatların aparılmasına ehtiyac yoxdur. Ancaq nəzərdən qaçırmmaq olmaz ki, insan mürəkkəb sosial varlıqdır və onun bir çox özünəməxsus tələbləri, problemləri, istəkləri vardır ki, çox zaman onları aşkarlamaq istəmir və aşkarlamır. Ona görə də, şəxsi müşahidə və təcrübə əsasında müəssisədə baş verən sosial proseslər haqqında əsaslı, kifayət qədər dolğun təsəvvür yaratmaq mümkün deyildir. Bundan başqa, istənilən müəssisənin kollektivi daim hərəkətdə olduğundan və dəyişikliklərə məruz qaldığından, müasir tədqiqat metodlarından istifadə etmədən müəssisədə baş verən sosial prosesləri izləmək mümkün deyildir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, kadr axıcılığının azaldılması üçün həm faktiki, həm də potensial kadr axıcılığının səbəbləri öyrənilməlidir. İşdən çıxanlardan bunun səbəblərinin

soruşulması, onların şəxsi vəərəqlərinin araşdırılması nəticəsində həm bütövlükdə müəssisə, həm də, ayrı-ayrı sosial və yaş qrupları, peşələr, ixtisaslar, istehsal sahəsi və s. üzrə faktiki kadr axıcılığının səbəblərini və səviyyəsini müəyyən etmək mümkündür. Ancaq kadr axıcılığının səbəbləri haqqında geniş məlumat almaq üçün potensial kadr axıcılığının səbəbləri də tədqiq edilməlidir. Potensial kadr axıcılığını doğuran səbəblərin aşkara çıxarılması nisbətən mürəkkəb məsələdir və xüsusi tədqiqatların aparılmasını tələb edir. Təcrübə göstərir ki, potensial kadr axıcılığını doğuran səbəblərin aşkara çıxarılmasının ən mütərəqqi metodu anket üsulu ilə aparılan anonim sosioloji tədqiqatlar metodudur. Anonim sosioloji tədqiqatların aparılması müəssisənin istehsal və ictimai həyatında mövcud çatışmazlıqlar haqda işçilərin nə düşündüklərini, beləliklə də potensial kadr axıcılığının səbəblərini aşkara çıxarmağa imkan verir.

Həm faktiki, həm də potensial kadr axıcılığının səbəbləri ilə yanaşı, onların səviyyələri də müəyyən və müqayisə edilməlidir. Araşdırmalar göstərir ki, bir çox sənaye müəssisələrində, eləcə də statistik məcmuələrdə faktiki kadr axıcılığının səviyyəsi düzgün müəyyən edilmir. Məsələn, “Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə” də qeyd edilmişdir ki, 2015-cü ildə sənayedə işçi axını nisbəti (faktiki kadr axıcılığı nəzərdə tutulur) 21.7% təşkil etmişdir” [4, səh.59]. Ancaq “Əmək bazarı. Statistik məcmuə”də verilən məlumatlara əsaslanaraq demək olar ki, 2015-ci ildə sənayedə kadr axıcılığı təqribən 11.0% təşkil etmişdir” [5, səh.26, 42, 45]. Belə fərqin yaranması faktiki kadr axıcılığının səviyyəsinin hesablanmasına səhv metodiki yanaşma ilə bağlıdır. Faktiki kadr axıcılığının səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün öz xahişi ilə işdən çıxanlarla əmək intizamının pozulması nəticəsində işdən çıxarılanların cəmini işçilərin orta illik siyahı sayına, potensial kadr axıcılığının səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün işdən çıxmaq haqda fikirləşənlərin sayını rəyi soruşulanların ümumi sayına bölmək lazımdır. Faktiki kadr axıcılığı ilə potensial kadr axıcılığının səbəblərinin və səviyyələrinin müqayisə edilməsi müəssisədə mövcud problemlərin aradan qaldırılması, kollektivin sabitlik səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əsaslandırılmış profilaktik tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə imkan və zəmin yarada bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Muradov Ş.M. İnsan potensialı: əsas meyllər, reallıqlar, problemlər. Bakı, “ELM”, 2004. 660 səh.
2. Əliyev T.Q., Əliyeva Ş.T., Əliyev R.T. İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı, ADNA-nın mətbəəsi, 2012-ci il. 303 səh.
3. Quliyev T. İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı, “Nağıl evi” şirkəti, 2013, 828 səh.
4. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. ADSK, Bakı, 2016, 344 səh.
5. Əmək bazarı. Statistik məcmuə. Bakı, Səda, 2016, 162 səh.

Əliyeva Ş.T. dos.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

X Ü L A S Ə

KADR AXICILIĞI SOSIAL DAVRANIŞIN BİR NÖVÜ KİMİ

Məqalədə kadr axıcılığı insanın sosial davranışının bir növü kimi nəzərdən keçirilir, insanın sosial davranışının ümumi sxemi, kadr axıcılığının mexanizmi şərh edilir, kadr axıcılığının həm müəssisənin, həm də işçilərin fəaliyyəti ilə əlaqədar olan çoxsaylı amillərin təsiri nəticəsində baş verən mürəkkəb proses olduğu qeyd edilir; kadr axıcılığının azaldılması üçün ilk növbədə onun “mexanizmi”nin, başqa sözlə, insanın sosial davranışının ümumi sxeminin öyrənməsi zərurəti əsaslandırılır. Qeyd edilir ki, insanın sosial davranışının ümumi sxemini qısa olaraq aşağıdakı formada təqdim etmək olar: tələbatlar-mənafeələr-motivlər. İnsanın sosial davranışının qeyd edilən sxemi ilk baxışda sadə görünsə də, əslində çoxsaylı problemləri özündə ehtiva edir. İlk növbədə tələbatların, onların formalaşmasının və dəyişməsinin qanunauyğunluqları müəyyən edilməlidir. Tələbatların insanların davranış tərzinə təsirinin müəyyən edilməsi üçün onların ümumi sayını və təsnifatını bilmək kifayət deyildir. Müəyyən etmək lazımdır ki, konkret şəraitdə, konkret qrup işçilər üçün hansı tələbatlar birinci dərəcəli, hansılar ikinci dərəcəlidir, hansılar əsas, hansılar isə onlarla əlaqədar olanlardır. Bununla yanaşı, ayrı-ayrı işçilərin, işçi qruplarının tələbatlarının və mənafeələrinin müxtəlifliyi də nəzərdən qaçırılmamalıdır.

İş yerini tərk etmək haqqında qərarın qəbul edilməsi müxtəlif mərhələlərdən keçir. Müəssisənin fəaliyyətinin hansısa tərəfindən narazı qalmaq hələ iş yerini tərk etmək haqqında qərarın qəbul edilməsinə gətirib çıxarmır. Bununla əlaqədar olaraq məqalədə işçinin müəssisənin fəaliyyətinin bu və ya digər tərəfindən narazılığının səbəbləri və nəticələri, işdən çıxmaq haqda qərarın qəbul edilməsi mərhələləri, faktiki və potensial kadr axıcılığının mahiyyəti şərh edilir; işçinin iş yerini tərk etməsinin nəticələri həm müəssisənin, həm də işçinin maraqları nöqtəyi-nəzərindən araşdırılır. Məqalədə eləcə də, həm faktiki, həm də potensial kadr axıcılığının səbəblərinin öyrənilməsi üçün tətbiq edilən metodlar haqqında məlumat verilir, faktiki kadr axıcılığı ilə yanaşı potensial kadr axıcılığının səbəblərinin öyrənilməsinin, onların səviyyəsinin müqayisə edilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır.

*Алиева Ш.Т. доц.
Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Р Е З Ю М Е

ТЕКУЧЕСТЬ КАДРОВ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ

В статье текучесть кадров рассматривается как разновидность социального поведения человека; рассматриваются также общая схема социального поведения человека, механизм текучести кадров, отмечается, что текучесть кадров сложный процесс, произошедший с влиянием многочисленных факторов в результате деятельности как работников, так и предприятия; для сокращения текучести кадров обосновывается необходимость изучения его "механизма", иными словами, в первую очередь, общей схемы социального поведения человека. Отмечается, что общая схема социального поведения человека вкратце можно представить следующим образом: потребность-интерес-мотивация. На первый взгляд указанная схема социального поведения человека может показаться очень простой, но на самом деле содержит в себе многочисленные проблемы. В первую очередь, должны быть определены закономерности формирования и изменения их потребностей. Для определения влияния потребностей на поведение работников предприятия недостаточно знать их общее количество и классификацию. Необходимо определить, что в конкретных условиях, для конкретных групп работников какие потребности являются первоочередными, какие вторичными, какие – основными, а какие связанные с ними. Наряду с этим, нельзя упускать из виду, что в отдельных рабочих группах потребности и интересы работников разнообразные.

Принятие решения покинуть место работы происходит в несколько этапов. Недовольство со стороны какой-либо деятельности предприятия еще не приводит к принятию решения покинуть рабочее место. В связи с этим в статье рассматриваются причины и последствия недовольства работника деятельностью предприятия; этапы принятия решения об увольнении; сущность фактической и потенциальной текучести кадров; следствия увольнения работника как с точки зрения интересов предприятия так и с точки зрения интересов работника. В статье также приводятся методы изучения как фактической, так и потенциальной текучести кадров, обосновывается необходимость изучения причин как фактической так и потенциальной текучести кадров и сравнение их уровней.

*Aliyeva Sh.T. assoc. prof.
Azerbaijan State Oil and Industrial University*

S U M M A R Y

STAFF TURNOVER AS A KIND OF SOCIAL BEHAVIOUR

The article considers staff turnover as a kind of social behaviour of a person; it deals with the general scheme of the person's social behaviour and the mechanism of staff turnover. It is noted that the staff turnover is a complex process that has occurred under the influence of numerous factors as a result of the activities of both employees and enterprises. The author justifies the need to study first its "mechanism", in other words, the general scheme of social behaviour of a person in order to reduce the turnover of staff. It is noted that the general scheme of human social behaviour can be briefly described as follows: needs-interests-motivation. At first glance, this scheme of social behaviour of a person may seem very simple, but in fact it contains many problems. First of all, the patterns of formation and change of needs must be determined. In order to determine the effect of needs on the behaviour of persons it is not enough to know their total number and classification. It is necessary to determine which needs are primary, which are secondary, which are the main and which are related to specific groups of employees in specific conditions. Besides, the variety of needs and interests of individuals and groups should be taken into account.

The process of making a decision to leave the job goes through different stages. Discontent with any activity of the enterprise does not lead to a decision to leave the workplace. In this regard, the article examines the causes and consequences of employee dissatisfaction with the activities of the enterprise, the stages of decision-making on dismissal, the essence of the actual and potential turnover and the consequences of dismissal of the employees both from the point of view of the interests of enterprises and those of employees. The article also provides methods for studying both actual and potential turnover and shows the necessity to study their reasons and compare their levels.

*Fərhad P.O. dos.
Bakı Biznes Universiteti*

*Fərhad G.M. mag.
Türkiyə Cümhuriyyəti, İstanbul Aydın Universiteti*

UOT - 330.341.4;338.33;658.155

KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARININ RƏQABƏTƏDAVAMLILIĞINI XARAKTERİZƏ EDƏN GÖSTƏRİCİLƏR SİSTEMİ

Açar sözlər: iqtisadiyyat, müəssisə, rəqabət, sənaye, istehsal, tədarük, bazar, resurs.

Ключевые слова: экономика, предприятие, конкуренция, промышленность, производство, поставка, рынок, ресурс.

Keywords: economy, enterprise, competition, industry, manufacturing, supply, market, resource.

2001-ci ildə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi proqramı” çərçivəsində görülmüş işlər nəticəsində ölkədə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının artırılmasına nail olunmuşdur. Bu siyasətin uğurlu nəticəsi olaraq hazırda ölkəmiz bir çox strateji ərzaq məhsulları üzrə tələbatını əsasən yerli istehsal hesabına ödəyir, hətta xarici ölkələrə məhsul ixrac edir. Ərzaq təhlükəsizliyi ölkəmiz üçün prioritet istiqamətlərdən biridir. Çünki, biz hələ tam şəkildə ərzaq təhlükəsizliyimizi təmin edə bilməmişik. Ancaq çalışmalıyıq ki, Azərbaycanda istehsal olunan bütün ərzaq məhsullarının bütün komponentləri Azərbaycanda istehsal olunsun, toxumdan tutmuş hazır məhsula qədər.

Ölkəmizdə kənd əhalisini torpağa sıx bağlayan uğurlu aqrar siyasət və həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər ildən-ilə respublikamızda kənd təsərrüfatı istehsalının artması ilə müşayiət olunmaqdadır. Hər ilə fermerlərə güzəştli kreditlərin, subsidiyaların verilməsi, “Aqrolizing” xidmətlərinin yaradılması, o cümlədən regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət proqramlarında kənd təsərrüfatı ilə bağlı vəzifələrin qarşıya qoyulması aqrar sahənin inkişafına da böyük təkan verib.

Azərbaycan dövləti real sektorun strukturunun diferensifikasiyasını, bu prosesə iqtisadi, təşkilati, maliyyə dəstəyinin artmasını, dünya təcrübəsində özünü doğrultmuş iqtisadi mexanizmlərdən istifadə olunmasını, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsini özünün siyasətinin prioritet istiqaməti kimi qiymətləndirir. Ona görə də respublikada bu fundamental məsələnin həlli üçün çox ciddi işlər görülür, aqrar sektora dövlət dəstəyinin həcmi ildən - ilə artırılır, kənddə sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri olan infrastruktur yaradılır. Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə güzəştli kreditlər verilir. Bütün bunlar aqrar sektorun inkişaf göstəricilərinin yaxşılaşması, əhalinin ərzaq təminatının həlledici hissəsinin daxili imkanlar hesabına ödənilməsi ilə müşayiət olunur. Bu gün Azərbaycan dövləti kənd təsərrüfatına böyük dəstək verir. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, son 10 il ərzində kənd təsərrüfatı istehsalçıları vergi güzəştləri hesabına 1,7 mlrd. manat vəsaitə qənaət ediblər. 2013-cü ildə Milli Məclisin qəbul etdiyi qanuna görə, kənd təsərrüfatını daha 5 il müddətinə vergidən azad etmək nəzərdə tutulmuşdur. Bu da aqrar sahədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fermerlərin öz işlərində dönüş yaradaraq xarici təcrübəni, yeni inovativ sistemləri öz işlərində tətbiq etməklə, istehlakçıları daha keyfiyyətli və təbii yetiş-

dirilmiş məhsullarla təmin etməli, istər yerli istərsədə xarici bazarda rəqabətə davam gətirən məhsullarla çıxış etmələri üçün dövlətin aqrar sahəyə olan diqqətindən səmərəli istifadə etməlidirlər.

Azərbaycanın son illərdəki inkişaf dinamikasına nəzər salınmış, əsas dövlətçiliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi, ölkəmizin siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və bütün başqa sahələrdə inkişafının təmin olunması, əhalinin rifah halının, bütün kateqoriyalardan olan insanların sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən işlər öz əksini tapmışdır. Qeyri-neft sahələrinin inkişafı ilə bağlı tədbirlərin icrası nəticəsində aqrar sektorun çoxsahəli sabit inkişafının təmin edilməsi istiqamətində əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmiş, 2004-2013-cü illərdə kənd əhalisinin sayının 10,2 faiz artımı ilə müqayisədə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi 3,3 dəfə artımı, kənd təsərrüfatının mühüm bölməsi olan bitkiçilikdə 2004-2013-cü illərdə əkin sahələrinin 64,2 min hektar artması ilə yanaşı, əksər bitki növləri üzrə məhsuldarlıq səviyyəsində də əhəmiyyətli artımlara nail olunmuş, heyvandarlıq məhsulları istehsalı 2004-cü ildəki 697 milyon manata qarşı 2013-cü ildə 2 milyard 617 milyon manat təşkil edərək və 3,8 dəfə artmış ümumi kənd təsərrüfatı məhsulunun strukturunda payı 49,5 faizə çatmışdır.

Inkişaf etmiş ölkələrdə ümumi daxili məhsulun strukturunda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi müntəzəm olaraq azalmağa meyl edir. Hazırda bu sahənin payı cəmi 2-3 faizdir. Dünyada kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında mühüm rol oynayan inkişaf etmiş ölkələrin kənd təsərrüfatında cəmi 22 milyon əhali çalışır. Bu rəqəmin nə dərəcədə az olduğunu belə bir rəqəm də sübut edir ki, dünyada kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan bütün əhalinin sayı 1,1 milyard nəfərdir.

Rəqabət qabiliyyəti nəzəri və praktik baxımdan mürəkkəb kateqoriya olub özündə tədiyyə qabiliyyətini, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə dayanıqlılığını və bazarda mövcud rəqabətin yeri və vəziyyətini əks etdirməklə bütövlükdə iqtisadiyyatın bütün tərəflərini xarakterizə edir. Bu sahədə qəbul olunmuş qanunlar kənd təsərrüfatının inkişafı, rəqabət üçün bazar şəraitinin formalaşdırılması dövlət dəstəyindən asılıdır. Açıq iqtisadiyyatın mövcud səviyyəsi kənd təsərrüfatında rəqabətə davamlılığa birmənalı təsir göstərmir. Bu texniki-texnoloji səviyyədə, əməyin motivləşdirilməsindən, dövlət dəstəyindən, avadanlıqlardan istifadədən, digər obyektiv və subyektiv amillərdən asılıdır.

Bir qayda olaraq, rəqabət mübarizəsinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalçı daha çox alıcı əldə etsin. Bu gün meyvə-tərəvəz istehsalı ilə on minlərlə fərdi təsərrüfat məşğul olur. Onlardan hər biri çalışır ki, onun istehsal etdiyi məhsulun alıcısı olsun. Rəqabətə davamlılığı müxtəlif aspektlərdə, firma, fərdi təsərrüfat, şirkət, sahə və ölkə miqyasında təhlil etmək olar. Bu problemin istər metodoloji, istərsə də təcrübi məsələləri məşhur amerikalı iqtisadçısı Porter tərəfindən öyrənilmişdir. Meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin rəqabətə davamlılığını artırmaq məqsədilə bir neçə məsələni qeyd etmək istərdik. İlk növbədə meyvə-tərəvəz istehsalının rəqabətə davamlı inkişafı təmin etməlidir. Yəni yetişdirilən məhsulun keyfiyyət göstəriciləri istehlakçıların tələblərinə cavab verməli, alıcı üçün xərc baxımından da sərfəli olmalıdır. Bir daha vurğulamaq istərdik ki, rəqabətə davamlılığın ilk mərhələsi xammal ilə əlaqədardır. Meyvə-tərəvəz xammalının rəqabətə davamlılığı isə bağçılığın elmi əsaslarla inkişafından asılıdır. Xammal rəqabətqabiliyyətli deyilsə, son məhsulunda rəqabətə davamlılığı çətin məsələdir.

Burada keyfiyyət göstəriciləri ilə yanaşı məhsulun qiymət baxımından hansı üstünlüklərə malik olmasında vacib şərtlərdəndir.

Iqtisadçı alımların fikrincə, əmtənin rəqabətqabiliyyətliliyinin ən əsas göstəricisi onun istehlakçı qrupunun tələbatına keyfiyyətə uyğun olmasıdır. İstehlakçını yalnız məhsulun keyfiyyəti və qiyməti maraqlandırır. Ona görə də məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyini onun keyfiyyəti və qiymətinin digər analoji məhsullara nisbətən sərfli olmasıdır.

Meyvə-tərəvəz xammal və hazır məhsul bazarında bu və ya digər fərdi təsərrüfatın rəqabətqabiliyyətliliyinin üstünlüyündən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, rəqabətqabiliyyətli sahə maşın texnikasının ilk növbədə intensiv texnologiyanın, müasir təbii, əmək potensialından səmərəli istifadə olunması ilə fərqlənir.

Emal müəssisəsinin rəqabətədavamlılığı əsasən onun rəqib, eyni istiqamətli müəssisələrlə müqayisədə hansı üstünlüklərə malik olması ilə müəyyən edilir. Onu da qeyd etməliyəm ki, emal müəssisəsinin rəqabətqabiliyyətliliyi onun bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşma qabiliyyətini xarakterizə edir.

M.Porter belə hesab edir ki, rəqabətqabiliyyətliliyi qısa zaman kəsiyində dəyişə bilər. Bundan fərqli olaraq şirkətin rəqabətqabiliyyətliliyi uzun müddət ərzində əldə olunur. Əgər rəqabətqabiliyyətliliyini itirən məhsul müəssisəsinin fəaliyyətində həlledici mövqe tutursa o hal bütövlükdə müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə ciddi təsir edəcəkdir. Bu gün dünya maliyyə böhranı şəraitində belə hallara tez-tez rast gəlmək olar. Mütəxəssislərin fikrincə emal müəssisələrinin yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə aşağıdakıları da aid etmək olar:

- müəssisənin və ya şirkətin bazar payı;
- lisenziyanın və ticarət markasının varlığı;
- istehlakçılara göstərilən xidmətin səviyyəsi;
- insan resurslarından istifadə;
- idxal-ixrac əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər (itkilər), idxal-ixracın dövryyədəki xüsusi çəkisi;
- idxal və ixrac olunan əmtəələrin qiymət indeksləri;
- dövlət borcu;
- müəssisənin və ya şirkətin borcu;
- məhsulun hər vahidinə çəkilən xərclər.

Təcrübə göstərir ki, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında idarəetmə mümkün əhəmiyyət kəsb edir. Əmtənin, sahənin, istehsalatın, şirkətin rəqabətqabiliyyətliliyindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu anlayışları bazarda müxtəlif rəqabət formalarından istifadə edərək rəqiblərə nisbətən üstünlüklər əldə etmək birləşdirir. Lakin müəyyən mərhələdə isə rəqabətqabiliyyətlik indikatorların təsiri altında formalaşır.

Açıq qeyd etmək lazımdır ki, bu gün respublikada istehsal edilən məhsulların əksəriyyəti beynəlxalq bazarda rəqabətə dözə bilmir. Belə bir vəziyyəti tədricən, mərhələ-mərhələ yaxşılaşdırmaq, yerli əmtəə istehsalçılarını həvəsləndirmək üçün mühüm tədbirlər görmək lazımdır.

Azad dünya ticarətinə qovuşmaq və milli iqtisadiyyatı qurmaq, rəqabətə dözən məhsullar istehsal etmək bir-birinə ziddiyyət təşkil edən proseslərdir. Amma iş elə qurulmalıdır ki, Azərbaycanın dünya ticarət təşkilatına üzv olması daxilə istehsalın nəticə göstəricilərinin yaxşılaşması, ilk növbədə rəqabətədavamlı məhsul istehsalının artması, yerli əmtəə istehsalçılarının qorunması prosesi ilə müşayiət edilsin. Əks halda dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə böyük zərbə vurula bilər.

Dövlət başçısının prinsipial mövqeyi onu deməyə əsas verir ki, “real sektorun” inkişaf

finda özünü göstərən meyillər daha da güclənsin, daxili bazar qorunsun, yerli istehsalçılara daha da əlverişli şərait yaradılsın, aqrar sektorun rəqabətədavamlılığı artsın, kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşması istiqamətində əməli tədbirlər görülsün. Son illərdə regionlarda həyata keçirilən infrastruktur layihələri, o cümlədən enerji-qaz təchizatının yaxşılaşdırılması, istifadəyə verilmiş yeni yollar, müasir suvarma sistemləri, aqroservis sisteminin təşkilindəki yeniliklər, kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin artması aqrar sektorun davamlı inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Belə bir şəraitdə istehsal olunan məhsulların istehlakçılara vaxtında və yüksək keyfiyyətlə çatdırılması üçün kənd təsərrüfatına qoyulan subsidiyaların son nəticələrə görə, yəni əkin sahələrinin hər hektarının hesabına deyil, əldə edilən məhsulun miqdarı müqabilində verilməsi daha məqsəduyğun olardı. Belə bir təcrübə indi də dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində tətbiq edilir. Eyni zamanda istehsal olunmuş məhsulların müəyyən miqdarını dövlət sifarişi əsasında və qabaqcadan razılaşdırılmış qiymətlərlə alınması barədə də düşünmək olar.

Aqrar sektorun inkişafı, onun bilavasitə səmərəliliyinin yüksəlməsi kənd təsərrüfatında məşğul olan əhalinin mütləq və nisbi azaldılmasına gətirib çıxaracaqdır. İnkişaf etmiş ölkələr məhsuldar qüvvələrin inkişafının qanunauyğun nəticəsi kimi hesab edilən bu mərhələni neçə onillik əvvəl arxada qoymuşlar. Təbii ki, Azərbaycanın da kənd təsərrüfatı bu mərhələni keçəcəkdir. Bu prosesin bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına müsbət təsirini artırmaq, urbanizasiya məsələlərini tənzimləmək üçün regional inkişafı, sənayenin inkişafını, onun sosial-iqtisadi nəticələrini nəzərdə tutan proqramlarında kənd təsərrüfatında aqrar sektorla yanaşı, güclü emal sənayesi, yüksək inkişaf etmiş sosial xidmət sahələrinin yaranması mühüm prioritet istiqamət kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycanı regionun ticarət mərkəzinə çevirmək məqsədi ilə ölkənin strateji coğrafi mövqeyindən səmərəli istifadə etməklə tranzit və nəqliyyat xidmətlərinin inkişafı, ölkənin bölgələrində logistika mərkəzlərinin yaradılması nəzərdə tutulmalıdır. Bütün bunlar, eyni zamanda, istehsal və investisiya mərkəzi kimi də ölkənin cəlbediciliyinin artmasına, yeni biznes və məşğulluq imkanlarının yaranmasına yol açacaqdır. Ölkənin qeyri-neft sektoruna yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsinin intesivləşdirilməsi məqsədi ilə stimullaşdırıcı mexanizmlər tətbiq edilməli, ixrac yönümlü qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə dövlət və özəl sektorun investisiya əməkdaşlığı artırılmalıdır.

Fərhad P.O. dos.,

Bakı Biznes Universiteti

Fərhad G.M. mag.

Türkiyə Cumhuriyyəti, İstanbul Aydın Universiteti

X Ü L A S Ə

KƏND TƏSƏRRÜFATI MƏHSULLARININ RƏQABƏTƏDAVAMLILIĞINI XARAKTERİZƏ EDƏN GÖSTƏRİCİLƏR SİSTEMİ

Məqalədə ilk olaraq Azərbaycanın son illərdəki inkişaf dinamikasına nəzər salınmış, dövlətçiliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi, ölkəmizin siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və bütün başqa sahələrdə inkişafının təmin olunması, əhalinin rifah halının, bütün kateqoriyalardan olan insanların sosial vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən

işlər öz əksini tapmışdır. Bundan başqa qeyri-neft sahələrinin inkişafı ilə bağlı tədbirlərin icrası nəticəsində aqrar sektorun çoxsahəli sabit inkişafının təmin edilməsi istiqamətində əhəmiyyətli nəticələr əldə edilmiş, 2004-2013-cü illərdə kənd əhalisinin sayının 10,2 faiz artımı ilə müqayisədə ümumi kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi 3,3 dəfə artmış, kənd təsərrüfatının mühüm bölməsi olan bitkiçilikdə 2004-2013-cü illərdə əkin sahələrinin 64,2 min hektar artması ilə yanaşı, əksər bitki növləri üzrə məhsuldarlıq səviyyəsində də əhəmiyyətli artımlara nail olunmuş, heyvandarlıq məhsulları istehsalı 2004-cü ildəki 697 milyon manata qarşı 2013-cü ildə 2 milyard 617 milyon manat təşkil edərək və yaxud təxminən 3,8 dəfə artaraq ümumi kənd təsərrüfatı məhsulunun strukturunda payı 49,5 faizə çatmışdır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə ümumi daxili məhsulun strukturunda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi müntəzəm olaraq azalmağa meyl edir. Hazırda bu sahənin payı cəmi 2-3 faizdir. Dünyada kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında mühüm rol oynayan inkişaf etmiş ölkələrin kənd təsərrüfatında cəmi 22 milyon əhali çalışır. Bu rəqəmin nə dərəcədə az olduğunu belə bir rəqəm də sübut edir ki, dünyada kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan bütün əhalinin sayı 1,1 milyard nəfərdir.

Rəqabət qabiliyyəti nəzəri və praktik baxımdan mürəkkəb kateqoriya olub özündə tədiyyə qabiliyyətini, təsərrüfat subyektlərinin maliyyə dayanıqlılığını və bazarda mövcud rəqabətin yeri və vəziyyətini əks etdirməklə bütövlükdə iqtisadiyyatın bütün tərəflərini xarakterizə edir. Bu sahədə qəbul olunmuş qanunlar kənd təsərrüfatının inkişafı, rəqabət üçün bazar şəraitinin formalaşdırılması dövlət dəstəyindən asılıdır. Açıq iqtisadiyyatın mövcud səviyyəsi kənd təsərrüfatında rəqabətə davamlılığa birmənalı təsir göstərmir. Bu texniki-texnoloji səviyyədən, əməyin motivləşdirilməsindən, dövlət dəstəyindən, avadanlıqlardan istifadədən, digər obyektiv və subyektiv amillərdən asılıdır.

Bir qayda olaraq, rəqabət mübarizəsinin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalçı daha çox alıcı əldə etsin. Bu gün meyvə-tərəvəz istehsalı ilə on minlərlə fərdi təsərrüfat məşğul olur. Onlardan hər biri çalışır ki, onun istehsal etdiyi məhsulun alıcısı olsun. Rəqabətə davamlılığı müxtəlif aspektlərdə, firma, fərdi təsərrüfat, şirkət, sahə və ölkə miqyasında təhlil etmək olar. Bu problemin istər metodoloji, istərsə də təcrübə məsələləri məşhur amerikalı iqtisadçısı Porter tərəfindən öyrənilmişdir. Meyvə-tərəvəz yarımkompleksinin rəqabətə davamlılığını artırmaq məqsədilə bir neçə məsələni qeyd etmək istərdik. İlk növbədə meyvə-tərəvəz istehsalının rəqabətə davamlı inkişafı təmin etməlidir. Yəni yetişdirilən məhsulun keyfiyyət göstəriciləri istehlakçıların tələblərinə cavab verməli, alıcı üçün xərc baxımından da sərfəli olmalıdır. Bir daha vurğulamaq istərdik ki, rəqabətə davamlılığın ilk mərhələsi xammal ilə əlaqədardır. Meyvə-tərəvəz xammalının rəqabətə davamlılığı isə bağçılığın elmi əsaslarla inkişafından asılıdır. Xammal rəqabətqabiliyyətli deyilsə, son məhsulunda rəqabətə davamlılığı çətin məsələdir.

Burada keyfiyyət göstəriciləri ilə yanaşı məhsulun qiymət baxımından hansı üstünlüklərə malik olmasında vacib şərtlərdəndir.

Iqtisadçı alimlərin fikrincə, əmtəənin rəqabətqabiliyyətliliyinin ən əsas göstəricisi onun istehlakçı qrupunun tələbatına keyfiyyətcə uyğun olmasıdır. İstehlakçını yalnız məhsulun keyfiyyəti və qiyməti maraqlandırır. Ona görə də məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyini onun keyfiyyəti və qiymətinin digər analoji məhsullara nisbətən sərfəli olmasıdır.

*Фархади П.О. доц.,
Бакинский Университет Бизнеса
Фархади Г.М. маг.*

Турецкая Республика, Стамбульский Университет Айдын

Р Е З Ю М Е

СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ КОНКУРЕНТНО - СПОСОБНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

Статье, впервые проанализирована динамика развития Азербайджана в последние годы, основа, которой была заложена общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, а также нашли свое отражение все категории дальнейшего укрепления нашей государственности в политической, социально-экономической, культурной и во всех других сферах, развития и обеспечения благосостояния населения и дальнейшего улучшения социального положения людей. Кроме того, в статье, в результате развития ненефтяного сектора показана многоотраслевое стабильное развитие аграрного сектора по обеспечению сельского населения на 10,2 процента по сравнению с ростом общего объема производства сельскохозяйственной продукции в 3,3 раза, значительные результаты в реализации этих программ в связи с увеличением посевных площадей на 64,2 тысяч га произошел рост в 2004-2013 гг. в растениеводстве - важной отрасли сельского хозяйства. Наряду с ростом производительности доля сельскохозяйственной продукции в структуре валового производства животноводческой продукции достигла значительные достижения в 2004 году - 697 миллиона манатов против 2 миллиарда 617 миллиона манатов в 2013 году, или достиг 49,5 процентов в структуре сельскохозяйственной продукции, увеличившись в 3,8 раза.

В развитых странах удельный вес сельского хозяйства в ВВП имеет тенденцию к уменьшению. В настоящее время только 2-3 процента приходится на долю данной отрасли. Иногда даже не возможно поверить, что производство сельскохозяйственной продукции в развитых странах мира играет важную роль, так в сельскохозяйственном секторе занято 22 млн человек. Эта цифра намного меньше, чем доказательство того, что 1,1-миллиардное население в мире занято в сельском хозяйстве.

Конкурентоспособность как сложная категория с теоретической и практической точки зрения, является платежеспособностью финансовой устойчивости хозяйствующих субъектов и характеризует тем самым экономику в целом, отражая современное состояние и место конкуренции на рынке. Для формирования конкурентоспособности, принятые в данной отрасли законы, воздействуют на развитие сельского хозяйства в зависимости от государственной поддержки. Современное состояние открытой экономики однозначно не оказывает на конкурентоустойчивость в сельском хозяйстве. Это зависит от технико – технологического уровня, трудовой мотивации, государственной поддержки, использования техники и других субъективных и объективных аспектов.

Как правило, основная сущность конкурентной среды в том, что в условиях рыночной экономики производитель заинтересован в большом количестве покупателей. На сегодняшний день в производстве фруктов – овощного производства занято десятки тысяч индивидуальных предпринимателей. Каждый из них стремится к тому,

чтобы производимый им товар, нашел своего покупателя. Конкурентоустойчивость в различных аспектах, таких как фирма, индивидуальный предприниматель, объединение, отрасль и на государственном уровне можно проанализировать. Эта проблема, с методологической, а также с практической точки зрения, была разработана американским ученым Портером.

В развитых странах удельный вес сельского хозяйства в ВВП имеет тенденцию к уменьшению. В настоящее время только 2-3 процента приходится на долю данной отрасли. Иногда даже не возможно поверить, что производство сельскохозяйственной продукции в развитых странах мира играет важную роль, так в сельскохозяйственном секторе занято 22 млн человек. Эта цифра намного меньше, чем доказательство того, что 1,1-миллиардное население в мире занято в сельском хозяйстве.

Конкурентоспособность как сложная категория с теоретической и практической точки зрения, является платежеспособностью финансовой устойчивости хозяйствующих субъектов и характеризует тем самым экономику в целом, отражая современное состояние и место конкуренции на рынке. Для формирования конкурентоспособности, принятые в данной отрасли законы, воздействуют на развитие сельского хозяйства в зависимости от государственной поддержки. Современное состояние открытой экономики однозначно не оказывает на конкурентоустойчивость в сельском хозяйстве. Это зависит от технико – технологического уровня, трудовой мотивации, государственной поддержки, использования техники и других субъективных и объективных аспектов.

Как правило, основная сущность конкурентной среды в том, что в условиях рыночной экономики производитель заинтересован в большом количестве покупателей. На сегодняшний день в производстве фруктов – овощного производства занято десятки тысяч индивидуальных предпринимателей. Каждый из них стремится к тому, чтобы производимый им товар, нашел своего покупателя. Конкурентоустойчивость в различных аспектах, таких как фирма, индивидуальный предприниматель, объединение, отрасль и на государственном уровне можно проанализировать. Эта проблема, с методологической, а также с практической точки зрения, была разработана американским ученым Портером.

Pharhadi P.O. assist.prof.,

Baku Business University

Pharhadi G.M. masters

The Turkish Republic Istanbul Aydin University

S U M M A R Y

A SYSTEM OF INDICATORS CHARACTERIZING COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL PRODUCTS

The article first analyses the dynamics of recent development of Azerbaijan which was founded by our national leader H.Aliyev. It also deals with all the categories of further strengthening of our statehood in political, socio-economic, cultural and other spheres and improving the welfare and social status of people. As a result of implementation of the program on developing non-oil sector, significant results have been obtained in ensuring

stable development of agrarian sector. Thus, in 2004-2013 the volume of production of agricultural products increased 3,3 times in comparison with an increase of 10,2 per cent of rural population; the size of planting areas reached to 64,2 thousand acres; there was an increase in productivity for other kinds of plants; livestock production made 2,617,000,000 manats in 2013 compared to 697, 000, 000 manats in 2004 or increased by 3,8 times and its share in the structure of total agricultural production approached to 49,5 per cent.

In developed countries, the share of agriculture in the structure of the gross domestic product is gradually decreasing. At present, the share of this sphere is 2-3 per cent. Sometimes it is incredible, only 22 million people are engaged in the agricultural sector of developed countries, while the role of developed countries in the production of agricultural products is very high. The mildness of this figure is also proved by the fact that 1.1 billion people are involved in the rural economy as a whole.

Competitiveness in terms of theory and practice is a complex category. It characterizes all aspects of the economy considering reproductive capacity, financial sustainability of the entrepreneurial entities and current status and place of competition in the market. The creation of laws in this area with the aim of developing agriculture and creating marketing environment for competition depends on the support of the government. The influence of the current level of the open economy on the sustainable development of the agricultural sector is ambiguous. This depends on a number of factors, including the level of technical and technological development, motivation of work, state support, the use of equipment, and other objective and subjective factors.

In a sense, the essence of competitive struggle is that in a market economy the manufacturer could increase the number of buyers of his products. Nowadays, thousands of individual farms are involved in the production of fruits and vegetables. They all work to ensure that their product has a buyer. Competitiveness can be studied in various aspects and scales of the firm, individual farm, organization, region and country. The methodological and practical features of this problem were well studied by the American economist M. Porter. In order to increase competitiveness in the production of fruits and vegetables, we would like to consider several issues. First of all, a platform should be provided for the development of competitiveness in the production of fruits and vegetables. Thus, the product must meet the requirements of consumers and at a cost should be attractive to buyers. Once again we would like to emphasize that the first stage in the development of competitiveness is related to a raw material. And the competitiveness of the raw product of fruits and vegetables depends on how fully the scientific approach to gardening is applied. If the raw material is not competitive, it is hardly possible to talk about the competitiveness of the final product.

An important condition for competitiveness is the indicators of the cost and quality of products.

According to scientists-economists, the main indicator of the competitiveness of the goods is its compliance with the requirements of a certain group of consumers from a qualitative point of view. And consumers are concerned only with the quality and price of the goods. Proceeding from this, the competitiveness of the goods should be provided by its more attractive price and quality in comparison with the goods of competitors.

*Kazımova Ə.X. i.f.d.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

UOT: 330.322.1:330.322.7

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN SƏVİYYƏSİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, qeyri-neft sektorunun investisiya mühiti, investisiya mühitinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, qeyri-neft sektorunun səmərəliliyi, qeyri-neft sektorunda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması.

Ключевые слова: нефтегазовый сектор, инвестиционная среда нефтегазового сектора, оценки уровня инвестиционной среды, эффективность нефтегазового сектора, улучшение инвестиционной среды в нефтегазовом секторе.

Keywords: non-oil sector, investment environment of the non-oil sector, assessment of the level of the investment environment, efficiency of the non-oil sector, improvement of the investment environment in the non-oil sector.

Dünya iqtisadi proseslərinin güclü transformasiyası və global iqtisadi təhdidlərin artması şəraitində ölkəmizin qeyri-neft sektoru sahələrinin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, bu sahələrin inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə əsaslı kapital qoyuluşunun həcmnin artırılması, əsas fondların yenilənməsi, müasir texnologiyalar, əsaslı avadanlıqların və qurğuların bu sahələrə gətirilməsi, xarici investisiyaların cəlbinin intensivləşdirilməsi vacib şərtlərdəndir. Bunun üçün, ilk növbədə adekvat və münasib investisiya mühiti formalaşdırılmalıdır. Ədalət naminə qeyd etmək lazımdır ki, müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycanda mühüm və strateji səviyyədə baxılan dövlət iqtisadi siyasəti istiqamətlərindən biri də, bəlkə də ən vacibi xarici investisiyaların stimullaşdırılması, qorunması, bununla əlaqədar olaraq qanunvericilik bazasının gücləndirilməsi olmuşdur. Bu isə təbii ki, Azərbaycan özünün milli resurslarından yetərincə və səmərəli istifadənin təşkili üçün ilk növbədə investisiyaların gətirilməsi şərtlərinin asanlaşdırılmasını, investisiyaların yatırılmasının stimullaşdırılmasını, bunlarla əlaqədar olaraq praktiki fəaliyyət alətlərinin işləkliyini və kifayət qədər səmərəli olmasını təmin etməli idi. Qeyd edək ki, neft qaz sənayesində balanslaşdırılmış və optimal investisiya siyasəti, yatırılmış investisiyaların qorunması mexanizmləri beynəlxalq ekspertlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Heç də təsadüfi deyildir ki, investisiyaların ölkəmizə cəlbə, hərəkəti, yönəldilməsi, ondan istifadə edilməsi, kapitalın hərəkəti, kapitalın ölkədən çıxarılması, qoyulmuş investisiyalar və kapitallar üzrə əldə olmuş gəlirlərdən istifadə mexanizmləri ölkəmizdə qanunvericilik səviyyəsində güclü olaraq qorunur və tənzimlənir. Bunun nəticəsidir ki, müstəqillik illərində neft strategiyasının reallaşdırılması, təbii qaz və nəqliyyat sektorları üzrə layihələrin həyata keçirilməsi, neftqaz resurslarının dünya bazarlarına nəqli ilə bağlı layihələrin maliyyələşdirilməsi və digər mühüm tədbirlərin görülməsi üçün Azərbaycan iqtisadiyyatına 200 mlrd. dollara yaxın investisiyalar yatırılmışdır.

Qeyd edək ki, xarici investisiyaların qorunması və ölkəyə gətirilməsi müstəqilliyin bərpasından sonrakı ilk illərdə xeyli aktual olmuşdur. Azərbaycan 1991-ci illərin əvvəllərində ağır vəziyyətə düşmüşdü, iqtisadi sahələr dağılmış, iri müəssisələr bağlanmış, keçmiş ittifaq əhəmiyyətli nəhəng sənaye müəssisələri fəaliyyətlərini dayandırmış və ya öz istehsal güclərinin cüzi bir hissəsi səviyyəsində fəaliyyət göstərirdilər. İstehsal-kooperasiya əlaqələri pozulmuş, xarici investorlar isə gözü dəymirdilər. Ölkədə vətəndaş qarşudurmaı mövcud idi. Hakimiyyət isə sərəşətsizlərin əlində idi. Azərbaycan Ermənistanla müharibə şəraitində milli iqtisadiyyatı yenidən qurmalı, xarici investorları ölkəyə gəlməyə inandırmalı idi. Bu şəraitdə

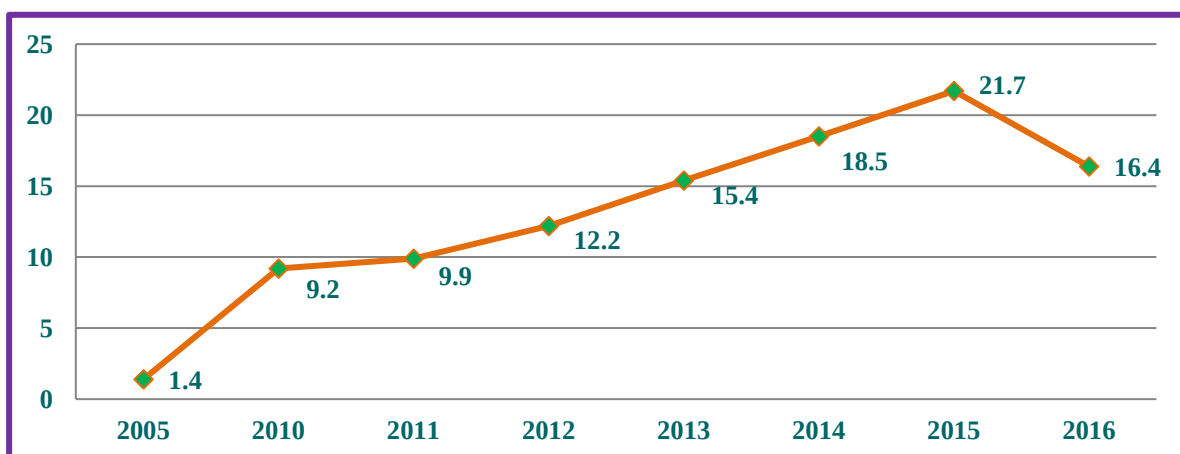
Azərbaycan xalqının milli sərvəti olan neft amili həlledici rolunu oynadı. Məhz neft sənayesinə xarici investorların gəlməyini və bu sahələrə investisiyaların yatırılmasını təmin etmək məqsədilə 1992-ci il yanvar ayının 15-də Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul olunmuşdur [1]. Həmin qanunla Azərbaycan öz ərazisində xarici investisiya qoyuluşunun hüquqi və iqtisadi prinsiplərini müəyyənləşdirdi və dünyanın qabaqcıl neftqaz kompaniyalarına investisiya çağırışı ilə müraciət etdi. Lakin, xaricilər və xarici kompaniyalar ölkəmizə gəlməyə tələsmirdilər, xarici investorlar isə Azərbaycanı kifayət qədər riskli investisiya mühiti kimi qiymətləndirərək ölkəmizin iqtisadiyyat sahələrinə investisiyaların yatırılmasını təhlükəli hesab edirdilər. Yalnız 1993-cü ilin ortalarından sonra ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanda tüğyan edən xaos proseslər dayandırıldı. Milli iqtisadiyyatın bərpası, siyasi-iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi tədbirləri gücləndirildi, inflyasiya prosesləri dayandırıldı, iqtisadi islahatların başlanılmasına zəmin yaradıldı, dövlət atributları və institusional qurumlar təşkil olundu, milli iqtisadiyyatın idarə edilməsi sistemi təkmilləşdirildi, qanunvericilik bazası gücləndirildi, tədricən investisiya mühiti formalaşdırılmağa başlandı və s. 1994-cü ildə isə Əsrin kontraktının bağlanması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanda investisiya mühiti tamamilə başqa xarakter aldı və artıq xarici investorların ölkəmizin iqtisadiyyatına maraqları artmaqda idi. Belə bir şəraitdə investisiya fəaliyyətinin ümumilikdə tənzimlənməsinin hesabına ölkəmizdə investisiya mühiti daha da yaxşılaşdırıldı və xarici investorlar üçün əlverişli investisiya mühiti formalaşdırıldı. Belə ki, İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu 13 yanvar 1995-ci ildə qəbul olunmuşdur [2]. Qanunla ölkəmizə, onun iqtisadiyyat sahələrinə investisiyaların intensiv cəlb olunması, ondan ölkənin sosial-iqtisadi bazasının və digər mühüm iqtisadi proseslərin inkişafı üçün səmərəli istifadə olunması prosesləri tənzimlənir, investisiyaları yatırmış investorların hüquqları qorunur. Məlumdur ki, investisiyalar müasir iqtisadiyyatın və onun müxtəlif sektorlarının fəaliyyət proseslərinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu sahələrin inkişafının dinamikliyinin təmin edilməsi, sahənin modernizasiyasının başa çatdırılması, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalının və xidmətlərin təşkili daimi olaraq yeni kapital qoyuluşları, investisiyalar tələb edir. Əslində elə investisiyalar özü gəlir əldə etmək məqsədi ilə iqtisadiyyata uzunmüddətli kapital qoyuluşu kimi xarakterizə olunur. İnvestisiya mühiti isə regionda edilə bilən investisiya sahələri ilə bağlı vəziyyətin əlverişliliyini göstərir [3]. Azərbaycanda investisiya mühitinin əlverişliliyini qiymətləndirərkən xarici investorlar əsas arqumentlər kimi qanunvericilik bazasının güclü olmasını, ölkəmizdə təbii ehtiyatların və milli sərvətlərin zənginliyini, əmək ehtiyatlarının bolluğunu, güclü infrastrukturun və enerji daşıyıcıların olması potensialını götürürlər.

1995-2003-cü illər ərzində Azərbaycanda investisiya mühitinin gücləndirilməsi və yaxşılaşdırılması tədbirləri ardıcıl olaraq davam etdirilmişdir. Neft və qaz sənayesi ilə yanaşı ölkənin müxtəlif qeyri-neft sektoru sahələrində investisiyaların cəlbinin dəstəklənməsi mexanizmləri hazırlanmış və həyata keçirilmişdir. Mühüm qeyri-neft sektoru sahəsi olan kimya və neftkimya sektorunun inkişafının təmin edilməsi üçün Azərbaycan hökuməti və Yaponiya hökuməti arasında bu sahəyə külli miqdarda sərmayələr yatırılmışdır. Bundan əlavə, metallurgiya sənayesinin yenidən qurulması, əlvan və qara metallurgiya sənayesi sahələrinin, həmçinin qızıl istehsalının təşkili üçün xarici investorların ölkəmizə gəlməsi mexanizmləri hazırlanmış, stimullaşdırılmış tədbirlər görülmüş və nəticədə bu sahələrə xarici şirkətlərin maraq göstərməsinə, investisiyalar yatırılmasına nail olunmuşdur.

2003-cü ildən sonrakı dövrlərdə Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proseslərinin dinamikliyi, iqtisadi artımın sürətli olması, yeni neft kontraktları əsasında hasil olunmuş neftin dünya bazarlarına çıxarılması və ölkəyə valyuta axınının güclənməsi Azərbaycanda investisiya mühitinin əhəmiyyətli səviyyədə əlverişliliyini yüksəltmişdir. Artıq ölkəmiz xarici şirkətləri

yox, xarici şirkətlər ölkəmizi sərmayələr yatırmağa razı salmağa çalışırdılar. Bu proseslər nəticəsində investisiyaların təşviqi, cəlbi, yatırılması və istifadəsi prosesləri kifayət qədər təkmilləşdirilmişdir. Bundan əlavə, ölkəmizdə investisiya fəallığının gücləndirilməsi məqsədilə 2010-cu il 22 oktyabrda İnvestisiya fondları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul olunmuşdur [4]. Bu qanunla ölkəmizdə investisiya fondlarının təşkili, idarə edilməsi və ləğvinin prinsip və qaydaları, həmçinin investisiya fondu fəaliyyəti sahəsində dövlət tənzimlənməsinin və nəzarətinin hüquqi və iqtisadi əsasları müəyyən olunmuşdur. Qanunla investisiya fondların, səhmdar investisiya fondlarının formalaşdırılması tənzimlənir və hüquqi çərçivədə əlverişli investisiya mühiti formalaşdırılır. İnvestisiya fondları dövlətin, dövlət isə investisiya fondlarının öhdəliklərinə görə məsuliyyət daşımaqla investisiya mühitinin əlverişliliyini daha da yaxşılaşdırır. Bundan əlavə, ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına və biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına güclü dövlət dəstəyinin mövcudluğu, sahibkarlıq və biznes subyektlərinin nəzarətedici dövlət orqanlarının müdaxiləsinin minimuma endirilməsi, yoxlamaların sayının əhəmiyyətli səviyyədə azaldılması, bir çox sahələrdə isə iki illik müddətə dayandırılması ölkəmizin qeyri-neft sektoru sahələrində investisiya mühitinin əlverişliliyini göstərən amillərdəndir. Azərbaycanda ayrı-ayrı qeyri-neft sektoru sahələrinə investisiyaların yatırılması və sərmayələrin qoyulması dövlət tərəfindən mükafatlandırılır və müxtəlif formada dövlət dəstəyi mexanzimlərinin hesabına bu istiqamətlərdə investisiyaların yatırılmasına və sərmayələrin qoyulmasına investorların marağını xeyli artırır. Professor İ. Alıyevə görə qeyri-neft sənaye sahələrinə investisiya qoyuluşlarını stimullaşdırılmaqla yerli xammal və resurslardan rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal olunması prosesləri əhəmiyyətli səviyyədə sürətləndirilməli, investisiyaların təşviqi ilə keçirilən tədbirlərin miqyası genişləndirilməli, istehsal avadanlıqlarının yüksək mənəvi və fiziki aşınmasının aradan qaldırılması təmin olunmalı, qeyri-neft sənayesində məhsulun rəqabətqabiliyyətliliyinin və investisiya fəallığının artırılmasına nail olunmalıdır [5]. Amma, təəssüf ki, ölkəmizdə qeyri-neft sektoru sahələrində investisiya fəallığı əsasən daxili investisiyaların hesabına mümkün olmuşdur. Elə sənaye və milli iqtisadiyyat sahələri vardır ki, həmin sahələrə xarici investisiyalar ümumiyyətlə cəlb edilməmişdir. Bütün bunlar rəsmi statistik mənbələrdən də görünür [6;7].

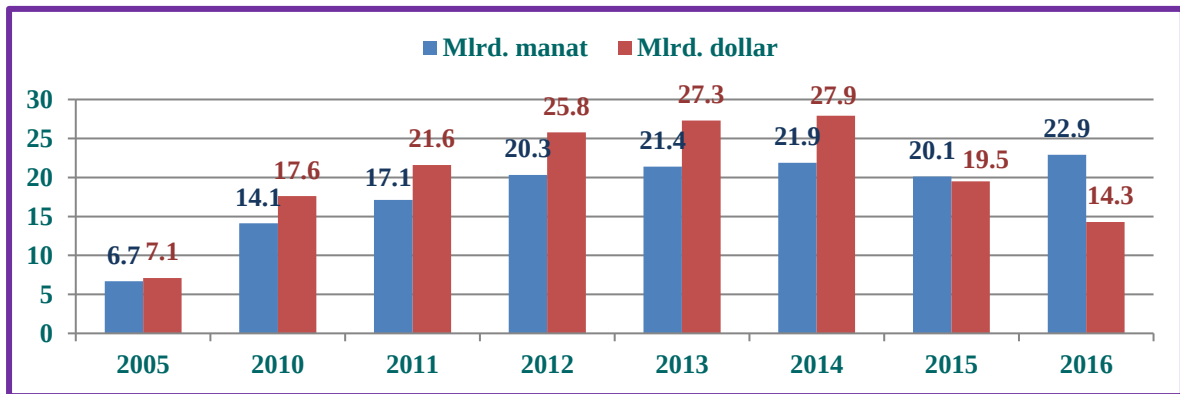
Şəkil 1.-də Azərbaycanda bütövlükdə milli iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının 2005-2016-cı illər üçün dinamikası verilmişdir.

Şəkil 1. Azərbaycanda milli iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının 2005-2016-cı illər üçün dinamikası, mln. manat (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

Göründüyü kimi 2005-2015-ci illərdə ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə kredit qoyuluşu sabit artımla müşayiət olunsada, 2016-cı ildə artıq azalma baş vermişdir. Şübhəsiz, bu ilk növbədə ölkəmizdə valyuta resurslarının cəlbinin nisbətən zəifləməsi səbəbindən maliyyə resursları formalaşmasında yaranmış çətinliklərlə bağlıdır.

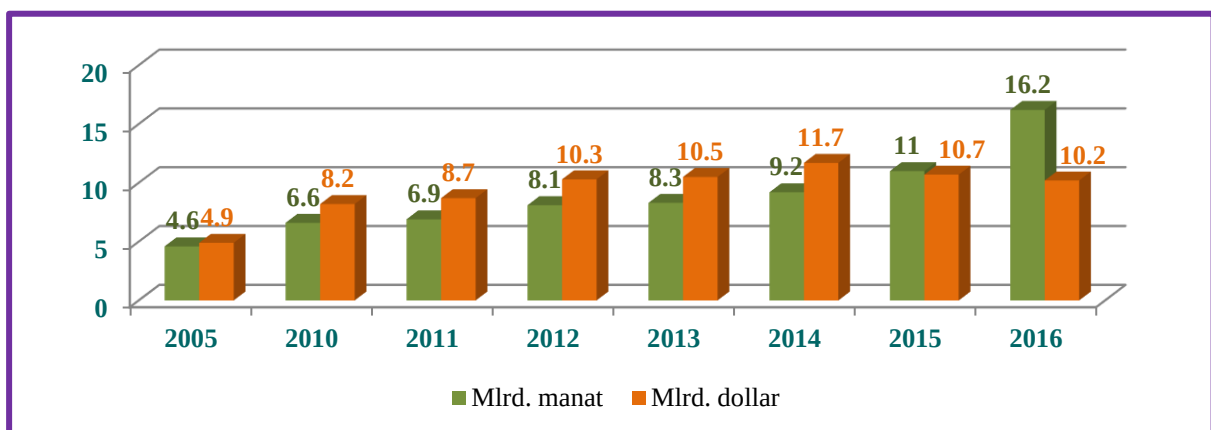
Şəkil 2.-də Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə 2005-2016-cı illərdə ümumilikdə yönəldilən investisiyaların dinamikası öz əksini tapmışdır.

Şəkil 2. Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə 2005-2016-cı illərdə ümumilikdə yönəldilən investisiyaların dinamikası, mlrd. manat və mlrd. dollar (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

2005-2014-cü illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinə cəlb olunan valyuta vəsaitlərinin artım dinamikası sabit olmuş, amma bu dinamika 2014-cü ildə zəifləmiş, 2015-ci ildə nisbətən azalmış və 2016-cı ildə isə azalma əhəmiyyətli səviyyədə baş vermişdir.

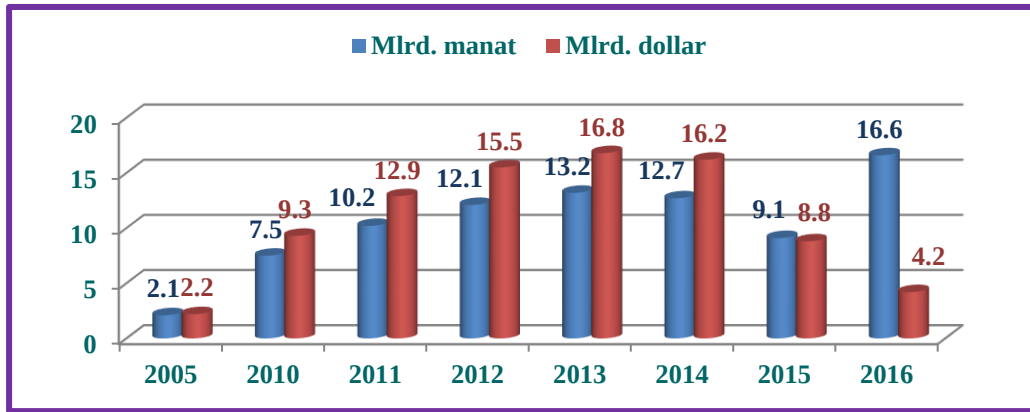
Şəkil 3.-də Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə 2005-2016-cı illərdə ümumilikdə yönəldilən xarici investisiyaların dinamikası verilmişdir.

Şəkil 3. Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə 2005-2016-cı illərdə ümumilikdə yönəldilən xarici investisiyaların dinamikası, mlrd. manat və mlrd. dollar (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

Şəkil 3.-dən də göründüyü kimi artıq 2015-2016-cı illərdə xarici valyutada xarici investisiyaların həcmində artım yoxdur.

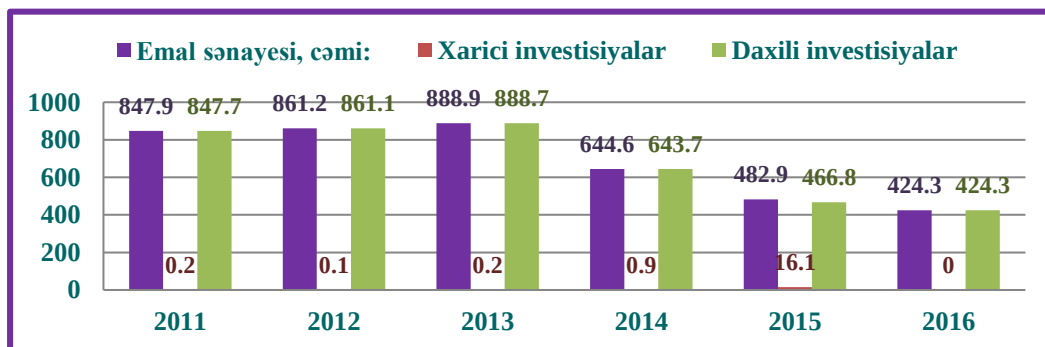
Şəkil 4.-də Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə 2005-2016-cı illərdə ümumilikdə yönəldilən daxili investisiyaların dinamikası öz əksini tapmışdır.

Şəkil 4. Azərbaycanda iqtisadiyyatın bütün sahələrinə 2005-2016-cı illərdə ümumilikdə yönəldilən daxili investisiyaların dinamikası, mlrd. manat və mlrd. dollar (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

Şəkil 4.-ə nəzər salsaq görmək olar ki, ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinə yönəldilən daxili investisiyalar manat dəyərində 2005-2013-cü illərdə əhəmiyyətli artım nümayiş etdirmişdir. Lakin, 2014-cü ildən başlayaraq azalma baş vermiş və 2015-ci ildə manatla daxili investisiyaların həcmi 9,1 mlrd. manat təşkil etmişdir. Müqayisə üçün, bu göstərici 2014-cü ildə 12,7 mlrd. manat olmuşdur. Dollar dəyərində isə, şübhəsiz əhəmiyyətli azalma baş vermişdir və bu ilk növbədə milli valyutanın – manatın devalvasiyası ilə bağlı olmuşdur.

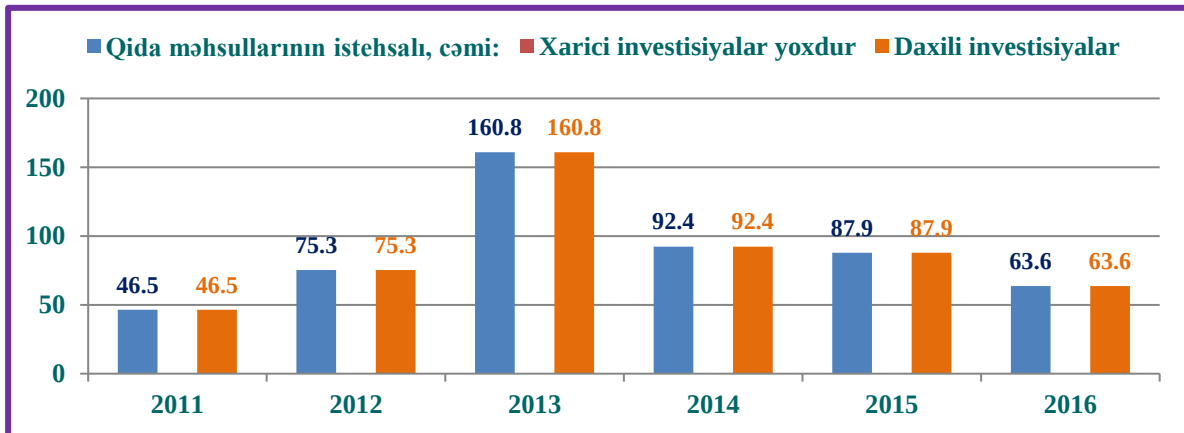
Şəkil 5.-də Azərbaycanın qeyri-neft sektoru sahələrinin əksəriyyətinin yerləşdiyi emal sənayesi sahələrinə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitala yönəldilən investisiyaların dinamikası verilmişdir.

Şəkil 5. Azərbaycanın qeyri-neft sektoru sahələrinin əksəriyyətinin yerləşdiyi emal sənayesi sahələrinə ümumilikdə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitala yönəldilən daxili və xarici investisiyaların dinamikası, mlyn. manat (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

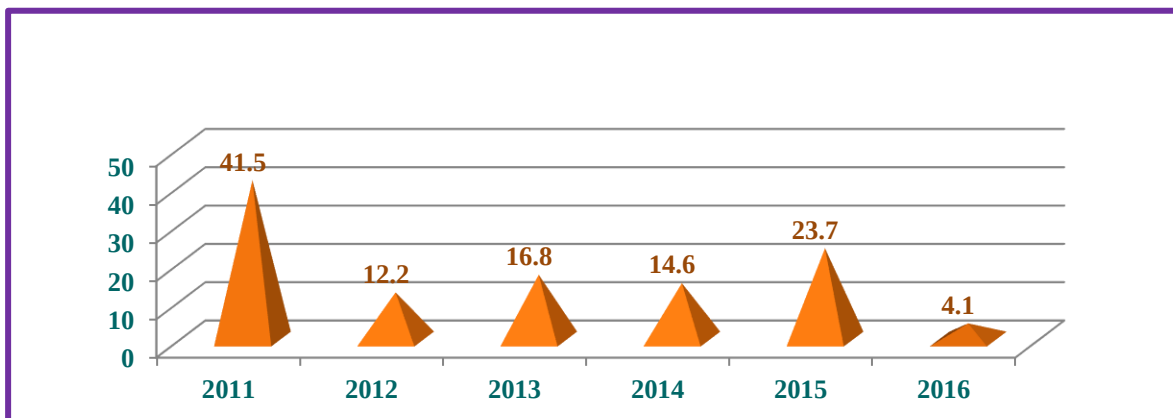
Şəkil 5.-dən göründüyü kimi 2011-2016-cı illərdə emal sənayesinə yatırılan həm daxili, həm də xarici investisiyaların həcmi son illərdə azalma tendensiyası ilə müşahidə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, emal sənayesində əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar demək olar ki, tamamilə daxili investisiyalardan ibarətdir.

Şəkil 6.-da Azərbaycanın qida məhsulları sahəsinə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi verilmişdir. Qeyd edək ki, bu dövr ərzində qida məhsulları sahəsinə xarici investisiyalar cəlb olunmamışdır.

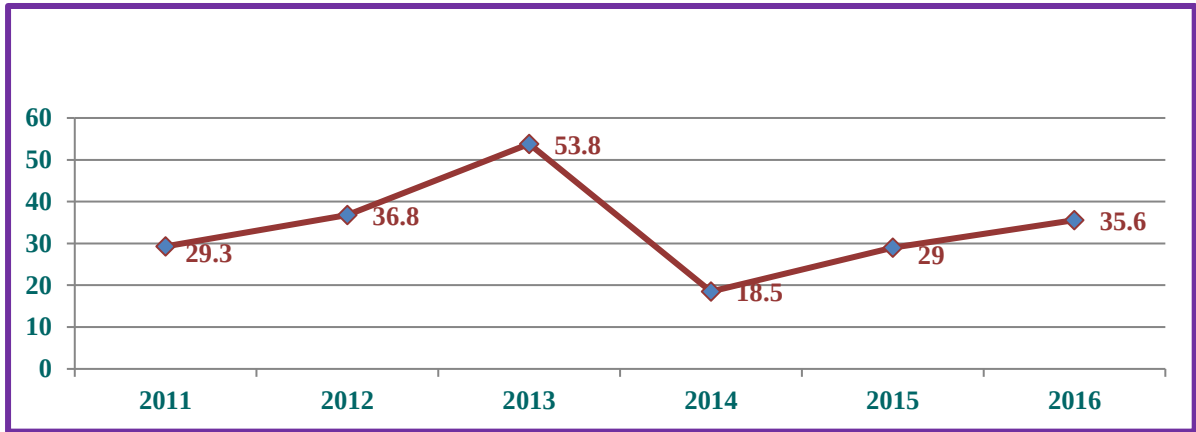
Şəkil 6. Azərbaycanda qida məhsulları sahəsinə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitalla yönəldilən daxili investisiyaların dinamikası, mln. manat (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

Şəkil 7.-də isə Azərbaycanda içki istehsalı sahəsinə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların dinamikası öz əksini tapmışdır və bu sahədə 2016-cı ildə investisiyaların həcmi xeyli aşağı düşmüşdür və bu azalma 2015-ci illə müqayisədə 5,8 dəfə təşkil etmişdir.

Şəkil 7. Azərbaycanda içki istehsalı sahəsinə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitalla yönəldilən daxili investisiyaların dinamikası, mln. manat (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

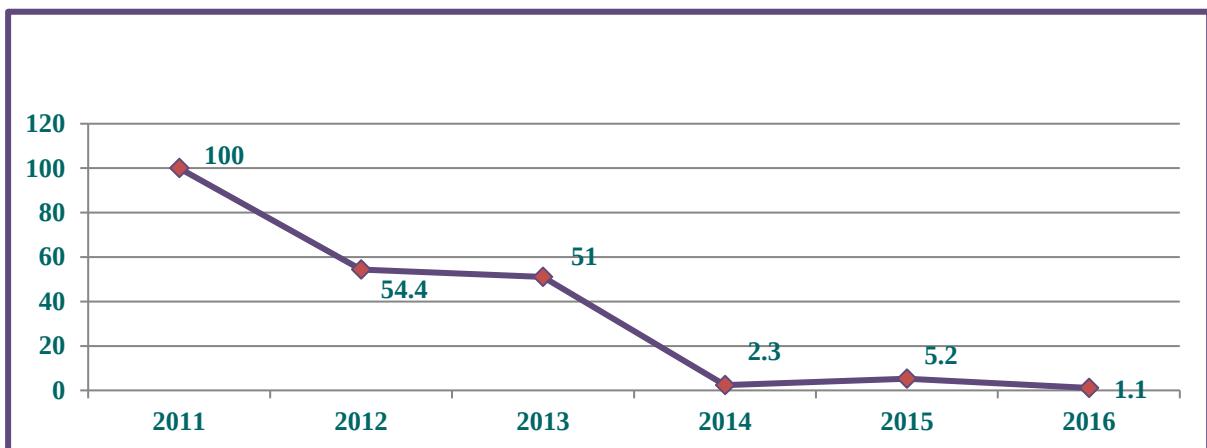
Şəkil 8.-də Azərbaycanda rəqabət qabiliyyətli və ixracıyönlü qeyri-neft sektoru sahələrindən olan kimya sənayesinə və rezin-plastik kütlə məmulatları istehsalı sahələrinə birlikdə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitala yönəldilən investisiyaların həcmi verilmişdir.

Şəkil 8. Azərbaycanda kimya və rezin-plastik kütlə məmulatları istehsalı üzrə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitala yönəldilən daxili investisiyaların dinamikası, mlyn. Manat (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

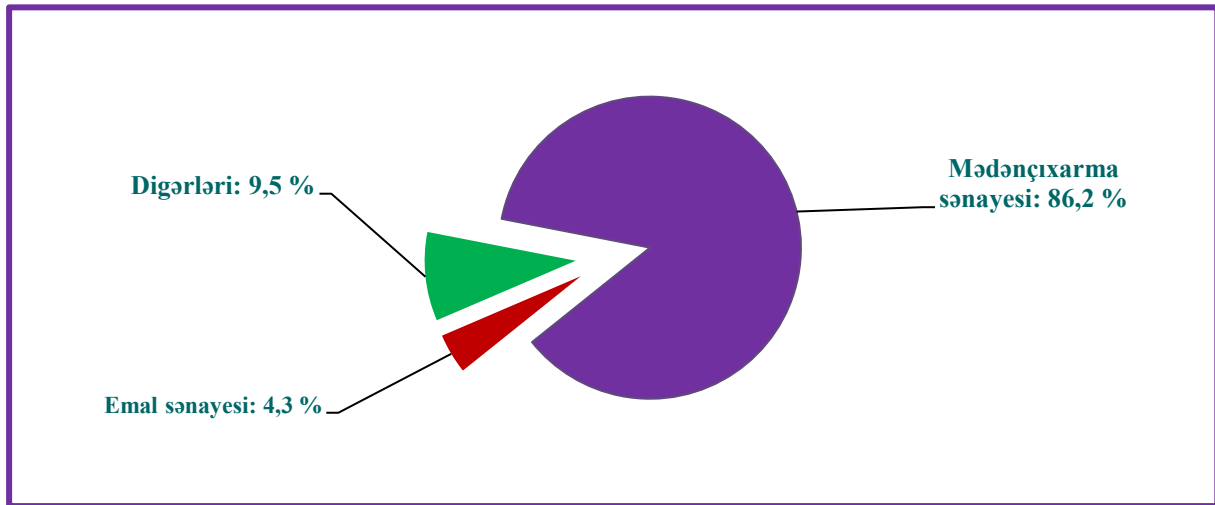
Kimya və rezin-plastik kütlə məmulatları istehsalı sahələrinə yatırılan investisiyalar əsasən daxili investisiyalardan ibarətdir. 2014-cü ildə əsas kapitala yönəldilən daxili investisiyaların həcmi 2013-cü ilə nisbətən 2,9 dəfə azalmışdır. Amma, növbəti iki il ərzində 92,4 % artaraq, 2016-cı ilin yekununda 35,6 mlyn. manat təşkil etmişdir.

Şəkil 9.-də isə Azərbaycanda güclü istehsal, həmçinin ixrac potensialına malik olan metallurgiya sənayesinə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitala yönəldilən investisiyaların həcmi öz əksini tapmışdır. Amma, bu sahəyə yönəldilən investisiyaların həcmi son illərdə xeyli azalmışdır.

Şəkil 9. Azərbaycanda metallurgiya sənayesinə 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitala yönəldilən daxili investisiyaların dinamikası, mlyn. manat (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

Şəkil 10-da Azərbaycanca sənaye sektorunda əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalardan istifadə edilməsinin 2016-cı ilin yekunu üzrə strukturu verilmişdir

Şəkil 10. Azərbaycanca sənaye sektorunda əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalardan istifadə edilməsinin 2016-cı ilin yekunu üzrə strukturu verilmişdir. (ARDSK-nın məlumatlarına görə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır. <http://www.sitat.gov.az>).

Göründüyü kimi, əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların strukturunda emal sənayesinin – yəni, qeyri-neft sektoru sahələrinin payı xeyli aşağıdır və cəmi 4,3 % təşkil edir.

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafının yeni strateji hədəflər səviyyəsinə qaldırılması, əlavə dəyər yaradan qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, həmçinin maliyyə bazarlarının inkişafının təmin olunması və maliyyə xidmətlərinin çeşidinin genişləndirilməsi, səmərəliliyinin artırılması prosesləri intensivləşməkdədir [8;9]. Bu baxımdan ölkəmizdə qeyri-neft sektoru sahələrində investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması və xüsusilə xarici investisiyaların cəlbi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi vacib şərtlər kimi diqqət çəkir. Bunlarla əlaqədar bir sıra tədbirlərin kompleks baxılması və reallaşdırılması məqsədəuyğun hesab oluna bilər:

- hazırda mövcud olan xarici investisiyaların cəlbi mexanizmlərinin yenidən baxılması və yaxud əhəmiyyətli səviyyədə təkmilləşdirilməsi tədbirləri gecikdirilmədən öz həllini tapmalıdır;

- bir sıra rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft sektoru sahələrinə, məsələn, kimya və neftkimya, metallurgiya, neft qaz kimya maşınqayırması və s. bu kimi sahələrə dünya səviyyəli məşhur kompaniyaların və güclü investorların məqsədli cəlb edilməsi və gətirilməsi təşkil olunmalıdır;

- xarici investisiyaların stimullaşdırılması mexanizmləri aydın və dünya investiorları tərəfindən qəbul olunan meyarlara, xüsusiyyətlərə malik olmalıdırlar;

- qeyri-neft sektoru sahələrinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi proseslərində neft və qaz sənayesi sahələrinə investisiyaların yatırılması təcrübələrindən istifadə məsələlərinin iqtisadi-təşkilati, hüquqi və maliyyə mexanzimlərindən fəal istifadəyə nail olunmalıdır və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı şəhəri, 15 yanvar 1992-ci il. №57.
2. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il. № 952.
3. İnvestisiyalar. İnvestisiya layihələrinin hüquqi müşayiəti. <http://www.expertsm.com.az>.
4. İnvestisiya fondları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı şəhəri, 22 oktyabr 2010-cu il. № 1101-IIIQ.
5. Aliyev İ. Qeyri-neft sənayesinin inkişaf strategiyası. <http://www.azerbaijan-news.az>.
6. Azərbaycan rəqəmlərdə. Bakı, 2017.- 286 s.
7. Azərbaycan sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı, 2016.- 344 s.
8. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 6 dekabr 2016-cı il. <http://www.president.az>.
9. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

*Kazımova Ə.X. i.f.d.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN SƏVİYYƏSİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Məqalədə Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda investisiya mühitinin səviyyəsinin müasir aspektlərinin və vəziyyətinin qiymətləndirilməsi məsələləri tədqiq edilmişdir. Bu məqsədlə Azərbaycanda investisiyaların qorunması, təşkili, hərəkəti və istifadəsi haqqında qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və təşkili prosesləri təhlil olunmuşdur. 1992-ci il yanvar ayının 15-də qəbul olunmuş Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununun əsas müddəalarına baxılmışdır. Bu qanunun həmin dövrdə xarici investorların ölkəmizə olan marağının artmasında əhəmiyyəti açıqlanmışdır. Azərbaycanda investisiyaların qorunması və onların cəlbinin stimullaşdırılması üzrə əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması problemləri baxılmış, bunlarla əlaqədar əsas meyarlar və prinsiplər açıqlanmışdır. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında 13 yanvar 1995-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının qanununun mahiyyəti açıqlanmış və onun qəbul edilməsinin zəruriliyi göstərilmişdir. Bu qanunun neft-qaz sektoruna xarici investisiyaların cəlbindəki əhəmiyyəti təhlil olunmuşdur. İnvestisiya fondlarının yaradılmasının vacibliyi göstərilmiş və 2010-cu il oktyabr ayının 22-də qəbul edilmiş İnvestisiya fondları haqqında Azərbay-

can Respublikasının qanununun məzmunu açıqlanmışdır. Ümumilikdə Azərbaycanda investisiya mühitinin vacib müddəalarına baxılmış və bu mühitin qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafına təsir dinamikası verilmişdir. İlk növbədə Azərbaycanda bütövlükdə milli iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının 2005-2016-cı illər üzrə dinamikası təhlil olunmuşdur. Bundan əlavə, 2005-2016-cı illər üzrə ümumilikdə Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinə yönəldilən investisiyaların dinamikası verilmişdir. Xarici investisiyaların cəlbinin stimullaşdırılması və xarici investorların ölkəmizin qeyri-neft sektoru sahələrinə gəlməsinin daha da fəallaşdırılmasının vacibliyi vurğulanmışdır. 2005-2016-cı illər üzrə Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrinə yönəldilən xarici investisiyaların dinamikası təhlil edilmişdir. Bundan əlavə, həmin dövr ərzində ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinə ümumilikdə yönəldilən daxili investisiyaların həcmi verilmişdir. Emal sənayesinin vacibliyi nəzərə alınaraq və bu sektorda qeyri-neft iqtisadiyyat sahələrinin əsas qrupunun cəmləşməsi amilindən çıxış etməklə, 2011-2016-cı illər ərzində ümumilikdə emal sənayesi üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi təhlil olunmuşdur. Bir sıra vacib və nisbətən dinamik inkişaf edən qeyri-neft sektoru sahələrinin investisiya mühiti və bu sahələrə yönəldilən investisiyaların həcmının dinamikasına ayrı olaraq baxılmışdır. Bu məqsədlə son illər strukturunu əhəmiyyətli səviyyədə genişləndirmiş və istehsal-emal şəbəkəsini, həmçinin ixrac potensialını gücləndirmiş qida məhsulları sənayesində 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi verilmişdir. İçki istehsalının ixracyönlü xüsusiyyətləri əsas götürülməklə, bu sahəyə yönəldilən daxili və xarici investisiyaların dinamikası baxılmışdır. Digər mühüm bir qeyri-neft sektoru sahəsi kimi kimya sənayesinin, həmçinin onunla birlikdə rezin-plastik kütlə məmulatları istehsalı sahəsinin 2011-2016-cı illər ərzində əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi təhlil olunmuşdur. Bu sahənin ixrac potensialının güclü olması amili xüsusilə vurğulanmışdır. Bundan başqa, digər güclü istehsal, eyni zamanda ixrac imkanlarına malik olan əlvan və qara metallurgiya sənaye sahələrini özündə birləşdirən metallurgiya sənayesinin 2011-2016-cı illər üzrə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi verilmişdir. Qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, bununla əlaqədar olaraq investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin kompleks və sistemli baxılmasına müəllif mövqeyi bildirilmişdir. Məqalənin sonunda baxılan problemlər üzrə bir sıra təkliflər və tövsiyələr verilmişdir.

Кязимова А.Х. д.ф.н.э.

*Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

РЕЗЮМЕ

ОЦЕНКИ УРОВНЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ В НЕНЕФТЯНОМ СЕКТОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье исследованы современные аспекты и оценки уровня инвестиционной среды в ненефтяном секторе Азербайджана. С этой целью анализируются формирование и реализация законодательной базы по обеспечению защиты инвестиционных

ресурсов, их движения и использования. Рассмотрены основные статьи и сущность Закона Азербайджанской Республики о защите иностранных инвестиций, принятого 15 января 1992 года. Раскрыта важность данного закона о проявлении интереса к Азербайджану иностранных инвесторов. Рассмотрены основные принципы и критерии, формирование оптимальной инвестиционной среды по привлечению и стимулированию иностранных инвестиций в Азербайджан. Раскрыта сущность и важность принятия Закона Азербайджанской Республики об инвестиционной деятельности. Рассмотрено значение этого закона о привлечении иностранных инвесторов и иностранных инвестиций в нефтегазовый сектор страны. Указана важность формирования инвестиционных фондов и раскрыта сущность Закона Азербайджанской Республики об инвестиционных фондах, принятого 22 октября 2010 года. Рассмотрены важные основы формирования и ситуации инвестиционной среды Азербайджана и дана динамика влияния на развитие сферы ненефтяного сектора. Анализированы кредитные вложения в национальную экономику Азербайджана за 2005-2016 годы. Кроме того, рассмотрена и дана динамика инвестиций, направленных на все сферы экономики Азербайджана за 2005-2016 годы. Отмечена важность активизации процессов привлечения иностранных инвестиций в сферы ненефтяного сектора и стимулирование активного приезда иностранных инвесторов. Дана динамика вложения иностранных инвестиций во все сферы экономики Азербайджана за период 2005-2016 годов. Также рассмотрены вложения внутренних инвестиций в разные сферы экономики страны в данный период. С учетом важности развития перерабатывающей промышленности рассмотрен общий объем вложенных инвестиций в основные капитальные сферы ненефтяного сектора экономики страны. Кроме того, рассмотрены отдельные важные сферы, их инвестиционная привлекательность и динамика вложения иностранных и внутренних инвестиций в их развитие. С этой целью особо анализируется и изучена инвестиционная привлекательность сферы пищевой промышленности и дана динамика вложенных инвестиционных ресурсов в основной капитал. С учетом экспортной ориентированности отдельно рассмотрена динамика иностранных и внутренних инвестиционных ресурсов вложенных в производство различных напитков. Кроме того, рассмотрена инвестиционная привлекательность химической промышленности и дана динамика инвестиционных ресурсов вложенных в основной капитал данной отрасли и производство резино-пластических изделий. Особо подчеркнут экспортный потенциал металлургической промышленности и подробно рассмотрены вложения инвестиционных ресурсов в эти отрасли с учетом развития сферы цветной и черной металлургии. Автор высказал свое мнение и предложил научно-теоретические и научно-практические взгляды по разным проблемам развития ненефтяного сектора и повышению инвестиционной привлекательности его разных сфер, особенно тех сфер, где имеется сильный экспортный потенциал. Автор считает, что проблемы и вопросы по повышению инвестиционной привлекательности, ее объективная оценка требует комплексного и системного подхода с учетом стратегических задач и целей развития ненефтяного сектора страны. В конце статьи дан ряд рекомендаций и предложений по рассматриваемым проблемам.

*Kazimova A.Kh. PhD.
Azerbaijan State University of Economics*

S U M M A R Y

EVALUATION OF THE LEVEL OF THE INVESTMENT ENVIRONMENT IN THE NON-OIL SECTOR OF AZERBAIJAN

The article explores the modern aspects and assessment of the level of the investment environment in the non-oil sector of Azerbaijan. The processes of formation and implementation of the legislative framework to ensure the protection of investment resources, their movement and use are analyzed for this purpose. The main articles and essence of the Law of the Republic of Azerbaijan on protection of foreign investments, adopted on January 15, 1992 are considered. The importance of this law on drawing the interests of foreign investors in Azerbaijan is noted here. The article deals with the issues of the formation of an optimal investment environment for protecting and encouraging foreign investment in Azerbaijan and states the main principles and criteria. The essence and importance of the adoption of the Law of Azerbaijan Republic on investment activity is revealed. The significance of this law on attracting foreign investors in the oil and gas sector of the country is analysed. The importance of forming investment funds is pointed out and the essence of the Law of the Republic of Azerbaijan on investment funds adopted on October 22, 2010 is disclosed. The important bases of the formation and situation of the investment environment in Azerbaijan are considered and the dynamics of the influence on the development of the sphere of the non-oil sector is given here. Credit investments in the national economy of Azerbaijan for 2005-2016 are analysed. In addition, the dynamics of investments aimed at all spheres of the economy of Azerbaijan for 2005-2016 is considered and given. The author notes the importance of activating the processes of attracting foreign investment in the non-oil sector and stimulating the active arrival of foreign investors. The dynamics of foreign investments in all spheres of the economy of Azerbaijan for the period 2005-2016 is given. Domestic investments in different spheres of the country's economy for that period are also considered. Taking into account the importance of the development of the processing industry, the total volume of investments in the main capital spheres of the non-oil sector of the country's economy is examined. In addition, some important areas, their investment attractiveness and the dynamics of foreign and domestic investment in their development are studied. The investment attractiveness of the food industry is analysed, and the dynamics of investment resources invested in fixed capital is given for this purpose. Taking into account the export orientation, the dynamics of foreign and domestic investment resources of various beverages invested in production is separately examined. In addition, the investment attractiveness of the chemical industry is examined and the dynamics of resources invested in the fixed capital of this industry and the production of rubber-plastic products is given. The export potential of the metallurgical industry is particularly emphasized, and investments in these sectors are considered in detail taking into account the development of the sphere of non-ferrous and ferrous metallurgy. The author expresses her opinion and presents scientific theoretical and practical views on various problems of developing the non-oil sector and increasing the investment attractiveness of its various spheres, especially those areas where there is a strong export potential. The author believes that the problems of increasing the investment attractiveness, its objective assessment require an integrated and systematic approach taking into account the strategic objectives and goals of the development of the non-oil sector. A number of recommendations and proposals on these problems are given at the end of the article.

*Isgəndərova A.V. i.f.d.
Bakı Biznes Universiteti*

UOT: 332.12:332.122

AZƏRBAYCANDA REGIONAL İQTİSADI İNKİŞAFIN MÜASİR ASPEKTLƏRİ

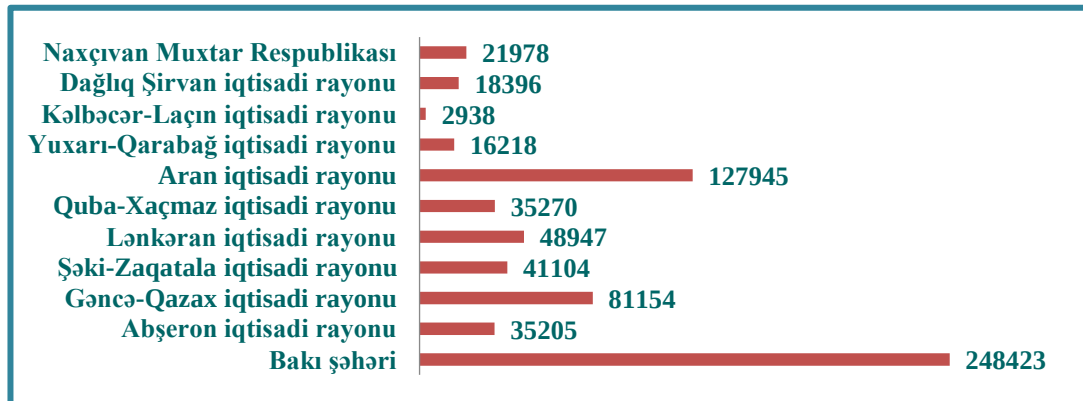
Açar sözlər: regional iqtisadi inkişaf, regionların sosial-iqtisadi inkişafı, regional iqtisadi problemlər, regionların iqtisadi inkişafının modelləşdirilməsi, regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları.

Ключевые слова: региональное экономическое развитие, социально-экономическое развитие региона, региональные экономические проблемы, моделирование экономического развития регионов, программы социально-экономического развития регионов.

Keywords: regional economic development, social and economic development of regions, regional economic problems, models of economic development of regions, programs for social and economic development of regions.

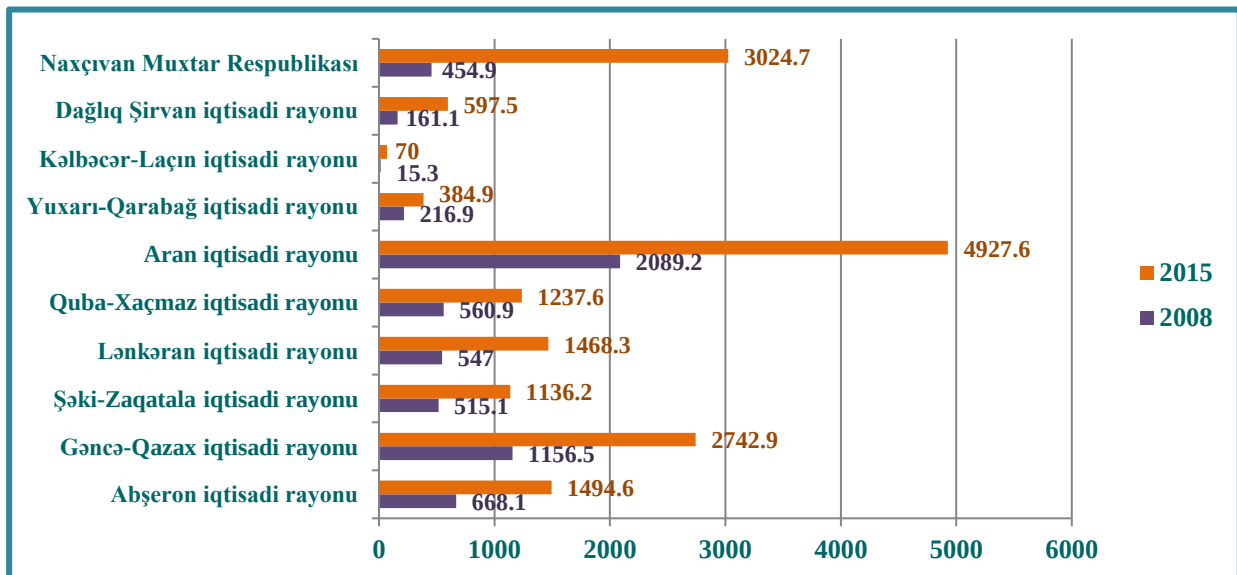
Azərbaycan müasir dövrdə özünün iqtisadi inkişaf proseslərini yeni səviyyəyə qaldırmaq fazasına keçmişdir. Milli iqtisadi inkişaf modelinin antiböhran şəraitində təkmilləşdirilməsi prosesləri sürətləndirilməkdədir. Artıq bununla əlaqədar olaraq, strateji hədəflər müəyyənləşdirilmiş və strateji vəzifələrin icrasına başlanılmışdır [1]. Şübhəsiz, bu proseslərdə regional iqtisadi inkişafın yenilənməsi və yüksək səviyyəyə qaldırılması prioritetləri də diqqət cəkir. Bünövrəsi ulu öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və sonrakı proseslərdə möhkəmləndirilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dövlət siyasətinin global iqtisadi çağırışlar nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsi zərurəti yaranmışdır. Qeyd edək ki, Heydər Əliyev strategiyası regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramlarının uğurlu icrasının təminatçısıdır. Dövlət Proqramlarının həyata keçirildiyi ilk 10 il ərzində - I və II Dövlət Proqramlarının reallaşdırıldığı illərdə (2004-2008 və 2009-2013-cü illər) regionlarda ümumi məhsul buraxılışı 3,2 dəfə, sənaye məhsulu 3,1 dəfə, əhalinin gəlirləri 6,3 dəfə, vergi ödənişləri 14,2 dəfə artmışdır [2]. Artıq Azərbaycan regionları müasir infrastruktura və yüksək rəqabətli istehsal şəbəkəsinə malikdirlər. Ölkə regionlarının siması tamamilə dəyişilmiş, geniş miqyaslı abadlıq-quruculuq işləri aparılmışdır. Hazırda III Dövlət Proqramı – Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramının icrası uğurla həyata keçirilməkdədir [3; 4]. Bu proqram çərçivəsində başlıca prinsiplər və prioritet regional iqtisadi inkişaf istiqamətləri ilk növbədə regionlarda makroiqtisadi sabitlik, sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi və regionlarda iqtisadi fəallığın artırılmasından ibarətdir. Regionlarda əhalinin rifahının daha da yaxşılaşdırılması məsələləri də Dövlət Proqramında qarşıya qoyulmuş mühüm vəzifələrdəndir [5]. Artıq bu Dövlət Proqramının icrası proseslərində müsbət nəticələrin əldə edilməsini söyləmək mümkündür. Ölkə regionlarında iqtisadi inkişafın təmin edilməsi məqsədilə bir-birinin ardınca iri sənaye obyektləri tikilir, texnoparklar, sənaye zonaları və sənaye məhəllələri, aqroparklar yaradılır. Regionlarda istehsal olunan məhsulların dünya bazarlarına çıxarılması proseslərinə dövlət dəstəyi mexanizmləri gücləndirilir. Bu məqsədlərlə ölkə regionlarında fəaliyyət göstərən fermer təsərrüfatlarının, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin texniki vasitələrlə və kənd təsərrüfatı gübrələri ilə təminatı mexanizmləri tətbiq olunmuş, yeni logistik mərkəzlər yaradılmaqdadır [6]. Ölkə regionlarının inkişafının sürətləndirilməsi məsələləri prioritet vəzifə olaraq Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış inkişaf

konsepsiyasında da vacib problemlərdən biri kimi baxılmışdır. Bu konsepsiyada regionların inkişafının yeni səviyyəyə qaldırılması prioritetləri daha çox diqqət cəkir [7]. Ölkə regionlarının inkişaf dinamikası və sosial-iqtisadi göstəriciləri qarşıya qoyulmuş strateji regional iqtisadi inkişaf hədəflərinin tədricən reallaşdırılmasını göstərir [8]. Şəkil 1-də Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında 2016-cı ilin əvvəlinə təsərrüfat subyektlərinin sayı verilmişdir və göründüyü kimi regionların iqtisadi fəallığının artırılması üçün təsərrüfat subyektlərinin yaradılması və inkişafı proseslərinə diqqət yüksək olaraq qalmaqdadır (bax: Şəkil 1).

Şəkil 1. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında təsərrüfat subyektlərinin sayı, 01.01.2016-cı ilə (Azərbaycanın regionları. Statistik məcmuə. Bakı, 2016.- 820 s.-nin əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

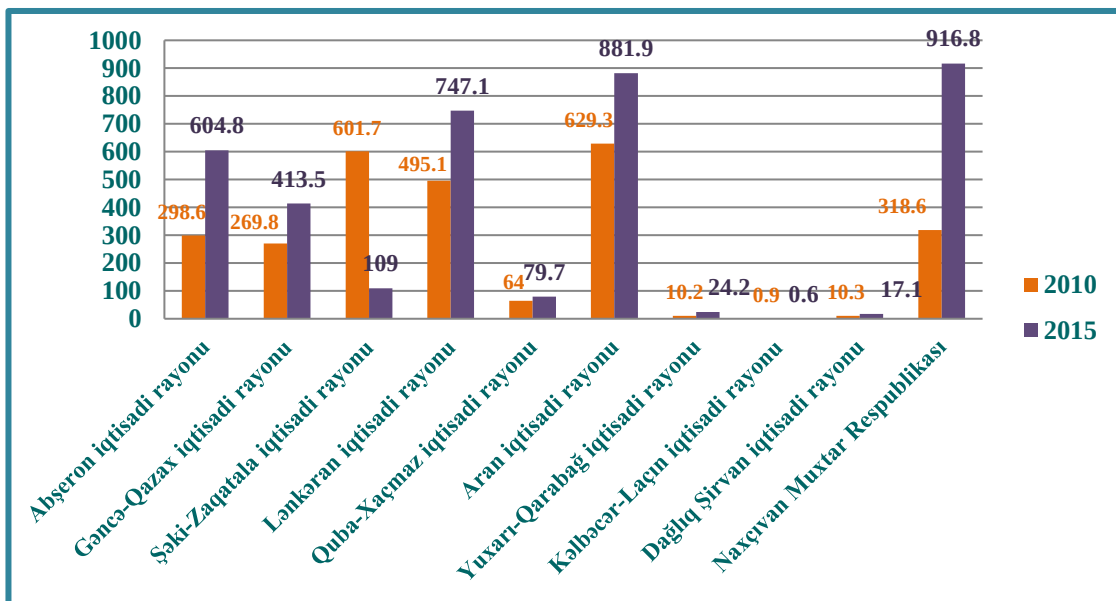
Şəkil 2-də 2008 və 2015-ci illərdə Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında əsas sahələr üzrə məhsulun ümumi buraxılışı müqayisəli şəkildə verilmişdir.

Şəkil 2. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında əsas sahələr üzrə məhsulun ümumi buraxılışı, mln. manat, 2008 və 2015-ci illər (Azərbaycanın regionları. Bakı, 2011.-770 s. və Bakı, 2016.- 820 s.-nin əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

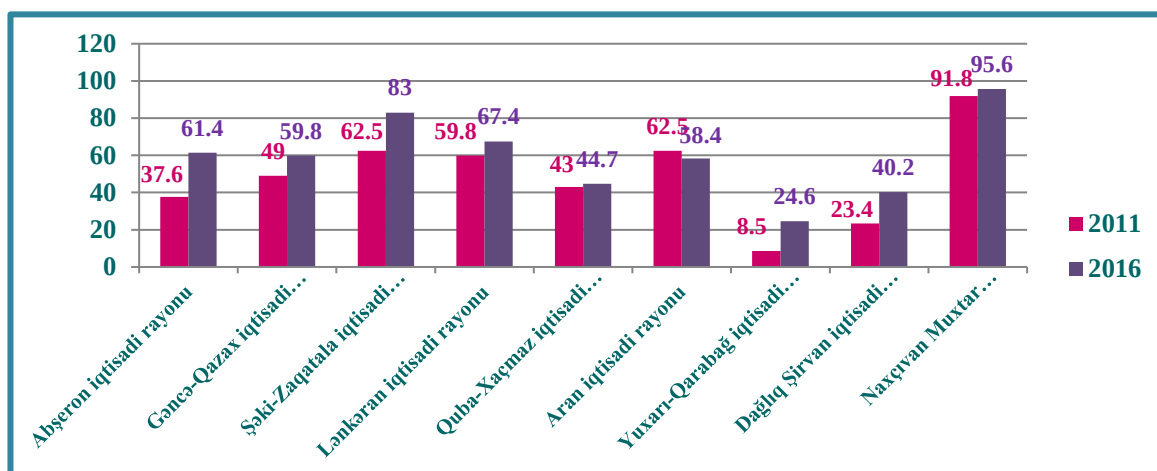
2008 və 2015-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında məhsulun ümumi buraxılışı 6,6 dəfədən çox artaraq 2015-ci ildə 3 mlrd. manatdan çox təşkil etmişdir. Aran iqtisadi rayonu üzrə artım 2,4 dəfəyə yaxın, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonları üzrə 2,4 dəfəyə yaxın, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 2,2 dəfə, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 2,2 dəfə və s. olmuşdur.

Şəkil 3-də isə Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında sənaye məhsulunun 2010 və 2015-ci illər üzrə dinamikası verilmişdir. Bu sırada Naxçıvan Muxtar Respublikası öndə gedir və 2015-ci ilin yekunlarına görə burada 916,8 mln. manatlıq sənaye məhsulu istehsal olunmuşdur. Müqayisə üçün, 2010-cu ildə bu göstərici 318,6 mln. manat təşkil etmişdir. Aran iqtisadi rayonunda müvafiq olaraq bu göstəricilər 881,9 və 629,3 mln. manat, Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 747,1 və 495,1 mln. manat, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 109 və 601,7 mln. manat olmuşdur (bax: Şəkil 3).

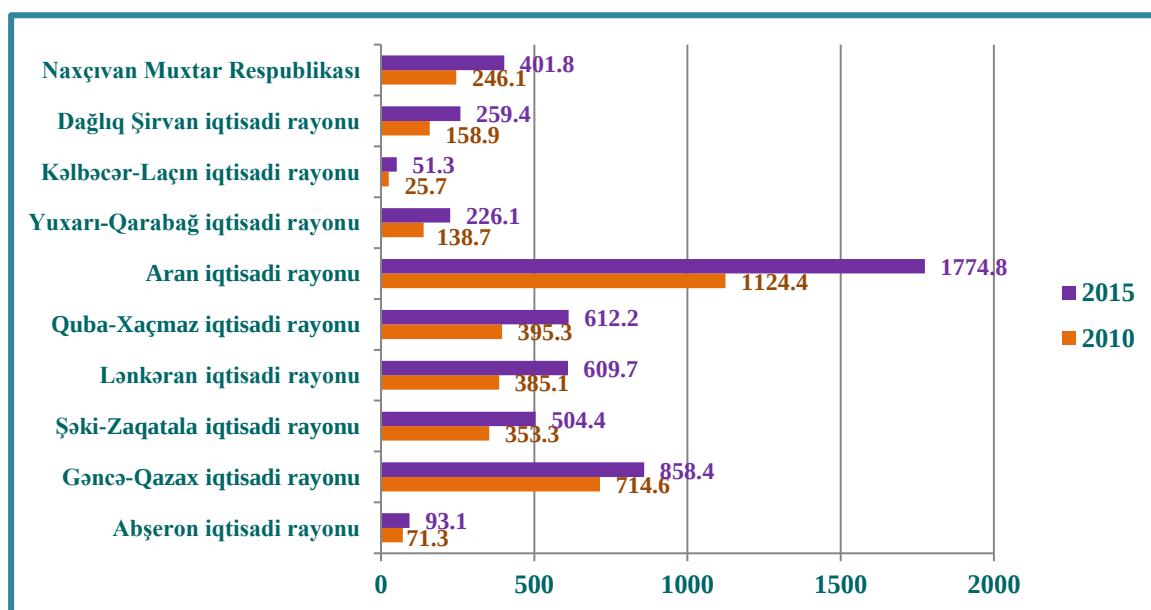
Şəkil 3. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında sənaye məhsulunun həcmi, mln. manat, 2010 və 2015-ci illər (Azərbaycanın regionları. Bakı, 2011.-770 s. və Bakı, 2016.-820 s.-nin müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 4-də 2011 və 2016-cı illərdə Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi verilmişdir. 2011-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında sənaye məhsulunun istehsalında qeyri-dövlət sektorunun payı 91,8% olduğu halda, bu göstərici 2016-cı ildə 95,6% təşkil etmişdir. Qazax-Gəncə iqtisadi rayonunda analoji göstəricilər 49% və 59,8%, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda 62,5% və 83%, Lənkəran iqtisadi rayonunda 59,8% və 67,4%, Aran iqtisadi rayonunda isə 62,5% və 58,4% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi iri iqtisadi rayonlar üzrə təkcə Aran iqtisadi rayonunda sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi aşağıdır. Bu isə həmin regionda sənaye infrastrukturunun zəifliyi ilə izah oluna bilər. Yaxın perspektivdə bu kimi iqtisadi rayonlarda, regionlardakı mövcud təbii resurslara və ehtiyatlara uyğun olaraq sənaye müəssisələrinin yaradılması prosesləri sürətləndirilməlidir.

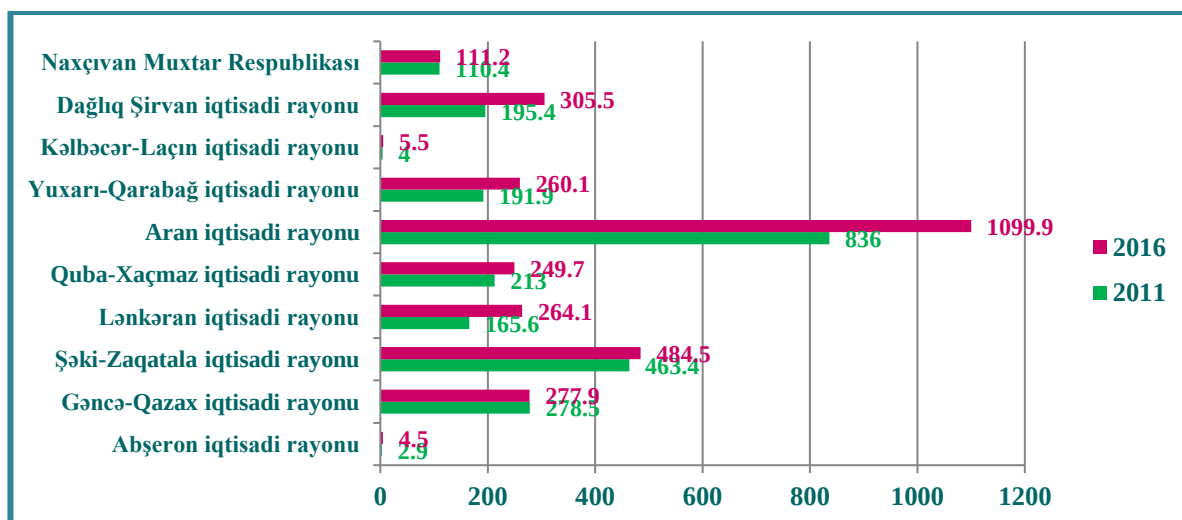
Şəkil 4. Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə sənaye məhsulunun həcmində qeyri – dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə, 2011 və 2016-cı illər (Azərbaycanın sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı, 2017.-344 s.-nin əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 5-də isə 2010 və 2015-ci illər üzrə Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmi öz əksini tapmışdır. Şübhəsiz, burada əsas kənd təsərrüfatı regionlarından olan Aran, Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz və Lənkəran iqtisadi rayonlarında məhsul istehsalının artımı diqqət çəkir.

Şəkil 5. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmi, mln. manat, 2010 və 2015-ci illər (Azərbaycanın regionları. Bakı, 2011.-770 s. və Bakı, 2016.- 820 s.-nin əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

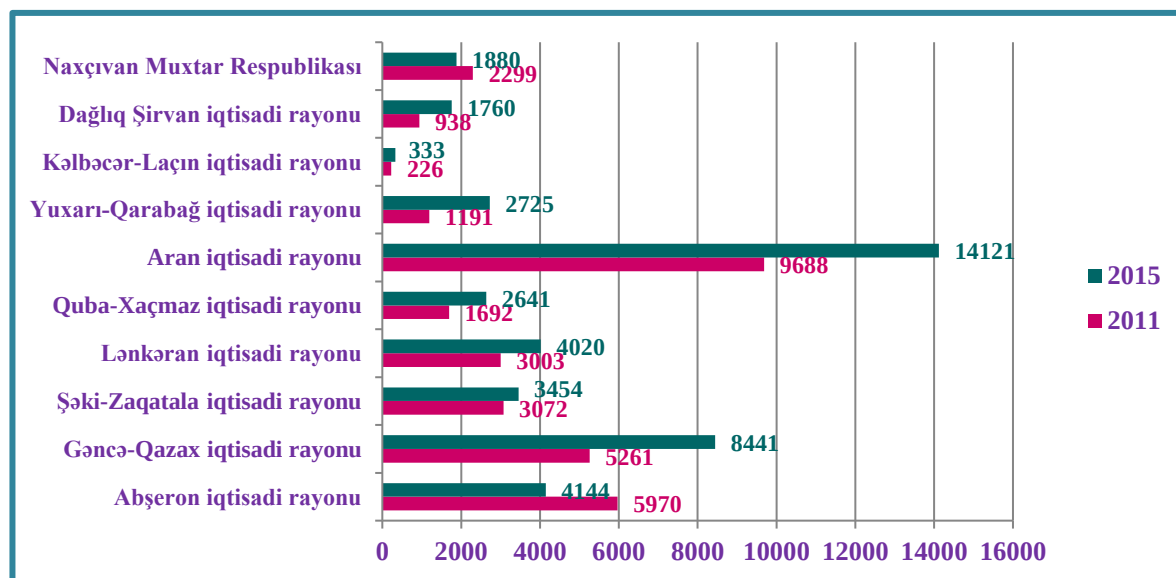
Şəkil 6-da isə Azərbaycanda 2011 və 2016-cı illərdə kənd təsərrüfatı sektorunda dənli və dənli paxlalıların istehsalı göstəriciləri verilmişdir. Burada ənənəvi kənd təsərrüfatı regionlarında həmin növ kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə istehsalın artım tendensiyası vardır, yalnız Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunda artıma nail olunmamışdır.

Şəkil 6. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunda dənli və dənli paxlaların istehsalı, min ton, 2011 və 2016-cı illər (Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Statistik məcmuə. Bakı, 2017.-608 s.-nin əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

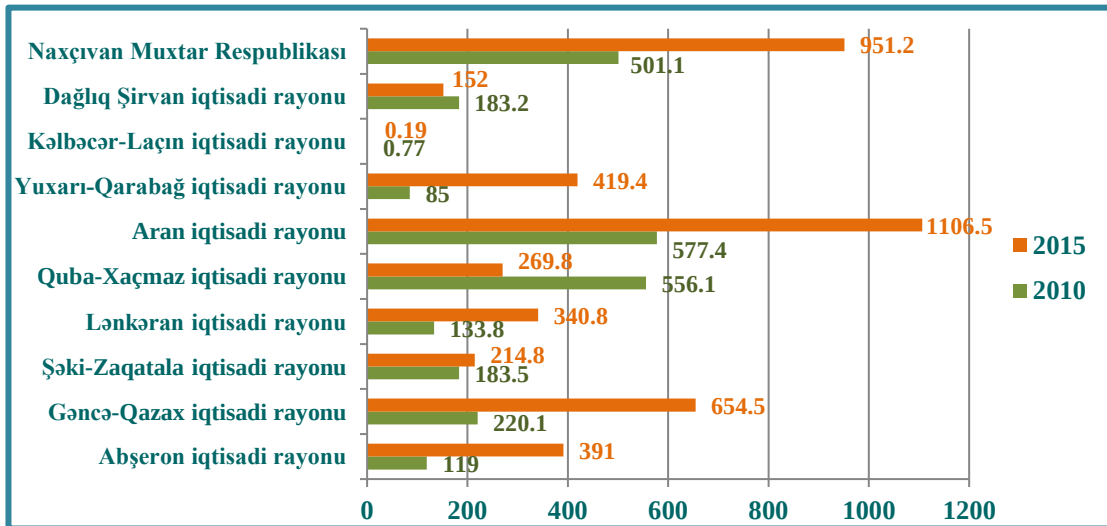
Regionlarda sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı proseslərində kiçik sahibkarlıq subyektlərinin – kiçik müəssisələrin rolu artmaqdadır.

Şəkil 7.-də 2011 və 2015-ci illər üzrə Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə kiçik müəssisələrdə çalışan maddi işçilərin sayı verilmişdir.

Şəkil 7. Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə kiçik müəssisələrdə çalışan maddi işçilərin sayı, nəfər, 2011 və 2015-ci illər (Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq. Statistik məcmuə. Bakı, 2016.-194 s.-nin əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Regionlarının inkişafında əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin əhəmiyyəti böyükdür. Şəkil 8-də 2010 və 2015-ci illərdə iqtisadi rayonlar üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər verilmişdir. Burada daha çox vəsait Aran, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonlarına və Naxçıvan Muxtar Respublikasına yönəldilmişdir.

Şəkil 8. Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlər, mln. manat, 2010 və 2015-ci illər (Azərbaycanın regionları. Bakı, 2011.-770 s. və Bakı, 2016.- 820 s.-nin əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Qeyd edək ki, kənd təsərrüfatı sahələrinin ölkə regionlarında inkişafı yaxın perspektivdə strateji vəzifələrdən hesab olunur [9]. Bu baxımdan ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişaf etdirilməsi və ümumilikdə regional iqtisadi inkişafın kompleks baxılması vacib şərtlərdəndir. Bir qrup tədqiqatçılar (M.Podpruqin, O.Tsapiyeva, A.Qranberq, V.Sısoyeva, L.Oveşnikova, Y.Qolovanov və İ.Sizemov) regionların davamlı və dayanıqlı inkişaf etdirilməsi proseslərində sistemlilik prinsiplərinin vacibliyinə, infrastruktur şəbəkəsinin əhəmiyyətli səviyyədə inkişaf etdirilməsinə, klasterlərin yaradılmasına, innovasiyaların tətbiqinə, kiçik biznesin inkişaf etdirilməsinə dah çox üstünlük vermişlər [10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]. Digər bir qrup tədqiqatçılar isə (R.Matteus, D.Savoye, R.Kapello, K.Nuur, S.Laestadius, M.Storper, F.Rakar və P.Tallberq) regional iqtisadiyyatın inkişafı problemlərinə ümumilikdə milli iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi kimi baxılmasına və bununla əlaqədar olaraq dünyada müvəffəqi regional iqtisadi inkişaf modellərinə diqqət yetirməyin vacibliyini bildirmişlər [17; 18; 19; 20; 21; 22]. Bu baxımdan, ölkəmizdə mövcud regional sosial-iqtisadi inkişaf modelinin özünü doğrultmuş mexanizmləri ilə bərabər, müasir dövrün tələbləri kontekstində yeni fəaliyyət mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqi üzrə dövrlər iqtisadi siyasəti təkmilləşdirilməli və regional iqtisadi inkişafın idarə olunması problemləri yenidən baxılmalıdır [23; 24; 25].

Müasir dövrdə Azərbaycanda regional sosial-iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri və perspektivləri, inkişaf tendensiyləri bir daha nəzərdən keçirilməli, hazırda icra prosesləri sürətləndirilən strateji yol xəritəsində strateji hədəflər çərçivəsində yenidən baxılmalı və regionların davamlı-tarazlı inkişafının daha məhsuldar mexanizmləri, praktiki alətləri tətbiq olunmalıdır və s.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Heydər Əliyev strategiyası regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının uğurlu icrasının təminatçısıdır. <http://www.kaspi.az>.

3. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 27 fevral tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

4. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 27 fevral 2014-cü il.

5. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı haqqında. <http://www.stat.gov.az>.

6. Regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasına dair konfrans keçirilib. <http://www.iqtisadiislahat.org>.

7. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı. -39 s.

8. Azərbaycan regionları. Statistik məcmuə. Bakı, 2016.- 820 s.

9. Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı. -177 s.

10. Подпругин М.О. Устойчивое развитие региона: понятие, основные подходы и факторы // Российское предпринимательство. – 2012. – Том 13. – № 24. – С. 214-221.

11. Цапиева О.К. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 2 (34). – С. 46–49.

12. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики: учебник для вузов. – М.: Высшая школа экономики, 2007. – 495 с.

13. Сысоева В.Н. Устойчивое развитие региона на базе формирования инновационных кластеров. – Автореф. канд. экон. наук. – Тамбов, 2007. – 24 с.

14. Овешникова Л.В. Разработка перспектив развития инфраструктуры региональной экономики // Журнал «Наукovedение», Том 7, №1, 2015. <http://www.naukovedenie.ru>.

15. Голованов Е.Б. Методический подход в оценке устойчивого развития региональной экономики // Журнал Современные технологии управления, №3 (51). <http://www.sovman.ru>.

16. Сиземов И.Г. Развитие региональной экономики на основе совершенствования управления малым бизнесом. Дисс. канд. экон. наук. Нижний Новгород (Россия), 2003.-153 с.

17. Matthews R. The creation of regional dependency, 1983.

18. Savoie D.J. Regional economic development: Canada's search for solutions, 1986.
19. Capello Roberta. Regional Growth and Local Development Theories: Conceptual Evolution over Fifty Years of Regional Science.
20. Nuur Cali, Laestadius Staffan. Development in peripheral regions: Case studies in Sweden // European Urban and Regional Studies. 27 January, 2010. <http://www.journals.sagepub.com>.
21. Storper Michael. Why do regions develop and change? The challenge for geography and economic // Journal of Economic Geography, Volume 11, Issue 2, 03.2011-PP. 333-346. <http://www.academic.oup>.
22. Rakar F., Tallberg P. Developing Regions for Regional Development. Sweden, 2014.-140 p.-PP. 23-32.
23. Nuriyev Ə.X. Davamlı və tarazlı regional inkişaf. Bakı, Avropa, 2017.-242 s.
24. Bədəlov Ə. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət siyasətinin prioritetinə çevrilib. <http://www.xalqazeti.com>.
25. Hüseynova X.M. Azərbaycanca regional inkişafın idarə olunması problemləri. İ.e.d. dissertasiyasının Avtoreferatı. Gəncə, 2011. -24 s.

*İsgəndərova A.V. i.f.d.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

AZƏRBAYCANDA REGIONAL İQTİSADI İNKİŞAFIN MÜASİR ASPEKTLƏRİ

Məqalədə Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın müasir aspektləri tədqiq edilmişdir. Bu məqsədlə regional iqtisadi inkişafın xüsusiyyətləri və prinsipləri təhlil olunmuşdur. Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın xronologiyası, bununla əlaqədar dövlət siyasətinin əsas mexanizmləri, mahiyyəti baxılmışdır. Regional iqtisadi siyasətin və inkişaf proseslərinin prioritetliyi xüsusilə diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. 2004-2008-ci illərdə və 2009-2013-cü illərdə reallaşdırılan I və II Dövlət Proqramlarının nəticələri baxılmış və bu proqramların ölkə regionlarının inkişafına təsiri qiymətləndirilmişdir. Ölkənin iqtisadi rayonlarında sahibkarlığın və fermer təsərrüfatlarının inkişafı prosesləri təhlil olunmuşdur. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında təsərrüfat subyektlərinin yaradılması dinamikasına baxılmışdır. Regional iqtisadi inkişaf proseslərinin ölkə regionlarında istehsalın artımına təsiri qiymətləndirilmişdir. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında əsas sahələr üzrə 2008 və 2015-ci illərdə məhsulun ümumi buraxılışı təhlil edilmiş və dinamikası verilmişdir. Ölkə regionlarında müasir texnologiyalar əsaslı istehsal sahələrinin yaradılması proseslərində sənayenin inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır. Xüsusilə, sənaye sektorunda özəl müəssisələrin və regional təsərrüfat subyektlərinin fəallığının yüksəldilməsinin vacibliyi vurğulanmışdır. Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə sənaye məhsulun həcmində

qeyri-dövlət müəssisələrinin xüsusi çəkisi təhlil olunmuşdur. Regional iqtisadi inkişafda kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı məsələlərinin xüsusi əhəmiyyəti qeyr olunmuşdur. Regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı şəbəkəsinin genişləndirilməsinin vacibliyi bildirilmişdir. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmi dinamikası 2010 və 2015-ci illərin yekunu üzrə müqayisəli şəkildə baxılmışdır. Regionların iqtisadi inkişafının modelləşdirilməsində və regionlarda iqtisadi fəallığın artırılmasında kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafının sürətləndirilməsi tədbirlərinə ehtiyacın olduğu qənaətinə gəlinmişdir. Regionlarda mövcud potensialdan, xüsusilə təbii resurs potensialından səmərəli istifadə hesabına istehsalın diversifikasiyalşdırılması proseslərinin genişləndirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Kənd təsərrüfatında mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən olan dənli bitkilərin və bu sahədə istehsalın səviyyəsinin diqqət mərkəzində saxlanmasının vacibliyi qeyd olunmuşdur. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunda dənli və dənli paxlalıların istehsalı dinamikası 2011 və 2016-cı illər götürülməklə təhlil olunmuşdur. Regionlarda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması problemlərinə kompleks və sistemli yanaşmanın səmərəliliyi göstərilmişdir. Bu sahədə kiçik biznes subyektlərinin əhəmiyyətli rol oynamaq imkanları qiymətləndirilmişdir. Bu məqsədlə Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə kiçik müəssisələrdə çalışan muzzdlu işçilərin 2011 və 2015-ci illər üzrə müqayisəli dinamikası təhlil olunmuşdur. Ölkə regionlarında regional infrastruktur şəbəkəsinin genişləndirilməsi, bu sahənin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, yeni infrastruktur obyektlərinin mütəmadi olaraq istismara verilməsinin vacibliyi göstərilmişdir. Regionların sosial-iqtisadi inkişafına, xüsusilə regional iqtisadiyyatın artımına imkan verən fəaliyyət istiqamətlərinin gücləndirilməsi tədbirlərinin təşkilinə maliyyə resurslarının ayrılmasının adekvatlığının təmin edilməsinin zəruriliyi qeyd olunmuşdur. Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin 2011 və 2015-ci illər üzrə həcmi təhlil edilmişdir. Məqalənin sonunda Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın müasir aspektləri üzrə bir sıra tövsiyələr hazırlanmış və təkliflər irəli sürülmüşdür.

*Искендерова А.В. д.ф.э.
Бакинский Университет Бизнеса*

РЕЗЮМЕ

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ РЕГИОНАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В статье исследованы современные аспекты регионального экономического развития в Азербайджане. С этой целью анализируются особенности и принципы регионального экономического развития. Рассмотрены сущность и основные механизмы государственной политики регионального экономического развития, хронология экономического развития регионов Азербайджана. Особо рассмотрены процессы разви-

тия и реализация региональной экономической политики государства. Рассмотрены и оценены результаты I и II государственной программы социально-экономического развития регионов страны в 2004-2008 и 2009-2013 годов. Анализируются процессы развития предпринимательства и фермерского хозяйства в экономических районах страны. Рассмотрена динамика создания хозяйственных субъектов и фермерских хозяйств в экономических регионах Азербайджана. Оценено влияние на рост производства процессов регионального экономического развития. Анализируется и дана динамика общего объема выпуска продукции в экономических районах Азербайджана в 2008 и 2015 годах. Обоснована важность развития промышленности и расширения сферы производства на основе современных технологий в регионах страны. Отмечена важность повышения активности предприятия частных секторов и региональных хозяйственных субъектов в развитии промышленной сферы в регионах. Анализируется удельный вес негосударственных субъектов и предприятий по выработке промышленной продукции в экономических районах Азербайджана. Отмечена важность расширения производственной сети по выпуску сельскохозяйственной продукции в регионах страны. Указана необходимость разработки и осуществления более действенных мер и мероприятий по расширению сферы деятельности сельскохозяйственных субъектов, фермерских хозяйств, повышение экономической активности и моделирование экономического развития регионов. Обоснована необходимость расширения процессов диверсификации производства за счет эффективного использования существующего природного и ресурсного потенциала регионов. Рассмотрены важности интенсификации развития сферы зерновых культур с учетом повышения его объема в контексте реальных требований в Азербайджане. Даны динамика производства зерновых культур в сельскохозяйственном секторе по сравнению с результатами 2011 и 2016 годов. Указана эффективность комплексного и системного подхода по улучшению бизнес-среды и условий развития предпринимательства в регионах страны. Особенно рассмотрена приоритетность развития субъектов малого бизнеса. Дана динамика численности работников в 2011 и 2015 годов в предприятиях малого бизнеса в экономических районах Азербайджана. Указана важность развития материально-технической базы и сети инфраструктуры регионов в целом. Отмечена необходимость увеличения финансовых ресурсов и повышения объема капитальных вложений в развитие регионов страны и решении социально-экономических проблем. Дана динамика вложенных средств в основной капитал экономических районов Азербайджана за 2011 и 2015 годы. В конце статьи дан ряд рекомендаций и предложений по современным аспектам регионального экономического развития в Азербайджане.

*Iskenderova A.V. assoc.prof.
Baku Business University*

S U M M A R Y

MODERN ASPECTS OF REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN AZERBAIJAN

The article investigates modern aspects of regional economic development in Azerbaijan. It analyses the features and principles of regional economic development. It considers the chronology of economic development of the regions of Azerbaijan as well as the essence and main mechanisms of the state policy for regional economic development. The article focuses on the priority of regional economic policy and developmental processes. The results of State Programs 1 (2004-2008) and 2 (2009-2013) are reviewed and their impact on the development of the regions is evaluated here. The processes of development of entrepreneurship and farming in economic regions of the country are analysed. The dynamics of the creation of economic entities and farms in the economic regions of Azerbaijan is considered. The influence of the processes of regional economic development on the growth of production is estimated. The dynamics of the total output in many spheres of the economic regions of Azerbaijan in 2008 and 2015 is analysed. The importance of industrial development in the process of expanding production areas based on modern technologies in the regions of the country is grounded. The importance of increasing the activity of private enterprises and regional economic entities in the industrial sector is noted in the article. The specific weight of non-state actors and enterprises in the volume of industrial products in the economic regions of Azerbaijan is analysed. The author notes the urgency of some issues of developing agricultural areas in regional economic development. The importance of expanding the network for the production of agricultural products in the regions of the country is stressed here. The dynamics of the volume of agricultural products in economic regions of Azerbaijan during 2010-2015 is comparatively analysed in the article. It also shows the need to take more effective measures and to facilitate the development of agricultural areas in increasing economic activity and modelling the economic development of the regions. The necessity of expanding the processes of production diversification due to effective use of the natural resources available in the regions is substantiated. The article focuses on enhancing the development of grain farming taking into consideration its increasing volume in Azerbaijan under real conditions. The dynamics of cereals production in the agricultural sector is given in comparison with the results for 2011 and 2016. The effectiveness of an integrated and systematic approach to the problems of improving business environment and developing entrepreneurship in the regions of the country is indicated. The priority is given to the development of small business entities. The dynamics of the number of employees in small businesses in the economic regions of Azerbaijan during 2011 and 2015 is analysed. The author stresses the importance of expanding the network infrastructure of regions by enhancing the material-technical base in this sphere and operating new infrastructural objects. The need to increase financial resources and the volume of capital investments in the development of the country's regions and the solution of social and economic problems is noted. The dynamics of invested funds in the main capital of the economic regions of Azerbaijan for 2011 and 2015 is given. A number of recommendations and proposals on modern aspects of regional economic development in Azerbaijan are given at the end of the article.

*Garlytska D. PhD St.
SMK University of Applied Social Sciences, Lithuania*

IMPLEMENTATION OF EMISSION TRADING SCHEME AS AN IMPORTANT PREREQUISITE FOR EFFECTIVE MITIGATION OF CLIMATE CHANGE

Introduction. The current ecological and socio-economic challenges of XXI century are in the focus of Sustainable Development Goals (SDGs) spearheaded by United Nations. Successful implementation of sustainable development concept is a prerequisite of economic and social development of the humanity. Scientists who represent technical disciplines explain the global issues as a technological failure in proposing and implementing alternative sources of energy, raw materials, food, exploration of the World Ocean and Space etc. using technical and technological advances. Sociologists in turn explain them as “polarization” of the world (ever-increasing gap between developed economies and developing ones), ethno-confessional factors and demographic changes in the structure of the planet. However, universal assessments are ones done by ecologists, as it is the problems of environmental nature that are fully global and influence all spheres of human activity.

Therefore, among the global problems it is the issues of environmental origin that are of particular concern. (Naturally, they are common to all mankind. Moreover, global problems of environmental nature are planetary, i.e. they affect not only the livelihood of people, but also all live organisms on our planet.) Environmental degradation influenced by human activities went beyond individual areas and began to take on global scale. The changes of global kind started to be seen in nature. There is a cross-border transfer of chemicals and reactive substances, leading to acid rain, heavy metals and radioactive fallout in many countries. There is a depletion of the ozone layer and, consequently, the increase of negative effects of the ultraviolet radiation, the accumulation of other substances, leading to increased “greenhouse effect”. Changes of planetary nature are key concerns of humanity and the negative effects of globalization, hindering the global development.

International Finance Corporation of the World Bank Group says that “Because governments lack the funds needed – \$1 trillion a year, according to the International Energy Agency - attracting more private sector investment will be vital.” [5]. Thus, a key objective of the formation of global environmental security is the creation of a multilateral financial and institutional mechanism that could unite all the nations of the world. Global world development has put on the agenda the problem of maximal accumulation and concentration of finances for solving global and regional environmental problems, attracting new funding sources and opportunities for the private sector [1]. Enormous financial resources are required to address the global problems of environmental origin.

By far, the most successful financial mechanism of the ecologization of global development is the Kyoto Protocol. Until signing the Paris Agreement in 2015 it has been the most important agreement in the environmental field of green investments. The Kyoto Protocol has determined on the normative level the commitment of all participant-countries to reduce emissions of six key greenhouse gases by 5% compared to levels of year 1990 during the 2008-2012 first, it was then extended 2015-2020. The three market mechanisms of Kyoto Protocol (International Emissions Trading, Joint Implementation and the Clean

Development Mechanism) enable international exchange: the quota set by the Protocol on greenhouse gas emissions in exchange for the costs of reducing greenhouse gas emissions.

As of 29 December 2016, 75 countries have ratified the Doha Amendment [6]. Since entry into force requires the acceptances of 144 states, the second round of commitments under Kyoto Protocol may not launch or last for a short period of time. The Paris Agreement is to start only in 2020 and in the meanwhile Emission Trading Schemes already suggest instruments for climate change mitigation and environment protection through reduction of GHG emissions.

Main part. The implementation of sustainable development strategy and the reduction of greenhouse gases is not possible only by using fiscal instruments that have an element of coercion. The idea of providing to polluters the ownership of emissions that was developed by Ronald Coase has established the basis for introducing market-based instruments and mechanisms aimed at creating initiatives for polluting enterprises to implement projects of emission reductions for the least cost.

One of the key tools that, for example, Germany uses to combat greenhouse gas emissions is the European Union Emissions Trading System (EU ETS). Emissions trading system is used in many countries at different stages of implementation (i.e. EU ETS, Korean ETS, The Regional Greenhouse Gas Initiative (RGGI) and the Western Climate Initiative (WCI) in the United States), operates on a "cap and trade" (limit/save and sell) basis. The government of the country or the authorized authority sets limits for emissions (i.e. cap), then enterprises get a certain number of free permits and the later entitle to emit greenhouse gases as a result of their business activities. If a company that is a party of the system exceeds its limit, it must buy extra permits on the market. Conversely, a company that has reduced its emissions, has the opportunity to sell their permits (i.e. trade). Theoretically the demand for permits should increase in the trading system, which will cause the increase of prices and affect the decision of companies to invest in projects related to the reduction of greenhouse gas emissions.

In addition to fiscal instruments, it is important to provide an opportunity to counter environmental risks and reduce greenhouse gas emissions through market mechanisms that are most effective.

The functioning of the Green and climate bonds as well as social impact bonds depends on the availability of emissions trading market and the appropriate financial market infrastructure. In this regard, there is a need for the formation of the necessary legal framework required for the functioning of the entire infrastructure. In particular, it is the implementation of regulations that govern the functioning of the financial instruments market [4], transactions with OTC derivatives, central counterparties and trade repositories. Another important aspect of the functioning of carbon and financial markets is the introduction of criminal responsibility for abuse (sanctions against violators) [3].

Reporting of German and European companies that are part of the EU ETS takes place in accordance with the principles of ESG (Environmental, Social and Governance), which allows to combine financial, social and environmental performance in order to create an integrated report [2]. Such report is a prerequisite to access the organized trading platforms

on financial markets and makes it possible to attract financial resources on favorable business conditions.

The housing sector is accountable for most of the greenhouse gas emissions and energy consumption. The certification of construction and buildings is the most effective tool that will enable to stay within new limits and obtain the necessary financial resources for the reduction of energy consumption and greenhouse gases. Given the increase in energy prices and the prices for greenhouse gases average citizens will have to take care of the implementation of appropriate technologies and measures that will reduce utility costs, and there will be a recovery on the market of construction materials and construction.

The investors and companies can not count on their financial plans and income from investments in projects on emissions reduction, energy efficiency increase, production of renewable energy or sale of emission allowances without clear objectives and steps on implementing the strategy of sustainable development and building a "green economy".

Conclusion. So as a result we can note that there is a clear need for substantial financial resources to implement the reformation of economies through their environmentalization. That is, in addition to environmental integration - consolidation of efforts of all countries to tackle the challenges of global development ecologization, significant investment is needed (so-called "green" investments) as well as the financial mechanisms for their management and implementation, which have to be coordinated on the international level. These have to be particularly financial mechanisms since either due to lust or pragmatism, the vast majority of humanity yet does not understand in full (required) extent that the greening of global development is in the interests of literally every individual, and as a result requires a kind of financial incentives or benefits for economic interest (e.g., the market mechanisms of the Kyoto Protocol, bring direct financial benefit to signatory countries and yet provide real action for ecologization of global development).

In addition to the financial benefits, the need for financial instruments is justified by the fact that they apply to monetary and financial markets. (And they, due to their scale, mobility and international integration in all their segments, are a natural environment of development of investment globalization.) Therefore, since the key players of the market perform as members of the international financial and investment schemes - from individuals to large corporations and from governments to international organizations, the use of financial instruments will provide multilateral control over the achievement of ecological objectives of global development for which, in fact, they will be applied.

On the whole it can be inferred that instruments of environmental finance and their diverse application on the global scale are a good manifestation of practical solutions to global issues related with environment. Designed to fight the environmental issues those instruments and mechanisms of international environmental finance also support ensuring global sustainable development. (Analyses of the main financial instruments and mechanisms that are used to achieve environmentally sustainable development should be viewed from the position of the sectorial approach.) So far, the market of green investment does not exist or is poorly developed in some countries, although generally environmental investments have become increasingly popular, for example on the West.

In turn, enterprises of Ukraine in case not introducing the emission trading system will face economic and environmental risks. While the majority of Ukrainian companies are not aware of these risks yet, domestic exporters have had the opportunity to experience the some of them already:

- the need for portfolio of emissions permits or certificates attesting required reductions of their number as a result of the relevant projects;
- electric power producers must have not only the allowances, but also certificates that accredit a certain quantity of energy from renewable sources;
- the need for certification of both the produce and the processes of production management.

If its own system of emissions trading with appropriate limits, a system of free placement, implementing emission allowances at auction and penalties will be not implemented in Ukraine on time, the Ukrainian exporters will be forced to buy such permits on the European market. This will lead to a rapid rise of domestic produce prices and accordingly, to decline of its competitiveness.

However, at the same time Ukraine has signed the Association Agreement with the EU. This has significantly accelerated the pace of reforms. Among them an important places is dedicated to reforms related to improving the environment and the introduction of fiscal incentives and market-based instruments for sustainable development, which significantly affect the further development of the whole Ukrainian economy and its modernization.

Literature:

1. Bilorus O. Globalization and the security of development/Bilorus O., Monography, 2001., p.590
2. Directive 2013/34 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings. Electronic source. – Accessed March 29, 2017. - <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:182:0019:0076:EN:PDF>
3. Directive 2014/57 / EU on market abuse (market abuse regulation). Electronic source. – Accessed March 29, 2017. - <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0057>
4. Directive 2014/65 / EU on markets in financial instruments. Electronic resource. – Accessed on March 30, 2017: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT /HTML/?uri=CELEX:32014L0065&from=EN>
5. International Finance Corporation, World Bank Group, electronic access - http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/cb_home/news/feature_cop_jan2015
6. United Nations Framework Convention on Climate Change. Electronic source. – Accessed March 29, 2017. - http://unfccc.int/kyoto_protocol/doha_amendment/items/7362.php

*Təhməzov M.A. dis.
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti*

UOT-334.722; 334.724.6; 334.73

KORPORATİV İDARƏETMƏNİN DÖVLƏT VƏ ÖZƏL TƏRƏFDAŞLARI ARASINDA ƏLAQƏLƏRİN SƏMƏRƏLİLİYİNƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: korporativ idarəetmə, müəssisə, səhmdar kapital, səhmləşmə mexanizmləri, integrasiya prosesləri.

Ключевые слова: корпоративное управление, предприятие, акционерный капитал, механизмы корпоратизации, интеграционные процессы.

Keywords: corporate governance, enterprise, equity capital, stockholding mechanisms, integration processes.

Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə[1] strateji hədəflərdən biri də özəlləşdirmə və dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrlə bağlı islahatların həyata keçirilməsidir. Belə bir hədəfin reallaşdırılması məqsədilə müəyyən edilən prioritetlərin arasında iqtisadiyyatda dövlət sektorunun rolunun səmərəliliyinin artırılmasına dair ümumi yanaşmanın koordinasiya edilməsi xüsusilə diqqəti cəlb edir. Burada özəlləşdirmənin aparılması üçün dövlətin səhmdar və mülkiyyətçi kimi iştirak etdiyi şirkətlərdə onun iştirakçılıq səviyyəsini müəyyən etməklə əlaqədar 2 əsas məsələyə diqqətin yönəldilməsi təklif olunur. Birinci təklifə görə, dövlət mülkiyyəti hesab edilən müəssisə aktivləri üzrə özəl sektorun payını artırmaq və yaxud da onları dövlətin mülkiyyətində saxlamaqla əlaqədar qərarların müəssisədə fəaliyyəti daha da təkmilləşdirmək və rentabelliği artırmaq məqsədinə xidmət göstərməsi əsas götürülməlidir. İkincisi, dövlət əmlakını özəlləşdirməklə əlaqədar prioritetləri müəyyən edərkən, hər şeydən əvvəl, ərazidə rəqabətlik potensialına malik və sosial-iqtisadi inkişafda gələcəkdə önəmli rol oynaya biləcək, lakin bu gün fəaliyyəti zəif olan müəssisələrdə özəlləşdirilmənin aparılmasına üstünlüyün verilməsi təmin edilməlidir[1].

Bütün bunları nəzərə almaqla, səhmdar cəmiyyətlərdə korporativ idarəetmənin dövlət və özəl tərəfdaşlar arasında əlaqələrin səmərəliliyinə təsirini nəzəri və praktiki təcrübə baxımından araşdırmağa çalışaq.

1. Korporativ idarəetmə formalarının təşəkkülü tarixinə nəzəri yanaşma.

İstehsalın təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi prosesləri ilə şərtlənən makroiqtisadi dəyişikliklər səhmdar cəmiyyətlərin üstün təsərrüfatçılıq formaları kimi kapitalın mövcudluğunu nəinki mümkün edir, həm də zərurətə çevirir. Bu kapital səhm buraxılışı vasitəsilə çoxlu fərdi kapitalların və şəxsi əmanətlərin birləşdirilməsi əsasında yaranır ki, bunlardan da hər biri onların sahiblərinə səhmdar cəmiyyətin gəlirinin müəyyən hissəsinin alınmasına və onun idarəetmədə iştirakına hüquq verir. Belə bir şəraitdə obyektiv olaraq səhmdar cəmiyyətləri formalaşır ki, onların da kapitalı birləşmiş kapital formasını alır və kooperativ mülkiyyətdə yerləşir.

R.Hilferdinq belə bir qənaətə gəlir ki, səhmdar cəmiyyətlərin genişlənməsi ilə iqtisadi inkişaf mülkiyyətin hərəkətində fərdi təsadüflərdən azad olunacaq və müəssisənin təmərküzləşməsi mülkiyyətin mərkəzləşməsindən daha sürətlə gedə biləcək [2, s.159].

E.Bregel özünün “Kapitalın ilkin yığılı” adlı kitabında qeyd edir ki, “...ayrıca bir kapitalistin sahib olduğu fərdi kapital öz ölçüsünə görə məhduddur və iri müəssisələrin, məsə-

lən, dəmir yolunun, kanalların, nəhəng zavod və fabriklərin tikintisi kimi müəssisələrin təşkili üçün kifayət deyil “[3, s.28].

Səhmdar cəmiyyətlərin yaranması və artması qiymətli kağızların yeni növünün - səhmin meydana çıxmasına kömək etdi. Səhmdar cəmiyyətlər inkişaf edərək daha mürəkkəb birliklərə (konsern, trest, kartel, konsorsium) çevrilməyə başladılar. Kəskin rəqabət mübarizəsi və ETİ şəraitində onların inkişafı nəinki səhmdar, həm də istiqraz kapitalının cəlb olunmasını şərtləndirdi.

Təcrübə göstərir ki, müəssisənin səhmdar forması bazarın inhisarlaşdırılması və sənaye-maliyyə qruplarının formalaşması üçün ilkin zəmin yaradır, halbuki heç də hər hansı səhmdar cəmiyyəti inhisarçı deyildir, bunun əksi isə bir qayda olaraq mümkündür. Səhmdar kapitalın bazasında əvvəlcə üfüqi integrasiya vasitəsilə sahəvi inhisar ittifaqları inkişaf etməyə başlayır. Sonralar isə şaquli integrasiya inkişaf tapır ki, bu da səhmdar kapitalın bir sahədən kənara çıxmasını nümayiş etdirir. Bu proseslər həm xüsusi yığımlar (kapitalın təmərküzləşməsi) hesabına, həm də səhmlərin alınması yolu ilə (kapitalın mərkəzləşdirilməsi) həyata keçirilə bilər. Bu zaman inkişaf etmiş ölkələrin çoxunda iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən qurulması ilə əlaqədar olaraq kapitalın udulması və birləşməsi vasitəsilə mərkəzləşdirilməsi prosesləri üstün əhəmiyyət kəsb edir. Bu proseslər hazırda bazar iqtisadiyyatı üçün də səciyyəvidir.

Fikrimizcə, kapitalın mərkəzləşməsinin belə formasından istifadə əsasında səhmləşmənin ilkin şərtləri aşağıdakılar sayılır. Əvvəla, birləşmənin və udulmanın köməyi ilə səhmdar kapitalın elmtutumlu və perspektiv sahələrə axını həyata keçirilir. Daha sonra, birləşmə və udulma üstün olaraq inhisarçı sektoru əhatə edir və ona görə də hər şeydən əvvəl, onun strukturunda geniş miqyaslı yenidən təşkili şərtləndirir.

Nəticədə təsərrüfatçılığın iqtisadi səmərəliliyinin artırılması, maliyyə dayanıqlığının təmin olunması və ya səhm məzənnələrinin tərəddüdləri hesabına əlavə mənfəətin alınması məqsədləri diqqət mərkəzində saxlanılır.

2. Özəlləşdirmə nəticəsində korporativ idarəetmənin inkişafı meyllərinə iqtisadi baxış.

Özəlləşdirmə prosesində müəssisələrin səhmlərinin ilkin yerləşdirilməsinin yekunları sübut edir ki, müəssisələrin əksəriyyəti üçün səhmdar kapitalın yuyulub dağılması deyil, dəqiq majoritar nəzarət səciyyəvidir. Bu investisiya fondlarının fəaliyyətində özəlləşdirilən müəssisələrin nəzarət səhm paketinin əldə olunmasına qismən cəhd edilməsi ilə şərtlənir. Özəlləşdirmənin nəticəsi kimi səhmlərin xeyli parçalanması institusional investorlar tərəfindən kifayət qədər tez aradan qaldırılır, səhmdar mülkiyyətin bazar dəyərinin qiymətləndirilməsi isə obyektiv zərurətə çevrildi.

Özəlləşdirmə zamanı mülkiyyətin dəyişməsi ölkədə iqtisadi münasibətlərin kökündən dəyişməsi üçün birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb etdi. Özəlləşdirmə və səhmləşdirmənin ilk illərinin yekunlarına nəzər salsaq görərik ki, 1997-1998-ci illərdə respublikamızda 39 pul hərəracında 951 səhmdar cəmiyyətinin səhmləri nominal dəyəri 73,3 mlrd. manat olaraq satılmış və nəticədə xüsusi büdcə hesabına 72 mlrd. manata yaxın vəsait daxil olmuşdur. Bu məbləğin 67%-i və ya 47,8 mlrd. manatı 1998-ci ilin payına düşür. Təhlil göstərir ki, özəlləşdirmənin ilk illərində ölkədə səhmdar cəmiyyətlərin özəlləşdirilməsi qeyri-səmərəli olaraq həyata keçirildi. 1999-cu ilin əvvəlinə 967 səhmdar cəmiyyətindən yalnız 170-i və ya 17,6%-i özəlləşdirildi. Nəticədə dövlət müəssisələrinin səhmdar cəmiyyətlərə çevrilməsi müəssisə rəhbərlərinin rolunun görünməmiş dərəcədə artmasına gətirib çıxartdı. Bu isə, onlara məxsus olmayan iri kapitaldan öz şəxsi maraqları üçün istifadə etməyə şərait yaratmış oldu. Bundan başqa, səhmləşdirilən müəssisələr ağır maliyyə vəziyyətində qalmışdılar ki, bu da inflyasiyanın yüksək səviyyəsi ilə, SSRİ-nin dağılması nəticəsində məhsul istehsalı ilə əlaqədar müəssisələrlə kooperasiyalanmış təsərrüfat əlaqələrinin qırılması ilə izah olunur.

Bu isə əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin aşağı səviyyəsində, eləcə də əmanətlərin itkisində istifadə olunan qiymətlərin liberallaşdırılması və onun nəticələri özəlləşdirilən müəssisələrin səhmlərinin əldə edilməsi üzrə çox mühüm güzəştlərin müəyyən olunmasını şərtləndirdi. Buna müəyyən dərəcədə mənəvi və fiziki cəhətdən aşınmış avadanlıqlara malik əksər müəssisələrin qeyri-rəqabət qabiliyyətliliyi, mütərəqqi olmayan texnologiyalardan istifadə, məhsulun aşağı keyfiyyəti köməklik etmişdir. Adətən özəlləşdirilən müəssisənin ilkin dəyəri onun bütün tərkib hissələrinin nəzərə alınmadığı metodika əsasında müəyyənləşdirildi, bu müəssisələrin maddi əmlakı isə aşınma nəzərə alınmaqla balans dəyəri üzrə qiymətləndirildi.

Tədqiqatlar göstərir ki, özəlləşdirmə prosesində sovet dövründə mövcud olan çoxlu birliklərin parçalanması baş vermişdir. Lakin bununla belə, özəlləşdirmə proqramının fəal həyata keçirilməsi dövründə udulma və birləşmə kapitalın mərkəzləşdirilmiş formaları kimi geniş yayılmadı, çünki çek və ya pul hərracında və ya onun əmək kollektivinin üzvlərindən müəssisə səhminin əldə edilməsi daha əlverişli oldu. Özəlləşdirmənin əsas mərhələsi başa çatdıqdan sonra institusional investorların özündə debitor-kreditor borcların azaldılması şəklində maliyyə sağlamaşdırılması və s. üzrə tədbirləri birləşdirən şirkətlərin aktiv və passivlərinin restrukturizasiyası əsasında səhmdar cəmiyyətin aktivlərindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə doğru nəzərə çarpan meyli qeyd etmək olar. Bütün bunlar strateji investorların axtarışı üçün zəruri ilkin şərtlər yaradır ki, bunun da nəticəsində korporativ udulma və birləşmə üzrə sövdələşmələrin sayı və həcmi arta bilər.

Təkcə səhmdar cəmiyyətin yaradılma prosesi deyil, həm nizamnamə kapitalının formalaşması, həm də səhmlərin buraxılışı prosesi sayılmaqla səhmləşmə kifayət qədər dinamik proses kimi çıxış edir. Ölkəmizdə səhmdar cəmiyyətlərin yaradılması təcrübəsi dövlət müəssisəsinin açıq səhmdar cəmiyyətə çevrilməsi kimi, ya dövlət və ya bələdiyyə müəssisələrinin özəlləşdirilməsi üsulu kimi səhmləşmə anlayışının formalaşmasına gətirib çıxardı. Bu isə ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində səhmdar cəmiyyətlərin formalaşmasının spesifik xüsusiyyətini əks etdirir.

Bununla belə, yeni kapitalların və deməli səhmdarların cəlb olunması prosesi müəssisənin fəaliyyətinin bütün dövrü ərzində davam edir. Bu həm digər şirkətlərlə birləşmədir, həm şirkətin udulması, həm xüsusi mənfəətin kapitallaşdırılması, həm də səhmlərin, istiqrazların, digər qiymətli kağızların emissiyasıdır. Səhmləşmə - məqsədi səhmdarların maraqlarının ödənilməsini, eləcə də səhmdar cəmiyyətin daimi inkişafını təmin edən gəlirlərin alınması sayılan fəaliyyət obyektinin yaradılması üçün çoxlu fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə və əmlak vəsaitlərinin birləşdirilməsinin iqtisadi və təşkilati-hüquqi mexanizmi sayılır.

Ölkə prezidenti tərəfindən “Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsi və idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” 2016-cı ilin 19 iyulunda verilən fərmanda[4] və “Paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 2016-cı ilin 5 sentyabrında imzaladığı sərəncamda[5] respublikada özəlləşdirməni daha da səmərəli aparmağı təmin etməyin normativ-hüquqi bazası xeyli gücləndirilmişdir. Sərəncamda başlıca məqsəd yerli və xarici investisiyaların cəlbı yolu ilə, səhm nəzarət paketi dövlətin sahibliyində olan hüquqi şəxsləri idarə etmək sahəsində şəffaflığa nail olmaq və nəticə etibarilə, şaxələndirilmiş, rəqabətədavamlı milli iqtisadiyyat formalaşdırmaqdan ibarətdir. Bunun üçün nəzərdə tutulan məsələlərdən biri dövlət müəssisəsinin fəaliyyəti üzrə səmərəliliyi qiymətləndirmək qaydasını təyin etməkdir. Bunu dünya təcrübəsinə və milli iqtisadi xüsusiyyətlərə uyğun şəkildə hazırlamaq nəzərdə tutulur. Səhm nəzarət paketi dövlətin sahibliyində olan səhmdar cəmiyyətləri özlərinin korporativ idarəçilik qaydalarını və standartlarını, eləcə də onların mərhələli tətbiqi ilə bağlı fəaliyyət planını hazırlayacaqlar. Burada dövlətin mülkiyyətində olan hüquqi şəxslərin bonus ödənişlərlə idarəçilik orqanları üzvlərinə, onların fəaliyyət yekunlarına uyğun ödəmə sisteminin köməyi ilə verilir. Həmin

müəssisələrdə maliyyə hesabatlarının mərhələ-mərhələ beynəlxalq standartların tətbiqi yolu ilə təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

3. Azərbaycan müəssisələrində səhmləşmə mexanizmlərinin reallaşması xüsusiyyətləri.

Fikrimizcə, səhmdar cəmiyyətin yaradılmasının və fəaliyyətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- zəruri həcmdə, tərkib və strukturda səhmdar kapitalın formalaşması;
- həm şəxsi maraq mövqeyindən, həm də səhmdar cəmiyyətin inkişafı mövqeyindən optimal idarəetmə qərarlarını qəbul etməyə qabil səhmdarların tərkibinin formalaşdırılması;
- nəzarət səhm paketlərinin səhmdar cəmiyyətdə qısa və uzunmüddətli investisiya xarakterli proqramların həyata keçirilməsini təmin etməyə qabil olan hüquqi və fiziki şəxslərdə cəmləşməsi;
- fond bazarında səhmdar cəmiyyətin qiymətli kağızların səmərəli dövriyyəsinin təmin edilməsi.

Səhmdar cəmiyyətin səhmlərinə vəsait qoyuluşunun fəaliyyətdə olan əsaslandırma mexanizmi səhm əldə edilməsinin mövcud stimullarına malikdir ki, bura da hər şeydən əvvəl, dividendlər şəklində və məzənnə fərqləri şəklində, xüsusən də səhm alışı və satışı qiymətlərindəki fərqlər şəklində gəlirin alınması mümkünlüyü aiddir. Bu zaman əgər ilkin stimula alınan mənfəət ölçüləri vasitəsilə səhmdar cəmiyyətin fəaliyyəti ilə qarşılıqlı əlaqədə yerləşirsə, növbəti stimula qiymətli kağızlar bazarı ilə qarşılıqlı əlaqədə yerləşir ki, həmin bazarın da inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq az və ya çox dərəcədə səhmdar cəmiyyətinə vəsait qoyanlar üçün spekulyativ gəlirin alınması imkanı reallaşır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, gəlirlərin alınmasının müxtəlif alternativ üsullarının mövcudluğu vacib əsaslandırma şərti kimi yalnız sadəcə olaraq səhmdən gəlirin alınmasını deyil, həm də elə dividendlərin alınmasını irəli sürür ki, bunlar depozit dərəcələrini, istiqrazlara kupon dərəcələrini, oxşar qiymətli kağızlar üzrə onlara qoyuluşların gəlirliliyinə və risk dərəcəsinə görə dividendləri ötürüb keçmiş olsun. Səhmdar cəmiyyətin əmələ gəlməsi fazasında və onun inkişafının ilkin mərhələlərində səhmdarların iqtisadi maraqlarının prioriteti mümkündür. Lakin səhmdar kapitalın rentabelliindən asılı olan səhmlərin gəlirliyi kapital yığımının, investisiya alınmasının mümkünlüyünü müəyyən edir ki, bu da öz növbəsində səhmdar cəmiyyətin gələ-cək inkişafını təmin edir. Cəmiyyətin inkişaf strategiyası yeni texnologiyaya, avadanlığın əldə olunmasına, dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanmasına mənfəətin kapitallaşdırılması zərurətini şərtləndirir. Səhmləşmə mexanizminin məhz bu xüsusiyyəti inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə müəssisənin özəlləşdirilməsi sahəsində dövlətin fəaliyyətinin ilkin şərti sayılır.

Dünya təcrübəsində səhmlərin rəsmiləşdirilməsinin sertifikatlaşdırma və reyestrin aparılması kimi iki növü vardır. Onlar arasında prinsipial fərqlər vardır. Birinci halda mülkiyyət hüququnun qüvvəyə minməsi, səhmdarların səhmin sertifikatını alması məqamıdır. Məhz bu sertifikat mülkiyyət tituluudur. İkinci halda alış məqamı alıcının səhmdarlar reyestrinə daxil edilməsidir, həmin reyestrdəki qeyd isə mülkiyyət tituluudur. Bu variantda sertifikatın maddi şəkildə olub – olmamasından asılı olmayaraq, o mülkiyyət titulu olmur. [6, s. 891]

Inkişaf etmiş ölkələrin dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi təcrübəsinin öyrənilməsi bu müəssisələrdə onların satışa çıxarılmasına qədər texniki, təşkilati fəaliyyət vəziyyəti üzrə rəqabət qabiliyyətli səviyyəyə nail olması üçün zəruri investisiyanın həyata keçirilməsinə dövlətin cəhdini göstərdi. Səhmləşməyə müəssisənin rəqabətqabiliyyətli statusunu təmin edən investisiya layihələri və biznes planları əsasında yenidənqurma, yenidən profilini dəyişmə üzrə dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər rəvac verir. Belə şəraitdə səhmlərin alışı üçün cəlbedici olan səhmləşdirilən müəssisənin kapitalının real bazar dəyərinin -- müəyyən edilməsi üçün obyektiv zəmin yarana bilər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, səhmdar cəmiyyətin növbəti fəaliyyəti investisiya layihələrinin reallaşdırılması üçün az olmayan vəsaitlər tələb edir ki, onların da mənfəət hesabına maliyyələşdirilməsi səhmdarların səhmlər üzrə gəlirlərini xeyli azaltmağa qabildir. Bu şərait isə öz növbəsində fond bazarında cəmiyyət səhminin kotirovkasına neqativ təsir göstərir. Bu meylin nəticəsi səhmdar cəmiyyəti tərəfindən innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün zəruri vəsaitlərin axıra qədər alınmaması ola bilər, çünki yüksək dividendlər qiymətli kağızlar bazarında cəmiyyətin səhmlərinə maraqlı cəlb edir, yeni investisiyalar gətirir, cəmiyyətin kreditləşməsi zamanı qarant sayılır və s. Bütün bunlar son nəticədə şirkətlərin səhmdar kapitalının bazar dəyərində müəyyən edici təsir göstərir. Səhmdar kapitalından istifadənin səmərəliliyinə və onun bazar dəyərində təsir göstərməyə qabil olan əsas amil səhmdarların səmərəli tərkibinin formalaşması sayılır ki, bu da öz həllinin müxtəlif forma və üsullarına malikdir. Buraya adi, imtiyazlı və digər tip səhmlərin emissiya paketinin tərkibində kombinasiya; növbəti ləğvetmə daxil olmaqla səhmdar cəmiyyət tərəfindən emissiya olunmuş səhmlərin alınması; müsabiqə əsasında səhmlərin satışı və s. daxildir. Lakin əgər Qərbi Avropa ölkələrində ilkin olaraq səhmdarların tərkibinin formalaşması və tənzimlənməsi zamanı üstünlük səhmdar cəmiyyətin idarə edilməsi üzərində sabit nəzarəti təmin etməli olan iri şirkətlər üzrə əmanətçilərin əsaslarının yaradılmasına verilmişdirsə, MDB ölkələrində isə bu məsələnin həllinə yanaşma mülkiyyət bölməsinə tabe edilmişdir [7].

Son illərdə ölkəmizdə səhmləşmə mexanizmlərinin reallaşması sahəsində meydana çıxan meyillərin təhlili bir sıra qanunauyğunluqları aşkara çıxardı. Bir tərəfdən, səhmdar cəmiyyət üzərində nəzarət səhm paketinin möhkəmləndirilməsinə meyl nəzərə çarpdı. Digər tərəfdən, səhmdar cəmiyyətlərin çoxunda öz müəssisələrində yeni texnologiyaların tətbiqi üçün rəqabətin təsiri altında iri investisiyaların cəlb olunması zəruriliyi meydana çıxdı. Bu yeni texnologiyalar istehsalda məhsulun yüksək keyfiyyətini və aşağı xərcləri, korporasiya məhsullarının satışı və istifadəsini təmin edir ki, bu da cəmiyyətin diversifikasiyası üzrə tədbirlərin aparılması, yeni bazar və ərazilərin tənzimlənməsi üçün vacibdir.

4. Korporativ idarəetmə şəraitində səhmdar kapitalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları.

İqtisadi islahatların keçən illərində bəzi ölkələrdə sənaye və bank kapitalının tədricən qovuşması baş vermişdir. Həm də bank kapitalının özünün meydana çıxması, yalnız keçmiş dövlət xüsusi bankların bazasında meydana gəlmiş hallar istisna olmaqla, onun istehsaldan ayrılmasının nəticəsidir. Bu öz ifadəsini iqtisadiyyatın real sektorunun müəssisələri, eləcə də əsas sahələrin nazirlik və idarələri tərəfindən bir sıra kommersiya banklarının yaradılmasında tapmışdır.

Bank və sənaye kapitalının daha çevik inteqrasiya metodu kommersiya banklarının maliyyə-sənaye qruplarında iştirakı sayılır. Konkret layihələrin maliyyələşdirilməsi prosesində bank xüsusi kapitalı, kompleksə daxil olan müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərini istifadə edir, digər bankların kreditlərini cəlb edir, eləcə də investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinə ayrılmış büdcə və ya xarici maliyyə təşkilatlarının vəsaitlərini bölüşdürür. Proqramın maliyyələşdirilməsi funksiyasını öz üzərinə götürməklə bank bu proqramların əsaslandırılmasını və yüksək iqtisadi səmərəliliyini müəyyən etmək, habelə müvafiq investor və kreditör seçmək imkanı tapır. Mümkün üstünlüklərin reallaşması üçün qrupun nizamnamə kapitalında bankın payı elə bir çəkiyə malik olmalıdır ki, bu onların kifayət qədər aktiv mövqe tutması üçün zəruri olsun. Əks halda bank öz fəaliyyətini hətta xüsusi kredit resursları qrupunda səmərəli istifadəyə nəzarət etməyə qabil olmayan hesablaşma mərkəzinin funksiyalarında cəmləşdirməyə məcbur olacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox bankların mövcudluğunun müəyyən mərhələlərində xüsusi səhmdarların kreditləşdirilməsi əsas fəaliyyət istiqamətinə çevrilmiş və bu bankların mülkiyyətçilərinin istehsal ehtiyacları ilə diktə olunmuşdur ki, bu da çox hallarda verilmiş sudalara görə borcların artmasına, bank kapitalının qeyri-səmərəli idarə olunmasına gətirib

çıxarmışdır. Şübhəsiz ki, bu şəraitdə səhmdar kapitalın səmərələşdirilməsi mexanizmlərinin fəallaşdırılması üçün zəruri iqtisadi zəmin yaratmamışdır. Odur ki, ayrı-ayrı kommersiya bankları səhm paketinin əldə olunması və ya idarə olunması vasitəsilə borclu müəssisələrin idarə edilməsinə təsir göstərməyə təşəbbüs etdilər. Halbuki bu təşəbbüs bank fəaliyyətinin başlıca istiqamətinə uyğun gəlmir və bir qayda olaraq bankın özünün likvidliyinin qorunmasında mənfi əks olunur.

Azərbaycan iqtisadiyyatında integrasiya proseslərinə maliyyə-sənaye qrupları üzrə fəaliyyətinə dövlət köməyi çərçivəsində müəyyən imtiyazlar xeyli təsir göstərmək qabiliyyəti təşkil edir. Xüsusilə də banklara münasibətdə Azərbaycan Respublikasının "Maliyyə-sənaye qrupları haqqında" qanunda mütləq ehtiyat normasının aşağı salınması və digər iqtisadi fəaliyyət normativlərinin dəyişdirilməsi şəklində imtiyazlar nəzərdə tutulur. Lakin bununla belə biz banklar üçün stimula kimi qəbul edilən mütləq informasiya fonduna ayırmalar normasının aşağı salınmasını Mərkəzi bankın səmərəsiz istifadəsi kimi nəzərdən keçirən iqtisadçıların fikrinə şəriklik [8, s.19]. Dünya bank təcrübəsinə uyğun olaraq mütləq ehtiyatlar digər banklar qarşısında üstünlüklərin verilməsinə nisbətən digər funksiyasını yerinə yetirmək iqtidarındadır. Mütləq ehtiyatlaşma pul-kredit siyasəti aləti kimi çıxış etməklə bütün kommersiya bankları üçün onların ölçülərindən, maliyyə vəziyyətindən, investisiya təminatı səviyyəsindən asılı olmayaraq normativlərin vahidliyi prinsipində qurulmalıdır.

MSQ-nin yaradılması sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının struktura oxşar olan yerli iqtisadiyyatın real sektorunun strukturunu formalaşdırmağa imkan verir. O beynəlxalq bazarlarda Azərbaycan əmtəələrinin rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün zəmin yaradır. Şübhəsiz ki, bu proseslər inhisarçılıq meyilləri ilə yanaşı baş verir. Lakin mütləq dövlət inhisarsızlığının aradan qaldırılması zərurəti, eləcə də rəqabət bazarında təsərrüfat strukturlarının davamlılığının möhkəmləndirilməsi məqsədilə fəaliyyət sferasını diversifikasiya etmək zərurəti ilə bağlı digər halları da nəzərə almaq lazımdır [9].

Qanunla kommersiya bankları üçün dövlət köməyi tədbirlərindən daha cəlbedici maliyyə-sənaye qrupları tərəfindən öz investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən investisiya axınlarını idarə etmək imkanı vardır. Elə həmin vaxtda bank həmişə dilemma qarşısında duracaqdır: ya investisiya proqramlarına resursların məqsədli istifadəsi prinsipinə riayət etmək, ya da resursları heç olmasa qısa müddət əsasında uzunmüddətli perspektivdə səmərə verməyən maliyyə bazarının yüksək gəlirli alətlərinə yönəltmək.

Bank kapitalı maliyyə-sənaye qruplarında bankların aktiv rolunun təmin olunması üçün açıq-aydın kifayət etmir. Bu qismən onunla izah olunur ki, aktivlərinin ölçülərinə görə iri banklar 1998-ci ilin ortalarına qədər bir neçə qrupun tərkibinə daxil idilər, əksər hallarda isə xırda banklar və cüzi miqdarda orta ölçülü banklar iştirak edirdilər.

Bu vəziyyət o faktı əks etdirir ki, sənaye və bank kapitalının təmərküzləşməsi səviyyəsi müqayisəedilməz olaraq qalmaqda davam edir. Hətta iri yerli kommersiya banklarının maliyyə imkanları bir çox maliyyə-sənaye qruplarının maliyyə ehtiyaclarına uyğun deyildir.

Maliyyə böhranları, səhmləşmə mexanizminin reallaşmasında buraxılan səhvlər dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi bazasında yaradılan səhmdar kapitalın restrukturizasiyasının təmin edilməsində dövlətlərin aktiv rolunu şərtləndirdi. Dövlət indiyə qədər də iqtisadiyyatda integrasiya proseslərinə əhəmiyyətli təsir göstərməkdə davam edir, çünki özəlləşdirilən müəssisələrin çoxunun iri səhm paketləri müvafiq əmlak fondlarının mülkiyyətində yerləşirlər. Neft hasilatı və neft emalı sənayesində şaquli integrasiya şirkətlərinin yaradılması inzibati qərarlar əsasında həyata keçirilir.

Fikrimizcə, yuxarıda qeyd etdiyimiz vəziyyət ölkələrin fond bazarına mənfi təsir göstərməyə bilməzdi. Belə ki, bu bazar üçün hazırda səhmləri kotirovka olunan səhmdar cəmiyyətlərin nisbətən az bir miqdarda fəaliyyəti xarakterik hal almağa başlayır. Nəticədə şirkətlər haqqında keyfiyyətli informasiyaların çatışmamazlıqları hiss olunur. Eyni zamanda, səhmdar cəmiyyətlərdə keyfiyyətsiz menecment, yerli mühasibat standartlarının beynəlxalq stan-

dartlara uyğunsuzluğu, özəlləşdirmənin gedişində bir sıra hallarda korrupsiyanın nəticələri həmin səhmdar cəmiyyətlərin səhmlərinə qoyuluşları kifayət olmayan qədər cəlbedici edir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici kapitalın iştirakı olmadan da udulma və birləşmə formasında integrasiya prosesinin inkişafı müşahidə olunur. Bu zaman həmin prosesin yayılmış üsullarından biri kimi səhmdar şirkətin borcunun onun səhmlərinə mübadiləsi çıxış edir. Bu səhmlər ya bu məqsəd üçün əlavə buraxılış səhmləridir, ya da ki, şirkətin balansında yerləşir. Bu sövdələşmələrin həyata keçirilməsi mexanizmi konkret halda müxtəlif ola bilər və səhmlərə borcun əsas məbləğinin yenidən rəsmiləşdirilməsindən asılıdır, şirkət isə faizlərini qaytarmaqda davam edir, ya da faizlər də daxil olmaqla bütün məcmu borc yenidən rəsmiləşdirilir, eləcə də yenidən rəsmiləşdirməyə görə diskont və ya mükafatın necə olması müəyyənləşdirilir. Seçilmiş yanaşmadan asılı olmayaraq məhsul göndərən şirkət borclu şirkət üzərində, onun əmtəə və pul axınları üzərində nəzarət əldə edir. Eyni zamanda buradan meydana çıxan iqtisadi səmərənin tədrici şaquli integrasiyası baş verir.

Fikrimizcə, əgər səhmdar cəmiyyətin borcu dövrəli istiqrazlara mübadilə edilirsə, onda borcun borca mübadiləsinə təxirə salınmış səmərə ilə birgə udulma və birləşmə üzrə sövdələşmələrə aid etmək məqsədəuyğundur, çünki müəyyən vaxt dövründən sonra istiqraz saxlayan şirkət bu qiymətli kağızları əvvəlcədən razılaşdırılmış şərtlərlə borclu şirkətin səhmlərinə dəyişdirmək imkanı alır. Azərbaycan iqtisadiyyatında milli şirkətlər arasında həyata keçirilən udulma və birləşmə hakim mövqə tutsa da, fəaliyyətin qloballaşdırılması və dünya təsərrüfat əlaqələrinin beşmiləşdirilməsi çərçivəsində də potensial mövcuddur.

Təcrübə göstərir ki, udulma və birləşmə üzrə sövdələşmələr bəzən gizli və açıq olmayan xarakter daşıyır, maliyyə məsləhətçiləri cəlb etmədən həyata keçirilir, ona görə də bu, adətən minoritar səhmdarların hüquqlarının pozulması ilə nəticələnir. Qeyd etdiyimiz bu vəziyyətə baxmayaraq udulma və birləşmə üzrə sövdələşmələrə əsaslanan struktur islahatlar prosesi getdikcə daha geniş miqyas alır, birinci, ikinci və üçüncü sektor da daxil olmaqla sənayenin demək olar ki, bütün sektorlarını əhatə edir. Bununla da qeyd etmək olar ki, ilkin sektorun sahələri artıq bu və ya digər dərəcədə birləşmənin ilkin mərhələsini keçmişlər, ən iri sövdələşmələr isə burada dövlət mülkiyyətində yerləşən şirkətlərlə proqnozlaşdırılır. Ona görə də mütəxəssislərin qiymətləndirmələrinə görə, udulma və birləşdirmə ilə əlaqədar daha əhəmiyyətli transaksiyalar məhz sənayenin və digər iqtisadiyyat sahələrinin ikinci və üçüncü sektorlarında müşahidə olunacaqdır.

Səhmləşmənin ilkin yekunları bütün, tərkib hissələri nəzərə alınmayan özəlləşdirilən müəssisələrin bazar dəyərinin aşağı salınmasını sübut edir. Bu dövrdə iri institusional investorların özəlləşdirilən müəssisənin nəzarət səhm paketinin əldə olunmasına cəhd etməsi nəzərə çarpır. Eyni zamanda özəlləşdirilən müəssisələrin əksəriyyətinin səhmdar kapitalı məqbul olmayan struktura malik idi və restrukturizasiyaya ehtiyacı var idi.

Azərbaycanda həyata keçirilən özəlləşdirmənin fərqləndirici xüsusiyyəti onun son dərəcə qısa müddət ərzində aparılması oldu. Bu isə dövlətə imkan vermir ki, onların müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə onların çek, sonra isə artıq həm də pul hərraclarına satışa çıxarılmasına qədər zəruri tədbirlər həyata keçirsin. Nəticədə səhmləşmə mexanizminin reallaşdırılmasının növbəti mərhələsi institusional investorların səhmdar şirkətlərin aktiv və passivlərin restrukturizasiyası üzrə fəaliyyəti olmuşdur. Buraya debitor və kreditor borclarının ixtisarı şəklində maliyyə sağlamlaşdırılması üzrə tədbirlər də daxildir ki, bunun da nəticəsində sövdələşmələrin korporativ udulma və birləşmə üzrə miqdar və həcmələrin artımı müşahidə olunur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində udulma və birləşmə üzrə sövdələşmələrin aparılması fond bazarında səhmdar cəmiyyətin qiymətli kağızlarının dövryyəsinin gəlirliliyi vasitəsilə səmərəliliyin uçuotu zəruriliyini müəyyən edir. Bu zaman prioritet istiqamət kimi kapital yığımının xeyrinə seçimin qəbul olunması, səhmdar cəmiyyətin fəaliyyətinin rəqabət qabiliy-

yətliliyi səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən xarici investisiyaların alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu isə şübhəsiz ki, gələcəkdə səhmdar kapitalın bazar dəyərinin yüksəldilməsinə kömək etməlidir.

Səhmdarların səmərəli tərkibinin formalaşması həm də səhmdar kapitalın istifadə səmərəliliyinə və bununla da onun bazar dəyərinə təsir göstərmək iqtidarındadır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin səhmdar forması mexanizmlərinin reallaşdırılmasının təhlili sənaye və bank kapitalının qovuşması meylini aşkara çıxardı. Bu meyl üstün olaraq milli kapital əsasında və dövlətin iştirakı və köməyi şəraitində inkişaf edirdi.

Kommersiya bankları cəmiyyətin nəzarət səhm paketinin sahibliyinə və beləliklə də iqtisadiyyatın real sektoruna təsir etməyə çalışmaqda öz kapitalının likvidliyinin aşağı Salınmasına kömək edir. Bu şəraitdə maliyyə-sənaye kapitalının inteqrasiyası metodu daha çevik metoda çevrilir. Bizim ölkəmizdə bu proseslərə müəyyən dövlət köməyi göstərilir ki, bunun da istiqamət və ölçüləri iqtisadiyyatın real sektorunun ehtiyaclarından irəli gələn investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün milli bank kapitalının açıq-aşkar kifayət qədər olmaması ilə əlaqədar olaraq daha da genişləndirə bilər.

Digər tərəfdən, iqtisadiyyatın bir sıra aparıcı sahələrində yayılmış inzibati inteqrasiya təcrübəsinin genişlənməsi məqsədəuyğun sayılır, çünki o fond bazarında Azərbaycan şirkətlərinin səhmlərinin kotirovkasına mənfi təsir göstərməyə qabildir. Bundan başqa, udulma və birləşmə sövdələşmələri əsasında səhmləşmə mexanizminin daha tam reallaşdırılması üçün xaricilər də daxil olmaqla iri investorların bu sövdələşmələrə cəlb olunması nəinki məqsədəuyğundur, həm də zəruridir. Bu isə öz növbəsində tətbiq sferasının genişlənməsini, eləcə də korporativ investisiyalama sahəsində qiymətləndirmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Tədqiqatın nəticələrini yekunlaşdırarkən qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda makroiqtisadi dəyişikliklər korporativ və dövlət mülkiyyətində yerləşən birləşmiş kapital formasında səhmdar kapital əsasında təsərrüfatçılığın inkişafına yönəldilmişdir. Səhmdar kapital əsasında udulma və birləşmə sövdələşmələri vasitəsilə üfüqi və şaquli inteqrasiya proseslərinin inkişafı geniş vüsət alır. Bu sövdələşmələrin aparılması səhmdar kapitalın bazar dəyərinin qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi zərurətini və məqsədəuyğunluğunu nəzərdə tutur. Udulma və birləşmə təsərrüfatçılığın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədinə xidmət etməklə səhmdar kapitalın axınına kömək edir və iqtisadiyyatın struktur cəhətdən yenidən təşkilinə əhəmiyyətli təsir göstərilir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Гильфердинг Р., Финансовый капитал. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959, с.159.

3. Брегель Э.Я. Первоначальное накопление капитала. Учебное пособие. М.: Изд-во ИМО, 1961, с.28.

4. “Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin sürətləndirilməsi və idarə edilməsinin səmərəliliyinin artırılması ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında”. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2016-cı il 19 iyul tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

5. “Paylarının (səhmlərinin) nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində səmərəliliyin artırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2016-cı ilin 5 sentyabr tarixli sərəncamı.

6. Qalanov V.A., Qolda Z. K., Qrişina O.A. və b. Səhmdarlıq işi. Rus dilindən tərcümə. Bakı: “İqtisad Universiteti”, -2010, 491s.

7. Шапкина Г. Закон «Об акционерных обществах» сфера действия, вопросы применения. Экономика и жизнь. №6 . 2002.

8. Чекмарева Е.Н. Роль банков и интеграции банковского и промышленного капитала. «Денги и кредит», 1999, №7.

9. Bayramov Ə.I. Inhisarizm. Bakı: Elm, 2002, 390 s.

*Təhməzov M.A. dis.
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti*

X Ü L A S Ə

KORPORATİV İDARƏETMƏNİN DÖVLƏT VƏ ÖZƏL TƏRƏFDAŞLARI ARASINDA ƏLAQƏLƏRİN SƏMƏRƏLİLİYİNƏ TƏSİRİ

Məqalədə korporativ idarəetmə formalarının təşəkkülü tarixinə müəllifin nəzəri yanaşması verilmiş, özəlləşdirmə nəticəsində korporativ idarəetmənin inkişafı meyllərinə iqtisadi baxışlar nəzərdən keçirilmişdir. Müasir şəraitdə Azərbaycan müəssisələrində səhmləşmə mexanizmlərinin reallaşması xüsusiyyətləri aşkara çıxarılmış və korporativ idarəetmə şəraitində səhmdar kapitalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

*Təhməzov M.A. дис.
Азербайджанский Университет Кооперации*

R E Z Y O M E

ВЛИЯНИЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЗАМОСВЯЗЕЙ МЕЖДУ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ И ЧАСТНЫМИ ПАРТНЕРАМИ

В статье учитывая историю формирования форм корпоративного управления был изложен теоретический подход автора, были рассмотрены экономические взгляды к тенденциям развития корпоративного управления в результате приватизации. Были выявлены особенности реализации механизмов акционирования в азербайджанских предприятиях в современных условиях и были определены пути повышения эффективности акционерного капитала в условиях корпоративного управления.

*Təhməzov M.A. PhD St.
Azerbaijan Cooperation University*

S U M M A R Y

THE IMPACT OF CORPORATE GOVERNANCE ON THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

The article gives the theoretical approach to the history of the forms of corporate governance and considers the economic views on its development as a result of privatization. It identifies the features of the implementation of stockholding mechanisms in the Azerbaijani enterprises in modern conditions and determines the ways of enhancing the effectiveness of equity capital in terms of corporate governance.

*Məmmədova E.Ş. doktorant
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

UOT- 331.5.024.5

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ƏMƏK RESURSLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: əmək resursları, idarəetmə stili, əmək haqqı, əmək məhsuldarlığı, idarəetmə sistemi.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, стиль управления, заработная плата, производительность труда, система управления.

Keywords: labour resources, management style, wages, productivity, management system.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sənaye müəssisələrində təsərrüfatçılıq fəaliyyətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinin əsas istiqamətlərindən biri əmək resurslarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsidir. İstənilən əmək kollektivinin fəaliyyəti əmək resurslarının nə dərəcədə idarə edilməsindən asılıdır. Hər bir ölkədə əmək resurslarının idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji məsələləri ilə əlaqədar müvafiq dövlət orqanı fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikasında belə bir dövlət orqanı Əmək və Sosial Dövlət Müdafiə Nazirliyidir. Nazirlik digər müdafiə orqanları ilə birlikdə bir sıra normativ sənədlər işləyib hazırlayır. Bu normativ sənədlər müəssisələrdə əmək şəraiti, əməyin ödənilməsi, əhəlinin məşğulluğunun ödənilməsi, əhəlinin məşğulluğunun idarə olunması, pensiya təminatlı məsələləri, işsizlərə, əlillərə, az təminatlı ailələrə maddi yardımın göstərilməsi, eləcə də iş verənlərlə işləyənlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi barədədir.

Sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə edilməsi mövcud qanunvericiliyə, qəbul edilmiş sənədlərə uyğun aparılmaqla yanaşı müəssisənin miqyası, istehsal olunan məhsulun xarakteri, eləcə də çoxsaylı digər amillərdən asılıdır.

Sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə edilməsi məsələləri ilə kadrlar şöbəsi, eləcə də kadr hazırlığı, əmək və əməkhaqqının təşkili, texniki təhlükəsizlik şöbələri, sosial-psixoloji tədqiqatlar laboratoriyaları məşğul olur.

Sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə olunmasının təşkilində kadrlar şöbəsi mühüm rol oynayır. Kadrlar şöbəsinin əsas funksiyası, bir qayda olaraq, işçilərin işə qəbulu və işdən azad olunmasının təşkili, işçi heyətinin müxtəlif göstəricilərinin qeydə alınması, müxtəlif xarakterli arayışların verilməsi, müəssisə rəhbərinin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsini təmin etməkdir. Sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə olunmasında əmək və əməkhaqqının təşkili şöbəsi mühüm yer tutur. Əmək və əməkhaqqının təşkili şöbəsinin fəaliyyəti əsasən işçilərin xarakterindən, onların mürəkkəblik səviyyəsindən asılı olaraq tarifişdirilməsi prosesinin təşkilindən, səmərəli əmək haqqı sisteminin tətbiqindən, əmək haqqının hesablanması və uçotu, eləcə də əmək və əməkhaqqının təşkili sahəsində müvafiq təlimatların hazırlanmasını təşkil edir. [3]

Sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə edilməsinin səmərəliliyi bu sahədə vahid idarəetmə sisteminin tətbiq olunmasını tələb edir. Vahid idarəetmə sisteminə daxil

olan struktur bölmələrin və mütəxəssislərin sayı ilə sənaye müəssisələrinin miqyasından, istehsalın xarakterindən və digər amillərdən asılıdır.

Sənaye müəssisələrində yaradılan vahid idarəetmə sisteminin tərkibinə daxil olan struktur bölmələr və ya ayrı-ayrı mütəxəssislər əmək resurslarının idarə edilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirirlər:

- müəssisənin işçi heyətinin sayının planlaşdırılması;
- əmək şəraitinin təhlil edilməsi və tənzimlənməsi;
- işçi heyətinin seçilməsi, işə qəbulun və işdən olmanın təşkili;
- əməyin təşkili;
- işçi heyətinin qiymətləndirilməsi və attestasiyası;
- işçi heyətinin ixtisasının artırılması;
- əməyin ödənilməsinin təşkili;
- müəssisənin işçi heyətinin sosial problemlərinin təmin edilməsi;
- müəssisə rəhbərliyi, həmkarlar təşkilatı və işçilər arasında qarşılıqlı münasibətlərin təşkili.

Sənaye müəssisələrində əmək münasibətlərinin əsasını kollektiv müqavilə təşkil edir. Kollektiv müqavilə müəssisə rəhbərliyi ilə muzzdlu işçi heyətini təmsil edən tərəflər arasında bir ildən üç ilə qədər olan müddətə bağlanır. Kollektiv müqavilədə qarşılıqlı öhdəliklər göstərilir. Bu öhdəliklər əmək şəraiti və əməyin ödənilməsinin aşağıdakı əsas məsələləri əhatə edir:

- işə qəbul, ixtisas artımı, işdən azad olma məsələləri;
- təhlükəsizliyin təmin edilməsi və sağlamlığın qorunması;
- iş vaxtı və istirahət vaxtının müddəti;
- əməyin ödənilməsinin forma sistemləri və miqdarı;
- əmək müqavilələrinin həlli yolları haqqında.

Əmək müqaviləsində həmçinin müəssisə tərəfindən öz əməkdaşlarına müxtəlif xarakterli xidmətlərin (qida, nəqliyyat, müalicə və s.) göstərilməsi formaları, eləcə də iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi şəraitində sosial zəmanət, bədbəxt hadisələr kompensasiyalarının ödənilməsi və digər məsələlər də göstərilə bilər.

Sənaye müəssisələrində əmək resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi problemi bir sıra digər məsələlərin həllini də tələb edir. Bu məsələlərdən aşağıdakıları xüsusilə qeyd etmək lazımdır:

- innovasiyalar və sosial partnyorluq əsasında əmək məhsuldarlığının və əməyin ödənilməsinin yüksəldilməsinə necə nail olmalı?
- bu zaman əmək məhsuldarlığı ilə əməyin ödənilməsinin dinamikası arasında optimal nisbəti necə təmin etməli?
- müəssisənin idarəetmə stilini müəyyən edən amillərdən necə yararlanmalı?

Sənaye müəssisələrinin dinamik inkişafının təmin edilməsi nöqtəyi-nəzərdən göstərilən məsələlərin həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər üç iqtisadi problemin həlli xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək.

Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi sənayenin, ümumiyyətlə iqtisadiyyatımızın ən mühüm problemlərindən biridir. Əmək məhsuldarlığının səviyyəsinin yüksəldilməsi bir tərəfdən istehsalın texniki amilləri ilə (avadanlıq, texnologiya), digər tərəfdən isə müəssisə kollektivinin hər birinin məhsul vahidinə çəkilən xərclərin azaldılmasında nə dərəcədə

maraqlı olmasından asılıdır. Yeni sənaye müəssisələri istisna olmaqla əksər sənaye müəssisələrimizdə istifadə olunan avadanlıq və texnologiyalar müasir tələblərə cavab vermir. Bir çox hallarda avadanlıq və texnologiyalar mənəvi cəhətdən köhnəlmişdir. Buna görə də yeniləşdirilməsi nəzərdə tutulur. İnnovasiyalı əmtəə və xidmətlərin xüsusi çəkisi çox aşağıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas problemi müəssisələrimizin yeni texnologiya və avadanlıqla kifayət qədər investisiya ayırmamasıdır. Problemin həlli dövlət strukturlarının fəal müdaxiləsini tələb edir. Dövlət müdaxiləsi aşağıdakı əsas istiqamətlərdə olmalıdır:

- gəlirlərin formalaşdırılmasında və bölüşdürülməsində müəssisənin tam təsərrüfat müstəqilliyinin təmin edilməsi;

- əmtəə və xidmətlərin istehsalçıları arasında sağlam rəqabətin gücləndirilməsi;

- yeni texnologiyalara investisiyalar əsasında əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi məsələsinə müəssisənin bütün işçi heyətinin maraqlı olmasının təmin edilməsi.

Bu tələblərin həyata keçirilməsi əmək məhsuldarlığının və ödənilməsinin yüksəldilməsinin motivləşdirilməsi üzrə dövlət proqramının hazırlanması tələb olunur. Belə bir dövlət proqramının əsas müddəalarında aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Əmək məhsuldarlığının və əməkhaqqının artırılmasının motivləşdirilməsində sahələr və regionlar üzrə aparılması;

2. Həm ölkə üzrə, həm də ayrı-ayrı regionlar üzrə minimum əməkhaqqı yaşayış minimumdan aşağı olmamalıdır;

3. Minimum əməkhaqqının səviyyəsi əmək məhsuldarlığının artım tempinə uyğun olaraq hər il artırılmalıdır;

4. Əmək məhsuldarlığının artım tempi ilə minimum əməkhaqqının artım tempi arasında nisbət ölkənin sosial-iqtisadi inkişafından asılı olaraq müəyyənləşdirilməlidir;

5. Müəssisələrdə orta əməkhaqqı minimum əməkhaqqından ən azı üç dəfə yüksək olmalıdır.[1]

Əmək məhsuldarlığı ilə əməyin ödənilməsi arasında nisbətin idarə olunmasının əsas alətlərindən biri əmək məhsuldarlığının artım tempi ilə orta aylıq əməkhaqqının artım tempi arasında nisbəti əks etdirən əmsal göstəricisi ola bilər.[2]

Müəssisədə minimum əmək haqqı aşağıdakı düsturla müəyyən edilə bilər:

$$\Theta H_{\min} = (1 + \Theta) * \Theta H_b$$

Burada,

$\Theta H_{\min}$ - əmək məhsuldarlığı ilə əməyin ödənilməsinin artım tempi arasındakı nisbəti xarakterizə edən əmsala uyğun gələn minimum əməkhaqqı;

Θ - müəssisədə minimum əməkhaqqının yüksəldilməsi əmsalı;

ΘH_b - müəssisənin baza(mövcud) minimum əməkhaqqı;

Θ - əmsalının səviyyəsi aşağıdakı düsturla müəyyən olunur.

$$\Theta = d * \Theta_m$$

Burada,

D - əmək məhsuldarlığı ilə minimum əməkhaqqının artım templəri arasında nisbəti xarakterizə edən əmsaldır;

Θ_m - hesabat dövrü ərzində əmək məhsuldarlığının orta artım tempidir;

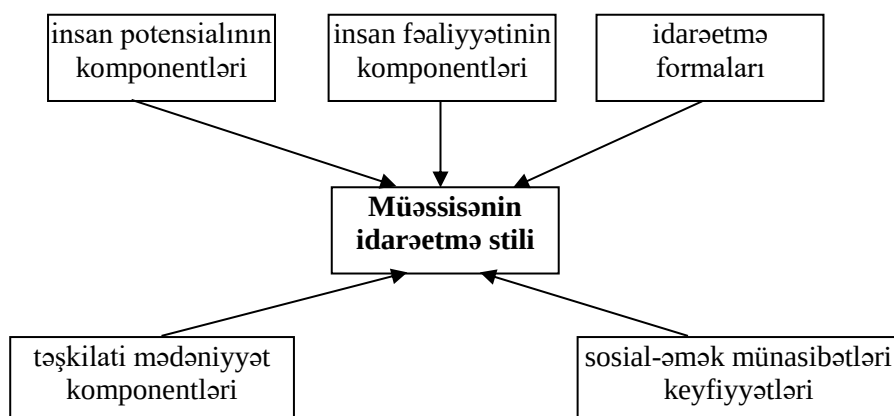
d - əmsalının səviyyəsi müəssisə rəhbərliyi, həmkarlar təşkilatı və əmək kollektivi ilə birgə qəbul edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın normal fəaliyyət göstərdiyi şəraitdə əmək haqqının artım templəri əmək məhsuldarlığının artım tempinə uyğun gəlir. Məsələn, son yüz il ərzində inkişaf etmiş ölkələrdə əmək məhsuldarlığının orta illik artım tempi təxminən 20% olmuşdur. Əmək məhsuldarlığının artımı məhsul vahidinə sərf olunan istehsal xərclərinin azalmasında ifadə olunur. Faktiki olaraq əmək məhsuldarlığı istehsal resurslarının sərfiyyat normalarının azaldığı qədər artır. Yeni texnologiya və ya yeni avadanlığın tətbiqi nəticəsində əmək, enerji, material məsrəfləri normalarının dəyişməsinə (azalmasına) səbəb olmasa deməli, səmərə də yoxdur. Bu o deməkdir ki, əmək məhsuldarlığının dinamikası ümumən resurs məsrəfləri normalarının dinamikasına uyğun olmalıdır. İstehsalın səmərəli təşkili şəraitində istehsal normalarının yerinə yetirilməsi əmsalı artmağa doğru meyl etməməlidir. Səmərəlilik göstəriciləri yüksək olan müəssisələrdə əmək haqqının artım templəri ilə müqayisədə əmək məhsuldarlığının artım tempi yüksək olmalı, resursların sərfiyyat normaları isə azalmağa meyl etməlidir.

Sənaye müəssisələrində əmək resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsini təmin edən amillərdən biri də müəssisənin idarəetmə stilinin formalaşmasıdır. Müəssisənin idarəetmə stili, hər şeydən əvvəl, hər bir işçinin bacarığının aşkar edilməsinə, onun səmərəli istifadə olunmasına yönəldilməsidir. Təcrübə göstərir ki, idarəetmə stilini formalaşdıran əsas amillər aşağıdakılardır:

- insan potensialının komponentləri;
- insan fəaliyyətinin komponentləri;
- idarəetmə formaları;
- təşkilati mədəniyyət komponentləri;
- sosial-əmək münasibətləri keyfiyyətləri [1].

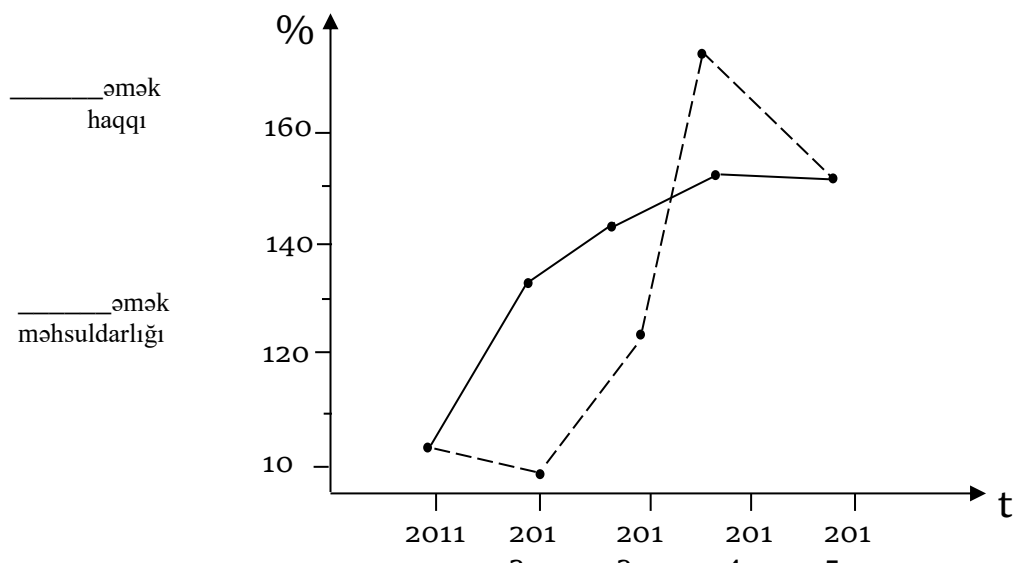
Müəssisənin idarəetmə stilini müəyyən edən amillərin qarşılıqlı əlaqəsi 1 saylı şəkildə verilmişdir.

Səkil 1. Müəssisənin idarəetmə stilini müəyyən edən amillərin qarşılıqlı əlaqəsi.

Müəssisənin idarəetmə stilini müəyyən edən amilləri nəzərdən keçirək. İnsanın təşkilati-mədəniyyət komponentlərinə insanın məqsədi, onun dəyər verdiyi nemətlər, onun davranış qaydaları, eləcə də insanın həyatı, missiyası daxildir.

İnsanın fəaliyyəti komponentlərinə onun əmək, yaradıcılıq və mənəvi motivasiyasını aid etmək olar. İdarəetmə formalarında idarəetmə prosesində istifadə olunan demokratik, diktatorluq, aristokratik və digər metodlarına üstünlük verilir. İnsan potensialının komponentlərinə isə insan sağlamlığı, əxlaqı, fəallığı, təhsili, peşəkarlığı ilə əlaqədar bağlı amillər daxildir.

Şəkil 2. Sumqayıt Polietilen zavodunda əmək məhsuldarlığının artım tempi ilə əmək haqqının artım tempinin müqayisəli təhlili.

Sosial əmək münasibətləri keyfiyyətlərinə insanın partnyorluq, əməkdaşlıq, yardım göstərmək, rəqabət aparmaq, konflikt yaratmaq bacarığını (və ya bacarıqsızlığını) aid etmək olar.

Müəssisənin idarəetmə stilinin yaradılması idarəetmə stilini formalaşdıran amillərə kompleks yanaşılmasını və konkret müəssisənin spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir. Bu məqsədlə Sumqayıt-Polietilen zavodunda son beş il ərzində əsas sosial iqtisadi göstəriciləri təhlil olunmuşdur. Cədvəldən məlum olduğu kimi, müəssisə üzrə orta aylıq əmək haqqı 2015-ci ildə 2011-ci illə müqayisədə 151,2% atmışdırsa, məhsuldarlıq 147,1% artmışdır. Orta aylıq əmək haqqının artımı bir işçiyə düşən məhsul istehsalının artım tempindən yüksək olmuşdur. Son beş il ərzində orta aylıq əmək haqqının artım tempi ilə bir işçiyə düşən məhsul istehsalının artım tempinin müqayisəli təhlili aşağıdakı qrafikdə təsvir edilmişdir.

Cədvəl 1.

Etilen-polietilen zavodu üzrə əsas iqtisadi göstəricilər

		2011	2012	2013	2014	2015
1.Məhsul istehsalı	min manat	140154.3	121325.9	137933.5	181347.7	157353.4
2.Məhsulun maya dəyəri	min manat	106451.4	105814.5	120868.7	135045.2	118823.7
3.1manat məhsula çəkilən xərclər	qəpik	76.0	87.22	87.63	74.47	75.51
4.Rentabellik	%	31.7	14.7	14.1	34.3	32.4
5.Mənfəət	min manat	33702.9	15511.5	17064.8	46302.5	13388.7
6.İşçilərin siyahı sayı	nəfər	2234	2132.0	1835	1781	1717
7.İşçilərin orta siyahı sayı	nəfər	2230	2111.0	1800	1764	1702
8.Əmək haqqı fondu	min manat	10699.3	13477.7	12551.3	13204.8	12346.6
9.Bir işçiyə düşən əməkhaqqı	manat	400.0	532	581	624	605
2011-ci ilə nisbətən faizlə	%	*	133.0	145.3	156.0	151.2
10.Bir işçiyə düşən məhsul istehsalı	min manat	62.85	5747	76.63	102.8	92.46
2011-ci ilə nisbətən faizlə	%	*	91.4	121.9	163.6	147.1
11.İl ərzində işə qəbul	nəfər	50	248	245	220	44
12.İl ərzində işdən azad olma	nəfər	728	507	177	346	111
13.O cümlədən öz xahişi ilə	nəfər	622	161	104	304	64

Əgər Sumqayıt – polietilen zavodu müstəqil müəssisə kimi fəaliyyət göstərsəydi, belə bir vəziyyəti normal hal kimi qiymətləndirmək olmazdı. Belə ki, orta aylıq əmək haqqı əsasən stabil olaraq artmaqda davam etsə də, əmək məhsuldarlığının artım sürəti əmək haqqının sürətindən əsasən geri qalır.

Lakin, Sumqayıt-polietilen zavodu əvvəl Azərkimya Dövlət Şirkətinin, sonralar isə Azərbaycan Neft Şirkətinin tərkibində fəaliyyət göstərir. Belə bir şəraitdə şirkətə daxil olan müəssisələrdə ümumi qanuna uyğunluğu pozmadan hansı bir müəssisədə əmək məhsuldarlığının artım sürəti ilə əməkhaqqının artım sürəti arasında nisbətin pozulmasına yol verə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Генкин Б.М. Управление человеческими ресурсами. М., 2013.
2. Нортон Д., Каплан Р. Сбалансированная система показателей от стратегии к действию. М., 2010.
3. Адамчук В., Ромашов О., Сорокина М. экономика и социология труда. М., 1999.

*Məmmədova E.Ş. doktorant
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

X Ü L A S Ə

SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ƏMƏK RESURSLARININ İDARƏ EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Məqalədə sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə edilməsinin nəzəri və praktiki məsələləri təhlil olunmuşdur. Əmək resurslarının vahid idarəetmə sisteminin tətbiqinin zəruriliyinin əsaslandırılması, onun tərkibinə daxil olan struktur bölmələri və onların vəzifələri müəyyənəndirilib. Həmçinin əmək resurslarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məsələləri tədqiq edilmişdir. Sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə edilməsi mövcud qanunvericiliyə əsaslandırılmasının vacibliyi xüsusi ilə qeyd olunur. Qəbul edilmiş sənədlərə uyğun işin yerinə yetirilməsi ilə yanaşı müəssisənin miqyası, istehsal olunan məhsulun xarakteri araşdırılıb. Əmək resurslarının idarə edilməsi məsələləri ilə kadrlar şöbəsi, eləcə də kadr hazırlığı, əmək və əməkhaqqının təşkili, texniki təhlükəsizlik şöbələri, sosial-psixoloji tədqiqatlar laboratoriyalarının məşğul olması təhlil olunur. Sənaye müəssisələrində əmək resurslarının idarə olunmasının təşkilində kadrlar şöbəsi mühüm rol oynamasının təhlili xüsusilə diqqəti cəlb etmişdir. Kadrlar şöbəsinin əsas funksiyası, bir qayda olaraq, işçilərin işə qəbulu və işdən azad olunmasının təşkili, işçi heyətinin müxtəlif göstəricilərinin qeydə alınması, müxtəlif xarakterli arayışların verilməsi, müəssisə rəhbərinin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi məsələləri ön plana çəkilmişdir.

Məqalədə sənaye müəssisələrində yaradılan vahid idarəetmə sisteminin tərkibinə daxil olan struktur bölmələrin və ya ayrı-ayrı mütəxəssislərin əmək resurslarının idarə edilməsi ilə əlaqədar əsas funksiyaları araşdırılıb. Sənaye müəssisələrində kollektiv müqavilədə qarşılıqlı öhdəliklərin göstərilməsi əsas şərtlərdən biri hesab olunur. Məqalədə bu öhdəliklər, əmək şəraiti və əməyin ödənilməsinin əsas məsələləri əhatəli şəkildə tədqiq edilmişdir. Sənaye müəssisələrində əmək məhsuldarlığının və ödənilməsinin yüksəldilməsinin motivləşdirilməsi üzrə hazırlanan dövlət proqramının əsas müddəaları təhlil olunub.

Əmək məhsuldarlığı ilə əməyin ödənilməsi arasında nisbətin idarə olunmasının əsas alətlərindən biri əmək məhsuldarlığının artım tempi ilə orta aylıq əməkhaqqının artım tempi arasında nisbəti əks etdirilməsi geniş təhlil olunub. Əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi sənayenin ümumiyyətlə, iqtisadiyyatımızın ən mühüm problemlərindən biri olması qeyd olunub. Problemin həlli dövlət strukturlarının fəal müdaxiləsinin tələb olunmasının vacibliyi əsaslandırılır. Dövlət müdaxiləsinin əsas istiqamətləri müddəaları təhlil olunub. Bu istiqamətlərin həyata keçirilməsi üçün əmək məhsuldarlığının və ödənilməsinin yüksəldilməsinin motivləşdirilməsi üzrə dövlət proqramının hazırlanması tələb olunmasının vacibliyi əsaslandırılır.

Sumqayıt Etilen-Polietilen zavodunda əmək məhsuldarlığının artım tempi ilə əmək haqqının artım tempinin müqayisəli təhlili verilmişdir. Müəssisənin idarəetmə stilini müəyyən edən amillər nəzərdən keçirilərək müəyyən bir nəticəyə gəlinib. Müəssisənin idarəetmə stilinin yaradılması üçün idarəetmə stilini formalaşdıran amillərə kompleks yanaşması və konkret müəssisənin spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edildiyi məqsədəuyğun hesab edilir.

*Мамедова Э.Ш. докторант
Сумгаитский Государственный Университет*

Р Е З Ю М Е

ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ ТРУДОВЫМИ РЕСУРСАМИ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье анализируются теоретические и практические вопросы управления трудовыми ресурсами на промышленных предприятиях. Обосновывается необходимость применения единой системы управления трудовыми ресурсами, определены структурные подразделения и их задачи входящих в состав этой системы. А также исследуются вопросы повышения эффективности использования трудовых ресурсов. Особо отмечается необходимость законодательского обоснования управления трудовыми ресурсами на промышленных предприятиях. Исследуется в соответствии выполненными работ принятым документам, а также масштаб предприятия и характер выпускаемой продукции. Исследуется работа отдела кадров, а также отделов по подготовке кадров, отдела организации труда и заработной платы, отдела технической безопасности, лаборатории социально-психологического исследования по управлению трудовыми ресурсами. Особое внимание уделяется изучению роли отдела кадров в организации управления трудовыми ресурсами на промышленных предприятиях. Основная функция отдела кадров, как правило, эта организация приема и увольнения работников, выдача различных справок, выполнение заданий руководителя предприятия.

В статье исследуются основные функции структурных подразделений и специалистов, входящие в состав единой системы управления по управлению трудовыми ресурсами. Одним из основных условий на промышленных предприятиях отмечается взаимные обязательства, указанные в коллективном договоре. В статье подробно рассматриваются эти обязательства, основные вопросы условий работы и оплаты труда. Анализируются основные статьи государственной программы по повышению мотивации роста производительности труда.

Всесторонне проанализированы темпы роста производительности труда и темпы роста среднемесячной заработной платы, соотношение между этими показателями как основное средство управления трудовыми ресурсами предприятия. Повышение производительности труда в промышленности является важнейшей экономической проблемой национальной экономики. Решение проблемы требует активного вмешательства государственных структур. Проанализированы основные направления государственного вмешательства. В этих целях указывается необходимость разработки государственной программы. Даны экономические показатели Сумгаитского завода Этилена-полиэтилена, соотношение между темпами роста производительности труда и темпами роста среднемесячной заработной платы предприятия.

В статье рассматриваются также факторы определяющие стиль управления предприятия. В целях формирования стиля управления предприятия указывается необходимость комплексного отношения к факторам стиля предприятия и учет специфических особенностей конкретного предприятия.

*Mammadova E.S. PhD St.
Sumgait State University*

S U M M A R Y

ISSUES OF LABOUR RESOURCE MANAGEMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

The article analyses theoretical and practical issues of labour resources management in the industrial enterprises. It stresses the need for the application of an integrated system for managing labour resources and defines structural divisions and their responsibilities. It also studies the issues of increasing the effectiveness of the use of labor resources. The need for a legislative justification of the management of labour resources in industrial enterprises is especially noted here. It investigates the activities provided pursuant to the adopted documents as well as the scope of the enterprise and the nature of the products. The article also analyses the responsibilities of the human resources department as well as the departments for training personnel, labour and wage management and technical security, the laboratory of socio-psychological research on the management of labour resources. A special attention is paid to a significant role of the human resources department in this process. Its main function is, as a rule, to hire and dismiss employees, to determine the qualifications of the staff, to issue various certificates and to fulfill the tasks of the head of the enterprise.

The article examines the main functions of structural units and specialists that are a part of a unified management system for the management of labour resources. One of the main conditions in industrial enterprises is the mutual obligations laid down in the collective agreement. The article gives a detailed analysis of these obligations and the main issues of working conditions and remuneration of labour. The main points of the state program on motivating the growth of labor productivity and remuneration are also analysed here.

The growth rate of labour productivity and that of the average monthly salary, the ratio between these indicators as the main means of managing the labor resources of the enterprise are thoroughly analysed. The increase in labour productivity is the most important economic problem of the industry as well as the national economy. The solution to the problem requires active intervention of state structures. The main directions of state intervention are analysed in the article. The author shows the need to develop a state program on motivating the growth of labour productivity and remuneration.

The article gives a comparative analysis of the ratio between the growth rate of labour productivity and that of the average wages at Sumgait Ethylene-Polyethylene Plant. It also considers the factors that determine the style of management. In order to form a management style, the need for a comprehensive attitude to its underlying factors and consideration of the specific features of a particular enterprise is indicated here.

*Мамед-Гасанов Е. докторант
Бакинский Государственный Университет*

УДК 336.147; 336.714; 339.727

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ ПОСРЕДСТВОМ РЕИНВЕСТИЦИИ

Ключевые слова: диверсификация, реинвестиции, оценка эффективности вложенных реинвестиций, реинвестиционная активность.

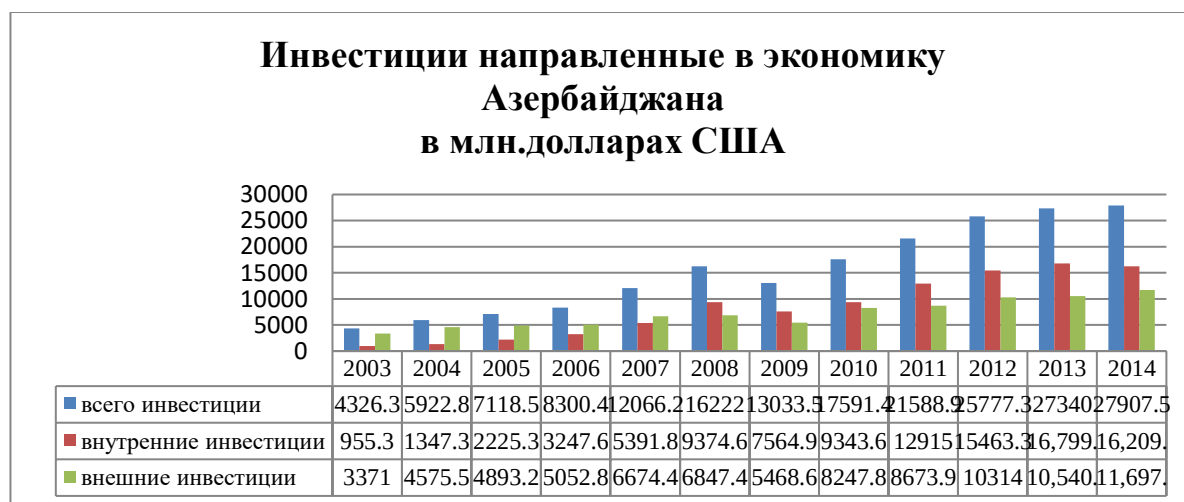
Açar sözlər: diversifikasiya, reinvestisiyalar, qoyulan reinvestisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, reinvestisiya aktivliyi.

Keywords: diversification, reinvestment, evaluation of the effectiveness of embedded reinvestment, reinvestment activity.

Научно обоснованная и практически реализуемая стратегия развития экономики предусматривает определённые формы и направления расширения сфер хозяйственной деятельности. Адаптация к новым вызовам глобальной экономики, резкое сокращение нефтяных доходов, обеспечение экономического роста за счет добывающей промышленности, недостаточное приобретение инновационной техники и технологии за годы независимости Азербайджана потребовали совершенствования национальной экономики. Довольно часто, особенно в странах с преобладанием сырьевых ресурсов, основой такого совершенствования выступает диверсификация экономики и преобразования ее структуры. Одной из наиболее эффективных аспектов экономической диверсификации выступает механизм реинвестиций. Необходимо учитывать, что часто, кроме финансовых соображений, важное значение для выбора направлений реинвестиционной деятельности имеют производственно-технологические, политико-организационные, логистические и социально-экологические факторы. Естественным ядром структурных изменений служит реинвестиционная политика, обеспечивающая непрерывную замену технологий более прогрессивными и экологически безопасными. Однако, без целенаправленного вложения реинвестиций невозможен выход из ситуации сырьевой зависимости. Это подтверждается опытом многих стран, внедряющих в промышленность новые знания и технологии. В макроэкономическом плане проведение структурных преобразований посредством увеличения инвестиций, которые позволяют создать высокоэффективный производственный потенциал, способный выпускать конкурентоспособную продукцию имеет чрезвычайное значение. По данным ГКС за 1995-2013 гг. в экономику страны было вложено порядка 109,8 млрд. манат инвестиций, из которых 38,2 млрд. манат, или 34,8% являются иностранными, из всех инвестиций только 41,9 млрд. манат, или 38,2% направлены в нефтяной сектор. В экономику республики за указанный период вложено 71,6 млрд. манат внутренних инвестиций. При анализа состояния инвестиционной активности отраслей видно, что в группу отраслей с наименьшими инвестиционными вложениями входят легкая промышленность, а в основном это: текстильная промышленность, производство – одежды, кожи и кожаных изделий, обуви, бумаги и картона, далее идет химическая про-

мышленность, производство - фармацевтических товаров, машин и оборудования, автомобилей и прицепов, все эти подотрасли составляют основу для реинвестиционного процесса. Иными словами, с одной стороны в данных отраслях собственных источников финансирования инвестиций не хватает, с другой они еще и ограничены в инвестициях по сравнению с другими. Это означает, что в отечественном производстве для обновления основных фондов, применения инноваций и обеспечения устойчивого роста необходимо закладывать базу для реинвестиций, расширить и повысить эффективность реинвестиционного процесса. В условиях кризиса и ограниченных финансовых возможностей для «бюджетного финансирования инноваций возрастет необходимость привлечения средств из дополнительных источников (собственных средств организаций, частных инвестиций, средств внебюджетных фондов, заемных средств международных кредитно-финансовых организаций)» [2, стр. 174]. Во многих странах данная проблема решается с помощью налоговых льгот и сбережений населения. Например, в Бельгии средние и мелкие предприятия на 13,5 % инвестиционных вкладов и все предприятия на все инновационные вклады не платят налогов. В Италии депрессивные регионы и мелкие предприниматели освобождены от налогов на инвестиции на 5 лет [1, стр.285-286]. В США 70% реинвестиций приходится на сбережения населения [6, стр. 510].

График 1.

Ограниченность ресурсов и в их получении требует рассмотрения механизмов стимулирования и регулирования реинвестиций в Азербайджане. Учитывая, что 47,7% инвестиций реализуемые за счет внутренних ресурсов приходится на долю государственного бюджета, то перевод основного источника финансирования внутренних инвестиций из средств государственного бюджета на плечи частного сектора может сократить риски управления и устойчивости государственных финансов. С другой стороны, несмотря на высокие темпы роста ненефтяного сектора прямые иностранные инвестиции в данном секторе также остаются низкими. Другой проблемой является низкая производительность инвестиций, направленных в производственную сферу. Снижение за 2011-2014 года на 6 % роста инвестиционных вложений привело

к более 14 %-му снижению экономического роста в целом по стране. В последние годы традиционные неторговые сектора экономики уже не нуждаются в больших объемах инвестиций, поэтому для обеспечения роста производительности инвестиционных вложений на среднесрочную перспективу требуется стимулирование реинвестиционного механизма в других секторах.

Реинвестиционный механизм, оптимизируемый в рамках теории и практики применения (на основе наблюдений из международного опыта), позволит достичь эффективной диверсификации экономики. Поэтому при разработке экономической концепции развития основанием для применения реинвестиционного механизма служат в первую очередь, определение сфер деятельности, которые станут базой развития и в которые необходимо реинвестирование, среднесрочное прогнозирование результатов, диверсификация производства с использованием производственных мощностей, научных и профессиональных кадров, применением инновационной деятельности. Новые задачи, учитывающие требования устойчиво-инновационного развития, главные направления стратегической дорожной карты по диверсификации национальной экономики и план мероприятий по 12 направлениям на 2016-2020 годы, долгосрочный и целевой взгляды до и после 2025 года утвержденные Распоряжением (от 16 марта 2016 года) и Указом Президента Азербайджанской Республики (от 6 декабря 2016 года), требует концептуальных подходов в решении вопросов современного регулирования и расширения реализации реинвестиционного механизма.

Список использованной литературы:

1. Герчикова И.И. Регулирование предпринимательской деятельности. М., Консалтбанк, 2002, 602 с.
2. Государственное регулирование экономики: Учеб. пособие для вузов / Т.Г. Морозова, Ю.М. Дурдыев, В.Ф. Тихонов и др.; Под ред. проф. Т.Г. Морозовой. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - 255 с.
3. Любушин Н.П. Экономический анализ: учеб. пособие. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. - 423 с
4. Морозов В.В. Оптимизация инвестирования технологических инноваций как основа устойчивого развития региона // Вестник УГТУ—УПИ.2003. № 10. С. 114—121.
5. Седова С.В.. Оптимизация структуры инвестиционной программы с учетом реинвестиций. ж-л Экономические науки № 3(197) 2014 стр. 172-173.
6. Statistical Abstract of the United States. 1997, 510 p.
7. www.azstat.gov.az
8. www.prezident.az

*Məmməd-Həsənov E. doktorant
Bakı Dövlət Universiteti*

X Ü L A S Ə

İQTİSADIYYATIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ REİNVESTİSİYALARIN ZƏRURİLİYİ

Qlobal iqtisadiyyatın yeni çağırışları, resurslardan gələn gəlirlərin, əsasən də neft gəlirlərinin kəskin azalması iqtisadi artımın təmini strategiyasının yenidən təftiş edilməsini tələb edir. Azərbaycanın iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq qeyri-neft sektoru üzrə gəlirlərin artırılması tədbirləri ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Qeyri-neft sektorunun inkişafı üzrə iqtisadiyyatın diversifikasiyasının ən effektiv aspektlərindən biri təkrar investisiya mexanizmidir. İqtisadiyyata məqsədyönlü təkrar investisiya qoymadan xammal asılılığı vəziyyətindən çıxmaq mümkün deyil.

Texnoloji proseslərin davamlı dəyişdirilməsini təmin edən təkrar investisiya siyasəti, struktur dəyişikliklərinə xidmət edir. Bu, iqtisadiyyata yeni bilik və texnologiyaları tətbiq etmiş bir çox ölkələrin təcrübəsi ilə təsdiqlənir. Makroiqtisadi kontekstdə rəqabət qabiliyyətli innovativ məhsullar istehsal edə bilən, yüksək məhsuldarlıq potensialının yaradılmasına imkan verən investisiyalar vasitəsilə strukturun dəyişdirilməsi çox vacibdir.

Müasir şəraitdə, məhdud resurslarla, Azərbaycanda investisiyaların stimullaşdırılması və tənzimlənməsi mexanizmlərini yenidən nəzərdən keçirmək lazımdır. Ölkədə qeyri-neft sektorunun yüksək artım tempinə baxmayaraq, bu sektorda xarici sərmayələr hələ də aşağıdır. Yalnız optimallaşdırılmış yenidən investisiya mexanizmi iqtisadiyyatın effektiv diversifikasiyasına nail olmağa imkan verəcəkdir. Məhdud maliyyə imkanları böhranı şəraitində bu problem güzəşt və ya qənaətin köməyi ilə həll edilir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, xüsusilə maliyyə imkanlarından əlavə təkrar investisiya üçün istehsal-texnoloji, siyasi-təşkilati, logistik və sosial-ekoloji amillər də vacibdir. Buna görə iqtisadi inkişaf konsepsiyasını işləyib hazırlayarkən, təkrar investisiya mexanizminin tətbiqinin əsası kimi inkişaf üçün baza olacaq fəaliyyət sahələrinin müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları (16 mart 2016-cı il və 6 dekabr 2016-cı) ilə təsdiq edilmiş 2016-2020-ci illər üzrə davamlı innovativ inkişafın, milli iqtisadiyyatın diversifikasiyası üçün strateji yol xəritəsinin və 12 istiqamət üzrə fəaliyyət planının tələbləri, 2025-ci ilə qədər və ondan sonrakı dövr üzrə uzunmüddətli və məqsədyönlü hədəflər, təkrar investisiya mexanizminin müasir tənzimlənməsi məsələlərinin həllinə və həyata keçirilməsinə konseptual yanaşmanın olmasını tələb edir.

Bu aspektləri nəzərə alaraq, məqalədə təkrar investisiyaların maliyyələşdirilməsinin mənbələri və təkrar investisiya üçün əlavə mənbə (müəssisələrinin öz vəsaiti, özəl investisiya, büdcədən kənar fondlar, beynəlxalq kredit və maliyyə institutlarının borc vəsaitləri) problemləri nəzərdən keçirilmişdir. Azərbaycanın sektorlarına təkrar investisiyanın əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu sahələrin inkişafının təhlili, təkrar investisiyaların təşkili ilə bağlı əsas problemləri müəyyən etməyə imkan vermişdir. Məqalədə təkrar investisiya vasitəsilə sektorların inkişafına dəstəyin xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Yerli iqtisadiyyatda beynəlxalq təcrübənin tətbiqi, təkrar investisiyaların hüquqi tənzimlənməsinin formalaşdırılması ilə bağlı təkliflər verilir.

*Мамед-Гасанов Е. докторант
Бакинский Государственный Университет*

РЕЗЮМЕ

НЕОБХОДИМОСТЬ РЕИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Новые вызовы глобальной экономики, резкое сокращение ресурсных, в основном нефтяных доходов, требуют пересмотра стратегии обеспечения экономического роста. Мероприятия по увеличению доходов за счет не нефтяного сектора, с учетом экономических особенностей Азербайджана, считается одним из основных направлений стратегии социально-экономического развития страны. Одной из наиболее эффективных аспектов экономической диверсификации по развитию не нефтяного сектора выступает механизм реинвестиций. Без целенаправленного вложения реинвестиций невозможен выход из ситуации сырьевой зависимости.

Реинвестиционная политика, обеспечивающая непрерывную замену технологических процессов, служит структурным изменениям. Это подтверждается опытом многих стран, внедряющих в экономику новые знания и технологии. В макроэкономическом плане проведение структурных преобразований посредством увеличения инвестиций, которые позволяют создать высокоэффективный производственный потенциал, способный выпускать конкурентоспособную инновационную продукцию, имеет чрезвычайное значение. В современных условиях, при ограниченности ресурсов требуется пересмотреть механизмы стимулирования и регулирования инвестиций в Азербайджане. Несмотря на высокие темпы роста ненефтяного сектора в стране прямые иностранные инвестиции в данном секторе пока остаются низкими. Только оптимизируемый реинвестиционный механизм, позволит достичь эффективной диверсификации экономики. В условиях кризиса ограниченных финансовых возможностей данная проблема решается с помощью льгот или сбережений.

Необходимо учитывать, что часто, кроме финансовых возможностей, важное значение для реинвестиционной деятельности имеют факторы, такие как производственно-технологические, политико-организационные, логистические и социально-экологические. Поэтому при разработке экономической концепции развития основанием для применения реинвестиционного механизма служат в первую очередь, определение сфер деятельности, которые станут базой развития. Новые задачи, учитывающие требования устойчиво-инновационного развития, главные направления стратегической дорожной карты по диверсификации национальной экономики и план мероприятий по 12 направлениям на 2016-2020 годы, долгосрочный и целевой взгляды до и после 2025 года утвержденные Распоряжением (от 16 марта 2016 года) и Указом Президента Азербайджанской Республики (от 6 декабря 2016 года), требуют концептуальных подходов в решении вопросов современного регулирования и расширения реализации реинвестиционного механизма. Учитывая данные аспекты в статье рассмотрены основные проблемы источников финансирования и привлечения средств из дополнительных источников (собственных средств организаций, частных инвестиций, средств внебюджетных фондов, заемных средств международных кредитно-финансовых организаций) для реинвестиций. Определены основные направления реинвестиций в отрасли Азербайджана. Проведенный анализ развития этих отраслей дал возможность выявить основные проблемы, связанные с реинвестициями. В статье также рассмотрены механизмы поддержания развития отдельных секторов через реинвестиции. Даны предложения по применению международного опыта в отечественной экономике, формированию законодательного регулирования реинвестиций.

*Mammad-Hasanov E. PhD cand.
Baku State University*

S U M M A R Y

NEED FOR REINVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMY

New challenges to the global economy, a sharp reduction in resource, mainly oil revenues, require a revision of the strategy for economic growth. Measures to increase revenues from the non-oil sector, taking into account the economic characteristics of Azerbaijan, is considered one of the main directions of the country's socio-economic development strategy. One of the most effective aspects of economic diversification in the development of the non-oil sector is the reinvestment mechanism. Without a purposeful investment of reinvestment, there is no way out of the situation of raw dependence.

Reinvestment policy, providing a continuous replacement of technological processes, serves structural changes. This is confirmed by the experience of many countries, introducing new knowledge and technologies into the economy. In the macroeconomic context, the structural transformation through increased investment, which allows the creation of a highly efficient productive capacity, capable of producing competitive innovative products, is of utmost importance.

In modern conditions, with limited resources, it is necessary to revise the mechanisms for stimulating and regulating investments in Azerbaijan. Despite the high growth rates of the non-oil sector in the country, foreign direct investment in this sector is still low. Only an optimized reinvestment mechanism will allow achieving effective diversification of the economy. In the context of a crisis of limited financial capacity, this problem is solved with the help of benefits or savings.

It should be borne in mind that often, in addition to financial opportunities, factors such as production-technological, political-organizational, logistical and socio-ecological factors are important for reinvestment. Therefore, when developing the economic concept of development, the basis for the application of the reinvestment mechanism is primarily the identification of areas of activity that will become the basis for development. New tasks that take into account the requirements of sustainable innovation development, the main directions of the strategic roadmap for the diversification of the national economy and the action plan for 12 areas for 2016-2020, long-term and targeted views before and after 2025 approved by the Order (dated March 16, 2016) and By the decree of the President of the Republic of Azerbaijan (from December 6, 2016), they require conceptual approaches in addressing issues of modern regulation and expansion of the implementation of the reinvestment mechanism.

Taking into account these aspects, the article considers the main problems of funding sources and attraction of funds from additional sources (own funds of organizations, private investments, off-budget funds, borrowed funds of international credit and financial organizations) for reinvestment. The main directions of reinvestment in the industry of Azerbaijan are determined. The analysis of the development of these industries made it possible to identify the main problems associated with reinvestment. The article also examines the mechanisms for supporting the development of individual sectors through reinvestment. Proposals are given on the application of international experience in the domestic economy, the formation of legislative regulation of reinvestment.

*Sadiqov R.F. i.ü.f.d., dos.
Bakı Biznes Universiteti*

SAĞLAM MAKROİQTİSADI MÜHİT ÖLKƏNİN STRATEJİ İNKİŞAFININ ƏSASIDIR

Açar sözlər: strategiya, idarəetmə, makroiqtisadi mühit, neft sənayesi, sahibkarlıq fəaliyyəti, iqtisadi inkişaf, qeyri-neft sektoru.

Ключевые слова: стратегия, управление, макроэкономическая среда, нефтяная промышленность, предпринимательская активность, экономическое развитие, ненефтяной сектор.

Keywords: strategy, management, macroeconomic environment, oil industry, entrepreneurial activity, economic development, non-oil sector.

Tədqiqatın məqsədi. Azərbaycanın iqtisadi inkişafında makroiqtisadi mühit amillərini dəyərləndirmək, strateji aspektlərin və perspektiv məqsədlərin təhlilindən ibarətdir. Azərbaycan ölkə olaraq, sənaye müəssisələrinin formalaşması və inkişafı üçün makro mühitdir. Bu mühitə Azərbaycanın iqtisadi potensialı və şəraiti, onun siyasi vəziyyəti, təbii və iqlim şəraitini misal göstərmək olar. Azərbaycanın makro-iqtisadi amillərinə ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti, dövlətin iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri, ölkənin xalq təsərrüfatının sahə və regional strukturları aiddir. Həmçinin makro-iqtisadi amillərə ümum milli məhsulun, məcmu ictimai məhsul, milli gəlir, infilyasiyanın artım və azalma tempi, milli valyutanın səviyyəsinin artıb azalmasını, ölkədəki əmək resurslarının həcmi, vergi tutma normaları, ölkənin tədiyyə balansı və s. aid etmək olar. Bu cür amillər ölkəmizdə sənaye müəssisələrinin inkişafına bir-başa təsir edən amillərdir.

Strateji idarəetmə təşkilatın uzaq gələcəyinə istiqamətlənmiş bir fəaliyyətdir. Bu fəaliyyət uzun müddətli məqsədlərin qoyuluşuna və onların təmin olunmasına hədəflənir. Lakin uzun müddətli fəaliyyət isə ətraf mühitlə bir başa və dolaylı əlaqədə olur. Bu amillərdən ən başlıcası mikromühit amilləri hesab edilir. Makro mühit amilləri ətraf aləmin amilləri kimi ölkənin iqtisadi, siyasi, sosial mühitinin məcmusunu təşkil edir. Təşkilatın strateji məqsədlərinin müəyyən olunması, strateji planların tərtib edilməsi və onlara nail olunması proseslərində öz təsir elementləri ilə çıxış edən həmin amillər öyrənilməli və təhlil edilməlidir. Bu cür amillərdən ən vacib və əhəmiyyət kəsb edənlərə iqtisadi, siyasi, hüquqi, sosial və texnoloji amillər aiddir.

Azərbaycanın iqtisadi mühitinə, əsasən, sənaye sahələrinə (neft, qaz sənayesini, energetika kompleksini), qeyri neft sektoruna aid olan müəssisələr daxildir. Ölkəmizin iqtisadiyyatı bütün maddi, maliyyə və əmək resurslarının formalaşdırılmasına və bölüşdürülməsinə nail olmaqla müəssisələrin strateji fəaliyyəti üçün önəmli mühitdir.

Ümum milli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda iqtisadi tərəqqinin mənbələrindən biri hesab edilən sahibkarlıq mexanizminin, respublikaya investisiyaların cəlb edilməsinin əsasını qoymuş, iqtisadi sahədə qanunvericilik bazasını yaratmış, yeni yaranmış dövlətdə istehsal münasibətlərinin əsasını qoymuşdur. Heydər Əliyevin iqtisadi mühitin formalaşması və inkişafında xüsusi rolu ondan ibarət olmuşdur ki, o, Azərbaycanın bütün sahədə inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirdi, əsrin müqaviləsinin bağlanmasına, özəlləşdirməyə dair Dövlət proqramının hazırlanması və həyata keçirilməsinə nail oldu.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan və dünyanın nəhəng şirkətləri ilə birgə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” yeni neft strategiyamızın şanlı səhifələrini açdı. Məhz bu mü-

qavilə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının təməli daşına çevrildi, azad iqtisadi mexanizmlərin tətbiq edilməsi və respublikamızın dünya iqtisadiyyatına dinamik integrasiyasını təmin etdi, xarici investisiyanın ölkəmizə axınını sürətləndirdi və Azərbaycanda yeni neft-qaz müqavilələrinin bağlanmasına güclü təkan verdi. Həmin dövrdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti olmuş Corc Buş Heydər Əliyevə ünvanlandığı məktubda yazırdı: “Amerika Birləşmiş Ştatları Sizinlə sıx işləyərək, global enerji təhlükəsizliyini təmin etməyə və Azərbaycan xalqı üçün daha firavan, dinc gələcək qurmağa yardım etməyə hazırdır”. **(Xalq qəzeti, 10 avqust 2017 “Heydər Əliyevin sabitlik və inkişaf strategiyası”)**

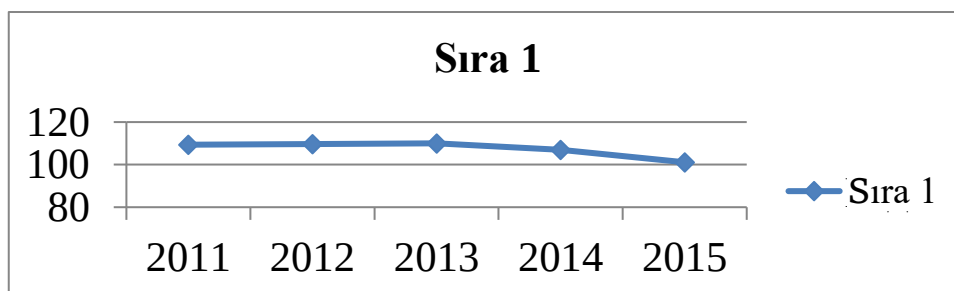
Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyev tarixdə nəinki siyasi, həmçinin iqtisadi xadim kimi tanınmış bu sahədə həyata keçirdiyi uğurlu islahatlarla ölkənin iqtisadi inkişafına şanlı səhifələr açmışdır.

Professor Tofiq Hüseynovun fikirlərinə istinadən, Azərbaycanın xarici investisiyalar üçün cəlb ediliyinin artırılması, investisiyaların qeyri-neft sektoruna və regionların inkişafına istiqamətlənməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün daha münbit şəraitin formalaşmasına, vətəndaşların sosial müdafiə tədbirlərinin genişləndirilməsi dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını təşkil edir. Respublikanın iqtisadi resurslarının düzgün və məqsədyönlü istifadəsi real sektorun dəstəklənməsi, maliyyə bank sektorunun fəaliyyəti üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması müsbət nəticələrini ilk növbədə, makroiqtisadi göstəricilərin artımında göstərir. **(A Mİ İM nəzəriyyə və praktika. səh 85)**

Göründüyü kimi prof. T.Hüseynov Azərbaycanın makroiqtisadi mühitin inkişaf siyasətinin 5 istiqamətini dəyərləndirir. Bunların içərisində bizim diqqətimizi 2 istiqamət daha çox özünə cəlb etdi. Birincisi, investisiyaların qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsi, ikincisi isə, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün münbit şəraitin formalaşması. Hazırda qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyasının ana xəttini təşkil edir. 2004-2008-ci illər və 2009-2013 illər üçün regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət proqramlarında da qeyri-neft strategiyasının inkişafına yüksək önəm verilir. 2004-cü ildən etibarən Respublikamızda bu sahədə geniş surətdə bir sıra infrastruktur layihələri icra olunmaqdadır. Dövlət proqramlarına əsasən qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri müəyyən olunmuşdur ki, həmin istiqamətlər əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Qeyri-neft sənayesinin inkişafı
- 2) Tikinti sənayesinin inkişafı
- 3) Kənd təsərrüfatı sahəsində istehsalın genişləndirilməsi
- 4) Turizmin inkişafı
- 5) Sosial fərdi xidmət sahələrinin inkişafı

Həmin dövrdən etibarən qeyri-neft sektorunda inkişafa nail olunmuşdur və 2011-ci 2015-ci illər arası ÜDM-də qeyri-neft sektorunun dinamikası son dövrlər üzrə aşağıdakı kimi cərəyan edir.

Azərbaycanın qeyri-neft sektoru ağır sənaye, yüngül sənaye, kimya sənayesi, qida sənayesindən ibarət olmaqla geniş struktura malikdir. Bu sektor artıq ölkədə makro-iqtisadi göstəricilər sistemində xüsusi çəkisinə görə demək olar ki, prioritet sahələrdən biridir. Qeyri-neft sektoru sahə iqtisadiyyatına görə də istehsal etdiyi məhsul istehsalı üzrə Ümum Daxili Məhsulun tərkibində xüsusi çəkisinə görə dinamik inkişafa malikdir. Qeyri-neft sənayesinin Ümum Daxili Məhsulda xüsusi çəkisinin strukturu 2015-ci il üçün aşağıdakı kimi olmuşdur.

- Emal sənayesi – 24,3 %
- *Maşın və avadanlıqların quraşdırılması- 2,7 %
- Maşın və avadanlıqların istehsalı – 0,8 %
- Elektrik avadanlıqlarının istehsalı – 0,4%
- Mebel istehsalı- 0,2 %
- Qida məhsulları ist- 2,5 %
- Kimya sənayesi – 1,4 %
- Tikinti materialları ist – 1,8 %
- Metallurgiya sənayesi – 0,9 %
- Toxuculuq və geyim istehsalı – 0,3%

Təsnifatdan göründüyü kimi ölkənin qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün xeyli sahələr mövcuddur ki, bu sahələrin inkişafı hazırda dövlət qayğısının təsirlərinə hədəflənir. İqtisadi statistik təhlillərə əsaslansaq vurğulaya bilərik ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının əsasını emal sənayesi təşkil edir. Bu önu göstərir ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”, müvafiq Dövlət Proqramları və s. bu kimi strateji hədəflərə istiqamətlənmiş dövlət sənədlərinin həyata keçirilməsi sayəsində ölkəmiz özünün iqtisadi inkişafına görə dünyanın aparıcı dövləri sırasında təmsil olun bilər.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun institusional sistemin qurulması, ümumi daxili məhsulun 1990-cı ilin həcminə nisbətən çox olması, onun strukturu və işçilərin iqtisadi sektorlar və mülkiyyət formaları üzrə bölgüsü əsasında Azərbaycan da bazar iqtisadiyyatlı inkişaf etməkdə olan ölkə hesab oluna bilər. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, inkişafın industrial mərhələsində iqtisadiyyatın özəyini yüksək səviyyədə inkişaf etmiş emal sənayesi, yüksək texnoloji istehsal və xidmət sahələri təşkil etmişdir. Bu müddəalara da uyğun ölkənin iqtisadi inkişaf modeli və onun idarəetmə mexanizmləri, metodları və qanunvericilik bazası yaradılır. (T.Hüseynov. “Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: Nəzəriyyə və praktika”, səh 91)

Makro iqtisadi mühitin öyrənilməsi ölkədə iqtisadi tənzimləmə vasitələri kimi, vergilərin, onların dərəcələrinin müəyyən edilməsi, vergilərin cəlb olunma mənbələri, kömrük mexanizmləri, antiinhisar tədbirləri, iqtisadiyyatın inkişafına yardım formaları və sair bu kimi mexanizmlər iqtisadiyyatın ümumi inkişaf səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bu cür təsirlərdən danışarkən, iqtisadi dəyərlər kimi özünü büruzə verən mikro amillər kimi mövcud olan alt iqtisadi amilləri də araşdırmaq məqsədəuyğundur. Mikro mühit amilləri makromühitdən qidalanaraq bir-birinə təsirlərin nəticəsində dəyişir və inkişaf edirlər.

Hüquqi amillərin qanunların, normativ aktların, hüquqi normaların onların formalaşdırılması, zəruri dəyişikliklərə məruz qalması və s. bu kimi proseslərlə əlaqədardır. Bu zaman qanunların həyata keçirilməsinin praktiki tərəflərini də öyrənmək vacibdir. Hüquqi amillər yuxarıda göstərdiyimiz misala əsasən özünün təsirinin təmsalında digər mühit amillərini bürüzə verə bilər. Yəni qanunların, qaydaların, normativ hüquqi bazanın təşkilatın fəaliyyətinə təsiri istənilən sahədə və ya sferada mümkündür. Hüquqi amillər kimi dövlət müəssisə və təşkilatlara təsirini iqtisadi tənzimləmə formaları ildə həyata keçirir. Məsələn dövlət antiinhisar tədbirlərini həyata keçirməklə, yəni inhisarçı müəssisələrinin fəaliyyətində müşahidə olunan inhisarçılığa meyillilik aktlarının qanunla məhdudlaşdırılması və ya qarşısının alınması bu cür tədbirlər sisteminin tərkibinə daxildir.

Nəticə və təkliflər. Deyilənlərdən nəticə çıxarılır ki, Azərbaycanda ölkənin iqtisadi inkişafı Heydər Əliyev siyasətinin sayəsində baş vermişdir. Bu inkişafın əsasını ölkədə azad sahibkarlığa xüsusi diqqət yetirilməsi və iqtisadi strategiyanın düzgün yürüdülməsi ilə əlaqələndiririk. Prosesin getişində Respublikanın iqtisadi, siyasi və hüquqi mühitinin təsirlərini inkar etmək olmaz.

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi siyasəti Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir. İqtisadi strategiyanın bu istiqamətdə aparılması ölkənin neft sənayesinə alternativ sahələrinin formalaşması və inkişafına səbəb olmuşdur. Ümumdaxili məhsulda qeyri neft sektorunun payının ildən ilə artması bu sahənin inkişafına əyani sübutdur.

Lakin bu gün ki inkişafın əsasında qeyri-neft sektorunun inkişafı dursa da Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının mənbəyi neft sənayesi hesab olunur. Neft sənayesi həmçinin qeyri-neft sektorunun inkişafının mənbələrindən biridir.

Ən nəhayət çalışmışıq ki, məqalədə ölkənin iqtisadi inkişafında strateji

Artıq Azərbaycan özünə məxsus milli iqtisadi inkişaf modeli formalaşmışdır. Bu model iqtisadi inkişafının bütün tərəflərini əks etdirməklə, ölkənin bütün siyasi, coğrafi, iqtisadi, sosial xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, onun bütün sahələrini hədəfə alır və inkişaf perspektivlərini müəyyən edir. Sözsüz ki, həmin modelin formalaşması və təkmilləşməsində beynəlxalq təcrübələrin də rolu olmuşdur. Bu onu göstərir ki, Azərbaycan dünyanın iqtisadi məkanına açıq sistem kimi orada mövcud olan beynəlxalq təcrübələrə istinad etmiş, bu sahədə dünyanın aparıcı ölkələrinə integrasiya etmiş, qlobal mühitin üstünlüklərindən hər zaman bəhrələnməyə üstünlük vermişdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. İ.M.Abbasov, R.F.Sadıqov. Menecment dərs vəsaiti, 2013
2. K.A.Şahbazov və b. "Menecment" B., 2005
3. T.Quliyev "Menecmentin əsasları" B., 2001
4. Q.Qeybullayev "İdarəçiliyin-menecmentin əsasları" B., 2000
5. A.İ.İmranov, A.M.Mustafayev "Menecmentdə motivləşdirmə" B., 2004
6. S. Məmmədov və b. "İdarəetmənin əsasları" B., 2009
7. S.İ.Seyidov "Menecmentin psixologiyası" B., 2001
8. Ş. Ə. Səmədzadə "İstehsal menecmenti" B., 2006
9. M.C.Ataşiyev, Q.S.Süleymanov "İnnovasiya menecmenti" B., 2004
10. A.H.Tağıyev, İ.B.Əmirov "İnnovasiya menecmenti" B., 2004

*Sadiqov R.F. i.ü.f.d., dos.
Bakı Biznes Universiteti*

X Ü L A S Ə

SAĞLAM MAKROİQTİSADI MÜHİT ÖLKƏNİN STRATEJİ İNKİŞAFININ ƏSASIDIR

Məqalədə strateji idarəetmənin makro və mikro mühitin formalaşması və inkişafındakı rolundan söhbət açılır. Strateji idarəetmə təşkilatın uzaq gələcəyinə istiqamətlənmiş bir fəaliyyətdir. Makro mühit amilləri ətraf aləmin amilləri kimi ölkənin iqtisadi, siyasi, sosial mühitinin məcmusunu təşkil edir. Makro iqtisadi mühitin öyrənilməsi, vergilərin, onların dərəcələrinin müəyyən edilməsi, vergilərin cəlb olunma mənbələri, gömrük mexanizmləri, antiinhisar tədbirləri, iqtisadiyyatın inkişafına yardım formaları və sair bu kimi mexanizmlər iqtisadiyyatın ümumi inkişaf səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Azərbaycan sənaye müəssisələrinin formalaşması və inkişafı üçün makro mühitdir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan və dünyanın nəhəng şirkətləri ilə birgə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” neft strategiyamızın şanlı səhifəsi kimi dəyərləndirilmişdir. Çünki bu müqavilə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının təməl daşına çevrildi, azad iqtisadi mexanizmlərin tətbiq edilməsi və respublikamızın dünya iqtisadiyyatına dinamik inteqrasiyasını təmin etdi, xarici investisiyanın ölkəmizə axınını sürətləndirdi və Azərbaycanda yeni neft-qaz müqavilələrinin bağlanmasına güclü təkan verdi.

Məqalədə bizim diqqətimizi iki istiqamət daha çox özünə cəlb edir. Bunlardan birincisi, investisiyaların qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsi, ikincisi isə, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün münbit şəraitin formalaşmasıdır. Çünki qeyri-neft sektorunun inkişafı ölkənin uzunmüddətli iqtisadi inkişaf strategiyasının ana xəttini təşkil edir.

*Садыгов Р.Ф. д.ф.э.н., доц.
Бакинский Университет Бизнеса*

Р Е З Ю М Е

ПРОЧНАЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКАЯ СРЕДА ЯВЛЯЕТСЯ ОСНОВОЙ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЕ СТРАНЫ

В статье рассматривается роль стратегического управления в формировании и развитии макро- и микроэкономики. Стратегическое управление - это деятельность, направленная на отдаленное будущее организации. Факторы макроэкономики как факторы окружающей среды составляют экономическую, политическую и социальную среду страны. Изучение макроэкономической среды, налогообложения, определения их ставок, источника налогов, таможенных механизмов, антимонопольных мер, форм содействия развитию экономики и других подобных механизмов оказывают значительное влияние на общий уровень экономического развития.

Азербайджан считается макросредой для формирования и развития промышленных предприятий. «Контракт века», который был подготовлен под руководством Гейдара Алиева и подписан с крупнейшими в мире компаниями, считался славной страницей нашей нефтяной стратегии. Поскольку этот договор стал краеугольным камнем развития азербайджанской экономики, введения свободных экономических механизмов и динамичной интеграции нашей республики в мировую экономику, ускорения притока иностранных инвестиций в нашу страну и существенного вклада в заключение новых нефтяных и газовых контрактов в Азербайджане.

В статье основное внимание уделяется еще двум вопросам. Прежде всего, привлечение инвестиций в ненефтяной сектор, а во-вторых, формирование благоприятных условий для предпринимательской деятельности. Потому что развитие ненефтяного сектора является основной линией долгосрочной стратегии экономического развития страны.

*Sadigov R.F. PhD, assoc. prof.
Baku Business University*

S U M M A R Y

SUSTAINABLE MACROECONOMIC ENVIRONMENT AS THE BASIS FOR THE STRATEGIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

The article deals with the role of strategic management in the formation and development of macro- and microeconomics. Strategic management is an activity aimed at the far future of the organization. Like environmental factors, the factors of macroeconomics make up the economic, political and social environment of the country. The study of the macroeconomic environment, taxation, determining tax rates, the sources of taxes, customs mechanisms, antimonopoly measures, forms of assistance for economic development and other similar mechanisms have a significant impact on the overall level of economic development.

Azerbaijan is considered a macro environment for the formation and development of industrial enterprises. The "Contract of the Century", which was implemented under the leadership of Heydar Aliyev and signed with the world's largest companies, was considered a glorious page of our oil strategy. Since this agreement became a cornerstone of the development of the Azerbaijani economy, it has ensured the application of free economic mechanisms, dynamic integration of our republic into the world economy, the acceleration of foreign investment in our country and made a significant contribution to the conclusion of new oil and gas contracts in Azerbaijan.

The article focuses on two more issues. First of all, investment attractiveness in the non-oil sector, and second, the formation of favourable conditions for entrepreneurial activities. Because the development of the non-oil sector is the main line of the country's long-term strategy for economic development.

**BAKİ BİZNES UNIVERSİTETİNİN “AUDİT” JURNALINDA
DƏRC OLUNMAQ ÜÇÜN NƏŞRƏ TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN
HAZIRLANMASI QAYDALARI**

Jurnala aid məqalələrin aşağıdakı ardıcılıqla – nəzəri, təcrübi hissələri və nəticələri əhatə etməklə tərtib olunması zəruridir:

1. Məqalələr 2 nüsxədən ibarət olmaqla jurnalın istiqaməti və quruluşuna uyğun tərtib edilərək yazılı və elektron variantında təqdim edilməlidir.

2. 2-ci nüsxənin sonunda müəllif imza etməli, iş yeri, ünvanı və telefon nömrələrini göstərməlidir.

3. Məqalələr təmiz, çap edilmiş halda qəbul olunur.

4. Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində açar sözlər verilməlidir.

5. Müəlliflərin təqdim etdiyi məqalədə vərəqin sol tərəfindən 2,5 sm, sağ tərəfindən 1,5 sm, aşağıdan 2,5 sm və yuxarıdan isə 3 sm boş yer saxlanmaqla çap olunaraq təhvil verilməlidir.

6. Məqalə və nəşr materialları hər bir vərəqdə 27-30 sətir, hər bir sətirdə 60-65 çap işarəsi olmaqla təqdim edilməlidir.

7. Həmin vərəqin baş tərəfində solda məqalənin mətninə uyğun UOT (УОТ) nömrəsi yazılmalı, sağda müəllifin soyadı, işlədiyi müəssisənin adı, ortadan altda isə məqalənin adı böyük hərflərlə yazılmalıdır. Məqalənin adı yığcam olmaqla məzmununu əhatə etməlidir.

8. Məqalənin çap olunmasının mümkünlüyü barədə müəllif məqalə ilə birlikdə iş yerindən mütəxəssis rəyi və protokoldan çıxarış təqdim etməlidir. Sonra isə məqalə jurnalın redaksiya heyətinin üzvlərindən birinə rəyə verilməlidir.

9. Jurnalın bir nömrəsində bir müəllif 1 məqalə, akademik və müxbir üzvləri isə 2 məqalə dərc edə bilər. Jurnalda Azərbaycan, rus və ingilis dilində məqalələr çap edilir.

10. Dərc olunduğu dildən əlavə başqa 2 dildə də məqalənin xülasəsi (250 sözdən az olmamaqla) verilməlidir.

11. Xülasələrdə müəllifin (müəlliflərin) gəldiyi elmi nəticə, işin yeniliyi, tətbiqinin əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. yığcam şəkildə öz əksini tapmalıdır. Hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllifin (müəlliflərin) tam adı göstərilməlidir.

12. Məqalənin mətninin sonunda istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilməlidir. Ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ilin elmi məqalələrinə, monoqrafiyalarına və s. üstünlük verilməlidir. Mətnə ədəbiyyat materiallarına istinad düz mötərizədə göstərilir.

13. Cədvəllər və şəkillər adları və sıra sayları yazılmaqla mətnə verilir. Cədvəllərin adları və sıra sayları cədvəlin üst tərəfində, şəkillərin adları və sıra sayları isə şəklın altında yazılmalıdır.

14. Təqdim olunan məqalənin həcmi A4 formatında 6-10 səhifədən çox olmamalıdır. Məqalənin mətni Times New Roman - 12 şrifti ilə (məsələn: Azərbaycan dilində latın əlifbası, rus dilində kiril əlifbası, ingilis dilində ingilis əlifbası) 1 intervalla yazılmış diskdə də təqdim olunmalıdır.

15. Məqalə rəydən alındıqdan sonra redaksiya heyətində müzakirə edilir və məqalənin dərc olunub - olunmaması barədə müəllifə xəbər verilir.

16. Məqalə müəllifə düzəliş üçün geri qaytarıldıqda müvafiq düzəlişlər edildikdən sonra köhnə mətnlə birlikdə redaksiyaya qaytarılır.

17. Məqalənin redaksiyaya daxil olma, təkrar işləməyə göndərildiyi və çap olunma tarixi sonda göstərilməlidir.

18. “Audit” jurnalı təsərrüfat hesablı olmaqla özünümaliyyələşdirmə prinsipi ilə ildə 4 dəfə (rübədə bir dəfə) nəşr edilir. Müəyyən edilmiş ödəniş köçürmə və ya nağd yolla həyata keçirilir.

GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES

Articles along with their theoretical-practical parts and results will be published in the **Journal of Audit** under the following requirements:

1. The articles should be submitted in original and electronic versions in 2 copies in accordance with the content and structure of the journal.

2. Copy 2 should include the author's signature, workplace, address and phone number at the bottom.

3. The articles are accepted in an accurately printed form.

4. The keywords should be in Azerbaijani, Russian and English.

5. The margins of papers will be 2,5 inches on the left, 1,5 inches on the right, 2,5 inches on the bottom and 3,0 inches on the top.

6. Each paper should have 27-30 lines and 60-65 characters for each line.

7. The UDC number is typed on the top left-hand corner, author's name, workplace on the right and the title of the article with capital letters in the middle. The title of the article should relate to its content.

8. The authors are requested to submit a recommendation letter of an expert and an extract from the protocol from their workplaces. The articles will be submitted to one of the members of the Editorial Board for review.

9. Authors are allowed to publish 1 article whereas academicians and correspondent members can publish 2 articles in one volume of the journal. The articles can be published in Azerbaijani, Russian and English.

10. The abstracts should be in 3 languages containing no less than 150 words.

11. Abstracts should summarize scientific conclusions, innovation in the study, the significance of its application, economic effectiveness, etc. Each abstract should include full name of the author (co-authors) and the article.

12. A list of references should be given at the end of the article. It should include scientific articles and monographs for the last 5-10 years. Quotations are shown correctly in brackets.

13. Charts, diagrams and images should be included with their names and numbers. Names and numbers are used above the charts and diagrams and below the images.

14. The maximum size of the article is 6-10 pages 1 line spacing in A4 (210 × 297 mm) 12 point Times New Roman format (Latin alphabet in Azerbaijani, Cyrillic alphabet in Russian and English alphabet in English). The articles should be submitted on a compact disc (CD).

15. Based on a positive review, the Editorial Board discuss and evaluate the articles and inform the authors whether their articles are accepted for publication.

16. The articles are returned to the authors for revision. The authors make final corrections and submit them to the Editorial Board together with their old versions.

17. The dates of submission, revision and publication of the articles should be mentioned at the end of the paper.

18. The journal of Audit is published on a self-financing principle 4 times a year (once a quarter). Payments are made either by transfer or in cash.

Korrektor:	İSGƏNDƏROVA A.V.
Kompüter tərtibatçısı:	ƏMRULLAYEVA H.C.
Texniki redaktor:	BAĞİROV Ə.N.

Yığılmağa verilib:	18.09.2017
Çapa imzalanıb:	30.10.2017
Kağız formatı:	60x84
Tirajı:	1000